doamna de stäel

ISBN 973-21-0310-8

LEI 245
2 TL
247

editura minerva

„Doamna de Stäel (1766—1817) scrie *Dix années d'exil* către sfîrşitul vieţii sale, într-o perioadă în care relaţia ei cu Napoleon, ambiguă la începuturile ei, se clarificase în sensul unei intoleranţe reciproce şi al unei rupturi, impuse cu brutalitate de Napoleon, care o condamnă pe marea scriitoare la exil, în forme din ce în ce mai severe... Cartea depăşeşte condiţia unor memorii *personale*, vizînd întruna şi reuşind să se ridice la statutul de istorie a unui popor, dar şi a întregii Europe, Franţa, dar şi Anglia, Rusia, Austria, Moravia, Polonia, Bavaria etc. sînt evocate în multe din aspectele lor specifice, adeseori pitoreşti..."

IRINA MAVRODIN

1381

doamna de stäel

doamna de stäel

zece ani de exil

Ilustrația copertei de : *Adrian Ionescu*

Madame de Staël
Dix années d'exil
Union Générale d'Édition, 1966. Texte publié par Auguste de Staël et établi par Paul Gautier.

doamna de staël
zece ani de exil

MEMORII ȘI NOTE DE CĂLĂTORIE

TRADUCERE ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
LIDIA SIMION
PREFAȚĂ DE IRINA MAVRODIN

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI
BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1993

ISBN 973-21-0310-8

PREFAȚA

Despre Doamna de Staël se poate scrie — și am mai scris cîndva — ca despre una dintre marile personalități ale Europei dintotdeauna. În viziunea, poate hipertrofiată, a unor exegeți, „umbra ei se întindea peste întregul continent", concurînd-o pe cea a lui Napoleon. Prezența ei fascinantă — printr-o strălucită conversație, dar și printr-o cultură ce acoperea cele mai variate domenii, dinamică, mereu în plină expansiune, printr-un farmec, de asemenea, căruia nu i se putea rezista, izvorît dintr-o nesecătuită vitalitate și dintr-un temperament pasional — ce-și desfășura acțiunea și influența pe scena europeană, pe care evolua cu o desăvîrșită dezinvoltură cosmopolită, nu ar fi de-ajuns ca să explice rivalitatea ei cu cel ce aspira el însuși să cucerească — unificînd-o într-un mod *sui generis* — Europa. Doamna de Staël, fiică a lui Necker, are nu numai mari ambiții filosofico-literare, dar și uriașe ambiții politice. Acestea din urmă sînt mai ales cauza exilului datorită căruia a fost scrisă admirabila și atît de speciala operă intitulată *Dix années d'exil*, lucrare mai mult sau mai puțin ignorată de critica mai veche, care privilegia eseurile — *De la littérature*, *De l'Allemagne* — și romanele — *Delphine*, *Corinne*.

Dar pentru a înțelege mai bine această incredibilă rivalitate între o femeie, fie ea și de geniu, ce tronează în

salonul ei, şi cel ce va deveni stăpînul Europei şi una din figurile cele mai strălucite ale istoriei omenirii, trebuie să începem cu începutul: cu descrierea unei prime perioade de formaţie cu totul ieşite din comun. La şase ani deja, micuţa Germaine Necker stîrneşte admiraţia unora dintre cei mai de seamă scriitori ai timpului, ca Buffon, Diderot, d'Alembert, Marmontel, prin iubirea ei pentru poezie şi celelalte arte şi gîndirea ei erudită şi totodată foarte speculativă, devenind centrul de atracţie al salonului mamei sale. Publicat cînd Germaine nu avea decît douăzeci de ani, eseul *Lettres sur les écrits et le caractère de J.-J. Rousseau* îi face numele cunoscut în cadrul unui public mai larg, urmat fiind de numeroase altele, care consolidează reputaţia tinerei scriitoare: *Réflexions sur le procès de la reine* (1793), *Réflexions sur la paix adressées à M. Pitt et aux Français* (1794), *Réflexions sur la paix intérieure* (1795), *Essai sur les fictions* (1795), *De l'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations* (1796) şi de două piese în versuri, *Jane Grey* şi *Sophie ou Les Sentiments secrets* (1790). Chiar şi din titlurile acestor scrieri se poate ghici marea lor miză, problematica ambiţioasă şi dificilă pe care şi-o propun, o anumită constanţă în abordarea conexă a fenomenului social-politic şi a celui literar. Este, în istoria literaturii franceze, prima femeie care a *îndrăznit*, avînd totodată geniul cerut de o atare „nesăbuinţă", să se situeze pe un teren scriitoricesc pînă atunci rezervat bărbaţilor, conform unei multiseculare mentalităţi ce rezerva eventual femeii doar accesul la literatura epistolieră, memorialistică şi la roman (de asemenea, dar mai rar, la poezie). De fapt nici astăzi încă această tipologizare a literaturii în funcţie de sexul celui ce a scris-o nu a fost cu totul depăşită, şi nu o dată ne este dat să întîlnim în diferite texte absurda sintagmă de „literatură feminină". Pe vremea Doamnei de Staël aceste prejudecăţi, interdicţii şi presiuni sociale exercitate asupra femeii-scriitor sînt

foarte acute, mergînd mînă în mînă cu o situaţie de fapt în aparenţă opusă: femeile din înalta societate, prin saloanele lor literare, artistice, politice pe care le construiesc ca pe tot atîtea capodopere, exercită o enormă influenţă în toate domeniile vieţii sociale, ajungînd să impună, prin această acţiune în aparenţă mondenă, frivolă, marile direcţii de dezvoltare, în toate planurile, a unei societăţi. Doamna de Staël cumulează, spre a spune astfel, influenţa de scriitoare (romancieră, dar, mai ales, eseistă ce reflectează asupra fenomenului literar în relaţiile lui cu instituţiile sociale şi asupra fenomenului politic) şi pe cea de amfitrioană a unui strălucit salon care, în idealitatea lui, există totdeauna acolo unde se află ea, chiar călătorind, chiar în exil, salon alcătuit din spiritele cele mai alese pe care le are Franţa şi întreaga Europă.

Numai dacă încercăm să imaginăm cu intensitate o atare contextualizare, adică dacă o plasăm pe Doamna de Staël într-o lume în care o femeie din înalta societate este pe cît de influentă, pe atît de vulnerabilă în faţa unor convenţii şi prejudecăţi pe care nu are voie să le transgreseze, vom izbuti să înţelegem rolul pe care l-a jucat marea scriitoare într-o Franţă, dar şi o Europă ce treceau de la un vechi mod de a fi la unul nou, victoriile şi înfrîngerile ei, precum şi tot ce o predestina opoziţiei faţă de Napoleon şi persecuţiilor la care acesta o va supune şi datorită cărora se va naşte această carte atît de vie şi de actuală: *Dix années d'exil*.

Ţesătura în care intră prejudecata împotriva femeii scriitor şi gînditor e atît de fină, atît de veche şi de asumată prin tradiţie, atît de înrădăcinată chiar în convenţiile şi moravurile unei societăţi alcătuite din spirite luminate şi libere care, altminteri, venerează şi respectă femeia, încît nu o dată întîlnim involuntare semne de dispreţ pentru demersul neobişnuit al Doamnei de Staël şi pentru personalitatea ei, chiar la străluciţii ei admiratori şi prieteni, cu care ea continuă însă să-şi ducă im-

perturbabilul dialog de la egal la egal. Iată cum o vede Goethe, făcîndu-i elogiul îndată după ce a citit *De l'Allemagne* : „...Fericirea ei cea mai mare era să filosofeze într-un salon, și ce înseamnă acest fel de a filosofa ? Este talentul de a vorbi în chip strălucit despre probleme insondabile. Plăcerea pe care o simțea era de-a dreptul pătimașă. În focul conversației, ajungea să se avînte și să se cufunde cu nesăbuință în adîncurile acelei sfere intime unde se ascund sentimentul și gîndirea. Aborda acele subiecte care trebuie să rămînă mistere și să nu fie dezbătute decît între Dumnezeu și propria noastră inimă. *Femeie și femeie franceză* (subl. ns.), ea își susținea spusele energic, cu elocință, cu o încăpățînare adeseori sofisticată, neascultînd și necîntărind atent obiecțiile interlocutorilor săi. Toate acestea trezeau latura răutăcioasă din mine, dorința de a o contrazice, și aproape totdeauna respingeam prin obiecții și argumente viguroase ideile pe care le susținea. Opoziția mea hotărîtă, de neînvins, o umplea de o adevărată deznădejde. Dar tocmai în această situație părea mai vrednică de a fi admirată și își desfășura cu cel mai mare succes acea imaginație vie, acea replică promptă ce o caracterizau. Am avut cu ea mai multe asemenea bătăioase convorbiri între patru ochi. Trebuie să mărturisesc că mă cam oboseau. Nici cu privire la cele mai importante subiecte nu-ți lăsa o clipă de reflecție. După ce punea întrebări a căror profunzime înspăimîntă gîndirea, ea ar fi vrut ca desfășurarea conversației să fie foarte rapidă. Ai fi zis că important era doar să-i trimiți cît mai repede mingea celuilalt, și că restul era lipsit de însemnătate." Fără îndoială că acest portret intelectual și afectiv este, în multe privințe, adevărat și convingător, făcîndu-ne să intuim o componentă *bas-bleu* și una excesiv carteziană în personalitatea Doamnei de Staël, care-i vor marca de altminteri și scrierile, nu numai conversația legendară, ridicată de ea la rangul de artă supremă în care nimeni, se pare, nu a între-

cut-o. Aceste componente, tipice nu pentru spiritul feminin francez, ci pentru spiritul francez pur și simplu în formele epigonice ale culturii născute din cea a marelui secol clasic, sînt tocmai limitele pe care Doamna de Staël se va strădui într-una să le transgreseze, trecînd într-un dincolo pe care-l bănuiește ca fiind singura șansă pentru literatura franceză ajunsă în impas, un dincolo necesar și fecund : zona iraționalității romantice a popoarelor din „Nordul" Europei. Prin acest efort, de o ambiție și amploare pe care cu greu o mai putem înțelege astăzi, cînd fenomenul s-a produs de mult, devenind unul din bunurile noastre culturale-clișeu, Doamna de Staël lucrează, cu mijloace diferite la o operă ce prezintă o esențială analogie cu acțiunea napoleoniană în rezultatele ei ultime : la ștergerea frontierelor ce compartimentau Europa culturală și, în primul rînd, la deschiderea Franței culturale către aceasta. Este un teren care, deși nu politic, poate avea prelungiri semnificative în politic, modificîndu-l : Napoleon a intuit acest lucru cînd a pus sub interdicție cartea *De l'Allemagne.*

Punctul de pornire — evident în *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (1800) — este ideea perfectibilității, pe care Doamna de Staël și-o însușise citind lucrările lui Condorcet și Godwin. Ea procedează prin *demonstrație carteziană,* aplicînd premisa perfectibilității în domeniul ce o interesează îndeosebi (pentru posibilele lui implicații politice și filosofice, după cum vom vedea) : literatura. Aceasta — în primul rînd cea filosofică și abia în al doilea rînd cea de imaginație — este, în concepția Doamnei de Staël, unul din domeniile în care perfectibilitatea operează în chipul cel mai vizibil. Pe de altă parte, literatura este considerată principalul instrument al perfectibilității, al progresului (și nu numai principalul rezultat al lor). Scriitoarea își propune deci să-și argumenteze teza urmărind „is-

toria spiritului uman de la Homer şi pînă în 1789". Demonstraţia se sprijină pe o triplă antiteză: geografică, istorică, literară. Alături de teza principală întîlnim o alta, subsidiară, datorită căreia eseul capătă adeseori caracterul unui pamflet politic antinapoleonian: condiţia *sine qua non* a perfectibilităţii este libertatea politică. Schematismul tezist al întregii construcţii: libertate + timp = progres, aplicat la fenomenul atît de complex al literaturii şi al istoriei mentalităţilor, o va pune nu o dată pe Doamna de Staël în situaţie de impas. Pentru a-şi salva sistemul, se va vedea adeseori nevoită să sacrifice tezei sale evidenţa faptelor, lucru pe care-l va face cu atît mai uşor cu cît multe din literaturile despre care scrie îi sînt în acest moment foarte puţin cunoscute. Ea ajunge astfel la concluzii ce se pot susţine cu greu şi care nu pot rezista decît în cadrul artificial al *demonstraţiei*: literatura latinilor este superioară celei a grecilor, pe de o parte pentru că apare mai tîrziu, pe de altă parte pentru că spiritul naţional şi patriotismul, favorabile libertăţii, erau mai dezvoltate la latini; literaturile din nord au cunoscut mari succese pentru că, spre deosebire de cele din sud, s-au dezvoltat într-un climat de libertate politică (Doamna de Staël se gîndeşte, evident, în primul rînd la Anglia). Libertatea nu poate fi cucerită şi menţinută decît de „filosofi" (a se citi: scriitorii filosofi) care, prin elocinţa lor, vor trezi în mulţime gînduri şi sentimente nobile şi dragostea de republică. Deşi importantă mai ales prin *afirmarea* ideilor moderne de perfectibilitate, progres, libertate — căci argumentarea şi terenul ales sînt uşor atacabile — cartea prezintă totuşi şi un multiplu interes sub raportul teoriei, criticii şi istoriei literare. Însăşi ideea exprimată în titlu implică o adevărată revoluţie în acest domeniu. Literatura urmează a fi considerată „în raporturile sale cu instituţiile sociale" — iată cel puţin intenţia anunţată în titlu şi prefaţă, căci în cursul demonstraţiei Doamna de Staël se ocupă aproape

numai de raporturile dintre literatură şi instituţiile politice —, aşadar ca fenomen *relativ*, ce trebuie explicat şi înţeles în funcţie de momentul istoric, de climat, de naţiunea care l-a produs etc. Astfel, pentru prima oară se asociază, într-o lucrare de asemenea dimensiuni, istoria literaturii cu istoria generală a omenirii. Acest nou punct de vedere, sugerat încă din 1719 de către abatele Du Bos, care constata deosebiri de concepţie în artă la diferitele popoare, în funcţie de instituţiile sociale ale acestora, fusese acceptat în teorie de către Voltaire, care totuşi în practică rămîne, alături de La Harpe şi Marmontel, un apărător al tradiţiei clasice. Critica literară din secolul al XVIII-lea continua să se facă în Franţa după metodele dogmatice instituţionalizate de Boileau (prin a sa *Art poétique*), şi excela în analiza operei prin raportare la un ideal absolut de frumuseţe, la acea „beauté régulière", la frumuseţea validată ca atare prin conformarea la anumite „reguli". Cartea Doamnei de Staël încearcă pentru prima oară un studiu *comparativ* şi *tipologic* al literaturilor europene, constituind prima contribuţie importantă la viitorul triumf al esteticii romantice în Franţa. Ea propune o împărţire a literaturilor în două mari serii tipologice, în funcţie de climat, adică de situarea geografică a popoarelor ce le-au produs: literaturile din Nord şi literaturile din Sud. Doamna de Staël preia această idee de la acelaşi abate Du Bos, care o pusese în circulaţie la începutul secolului al XVIII-lea. De altfel, începînd din secolul al VII-lea, literaturile nordice, considerate „barbare", erau invocate cu scopul de a pune în evidenţă, prin opoziţie, „eleganţa", „concizia", „claritatea" literaturilor clasice şi, în special, ale literaturii clasice franceze. Anglomania care domneşte în Franţa secolului al XVIII-lea erodează această teză a „barbariei" literaturilor Nordului — pentru Voltaire, Shakespeare este tot un „barbar", dar un „barbar de geniu" —, fără a o înlătura însă cu totul. Cînd vorbeşte despre Shakespeare,

Doamna de Staël se situează încă pe pozițiile lui Voltaire: îl admiră pentru spontaneitatea și forța geniului, dar îl găsește plin de repetiții inutile, de lungimi fastidioase, de imagini incoerente. Scenele de groază și de suferință fizică, echivocurile licențioase, expresiile grosolane o șochează. Ultimul ei cuvînt este totuși acela al unui gînditor care a evadat din dogma clasică: „Prefer — spune Doamna de Staël — unei opere mediocre și corecte, o operă care are mari defecte, dar și mari calități". Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, opoziția dintre popoarele din sud și cele din nord începe să se sprijine pe ideea că acestea din urmă reprezintă un alt tip intelectual-afectiv. Pe de altă parte, încă din 1734, Montesquieu, în *L'Esprit des Lois* (carte despre care Doamna de Staël scrisese un comentariu la vîrsta de cincisprezece ani), elaborase o teorie despre influența climatului asupra instituțiilor sociale. Această opoziție tipologică prin care Doamna de Staël afirmă și apără drepturile unei literaturi *moderne*, se înscrie în chip logic în teza centrală a perfectibilității. Căci stabilirea celor două tipuri de literaturi nu se face numai în funcție de climat — nord, sud —, ci și în funcție de epoca istorică: literaturile din Sud stau sub semnul antichității, în timp ce literaturile Nordului aparțin timpurilor moderne. Superioritatea acestora din urmă este așadar atestată și verificabilă — în cadrul acestei demonstrații — și prin raportare la principalul criteriu al ideii de perfectibilitate: cel cronologic. Argumentarea, în mare, ar fi următoarea: popoarele din miazăzi, de origine latină, aflate sub influența profundă a civilizației antice, nu au putut asimila întru totul spiritul religiei creștine, rămînînd în continuare tributare geniului antichității. Popoarele din nord, în schimb, ale căror religii erau de o esență înrudită cu cea a creștinismului, sînt creștine prin gîndire și sentiment. Deși trăiește cu multe secole înainte, Ossian este mai modern decît Petrarca, pentru că al doilea aparține unei literaturi de tradiție antică, deci clasică. (Acest mod de a pune problema intră însă în contradicție cu teza centrală, care leagă ideea de perfectibilitate de progresiunea cronologică.) Venind primii, grecii au o poezie de inspirație directă, deci „sinceră", dar căreia îi lipsesc acele atribute care fac meritul literaturilor moderne: meditația, melancolia, sensibilitatea, pasiunile adînci. Mitologia lor este o formă de expresie poetică primitivă, care nu mai poate trezi aceleași emoții în sufletul modern — la moderni ea devenind o simplă recuzită literară, un artificiu, o manieră. Creștinismul, ne spune Doamna de Staël, a dezvoltat în sufletul omului modern facultăți pe care anticii nu le cunoșteau aproape deloc: introspecția, spiritul meditativ, „filosofic" și, implicit, sensibilitatea. Doamna de Staël afirmă astfel, înaintea lui Chateaubriand, necesitatea unei inspirații creștine pentru literatura modernă (înnoită și revigorată de o asemenea sursă), intuind totodată valorile culturale ale evului mediu care, pentru contemporanii scriitoarei, tributari prejudecății clasice, transmisă prin La Bruyère și Voltaire, constituie o eră de tenebre și „barbarie". În sistemul de gîndire al Doamnei de Staël, creștinismul nu este însă implicat ca dogmă, ci ca fenomen istoric, scriitoarea încercînd să stabilească rezultatele lui morale dintr-un unghi de vedere pur filosofic. La toate aceste argumente, Doamna de Staël mai adaugă unul: făcînd din femeie, ființă prin excelență sensibilă, egala bărbatului, creștinismul a creat un climat moral nou. O nouă concepție despre dragoste, despre fericirea cuplului, despre relațiile de familie a dus la un mod nou de a concepe arta. „Omul modern", înzestrat cu sensibilitate și cu facultatea introspecției, este în chip necesar nefericit. El este stăpînit fie de sumbre pasiuni, fie de o melancolie fără leac. Arta modernă exprimă tocmai acest suflet „exaltat și melancolic", consumat de o insatisfacție perpetuă. Această „boală a sufletului", care își are izvorul într-o „fire nobilă", ar putea fi vindecată

printr-un apel la rațiune, dacă „întreaga organizație socială nu ar apăsa asupra sufletelor sincere și iubitoare, făcîndu-le viața cu neputință de îndurat" (după cum lesne se vede, pasiunea Doamnei de Staël pentru problematica politică și socială transpare în fiecare rînd pe care-l scrie). Dar această neliniște nu e sterilă, ci, dimpotrivă, se află la originea tuturor marilor realizări umane și, deci, și a artei și a literaturii : „Ce que l'homme a fait de plus grand — ne spune Doamna de Staël — il le doit au sentiment douloureux de l'incomplet de sa destinée" („Omul datorează tot ce a făcut mai măreț sentimentului dureros al destinului său nedesăvîrșit"). Prin această frază, devenită celebră, Doamna de Staël definește cu anticipație „le mal du siècle" și totodată afirmă, înaintea marilor romantici, ideea nefericirii geniului (idee dezvoltată de ea și în *Scrisorile* despre Jean-Jacques Rousseau, și care va fi reluată în *De l'Allemagne)*. „Omul modern", care, așa cum îl concepe Doamna de Staël, este, de fapt, omul romantic, se complace în mijlocul unei naturi sumbre, triste, amenințătoare, care îi alimentează imaginația, sensibilitatea, pasiunile. Și această natură este cea a Nordului. Un atare suflet se află în desăvîrșit dezacord cu luminoasa natură a Sudului. Proclamînd superioritatea literaturilor Nordului, Doamna de Staël le desemnează ca model din care urmează a se inspira noua literatură a Franței, trasînd astfel primele linii ale unei schimbări ce avea să cunoască, prin romantism și tot ceea ce i-a urmat (avangărzile modernității), multiple și radicale ipostazieri.

În *De l'Allemagne*, eseu care vine firesc să-l desăvîrșească pe cel la care ne-am referit pînă acum, capodoperă celebră, concepția estetică novatoare a Doamnei de Staël — ce vrea să scoată literatura franceză dintr-un reflex de autocontemplare ce o cufundă într-o criză — își găsește deplina expresie. În acest sens, *De l'Allemagne* este un fel de corolar la *De la littérature*, continuarea și încununarea ei necesară, un eseu neputînd fi citit — dacă vrem cu adevărat să-i pătrundem spiritul — fără celălalt. (Am putea extinde această afirmație la întreaga operă a Doamnei de Staël, care vădește o anumită coerență sistematică, prin care, de asemenea, se situează în cu totul altă zonă decît „literatura feminină" a epocii.)

Cartea este rodul a mulți ani de intensă și susținută activitate, în care timp scriitoarea studiază limba germană, face două călătorii în Germania, instalîndu-se pentru mai multă vreme la Weimar, Berlin și Viena, întreprinde traduceri din poeții și dramaturgii germani, citește mai mult sau mai puțin metodic literatură germană. Odată cu elaborarea cărții *De l'Allemagne*, asistăm la modificări importante în concepțiile literare și filosofice ale autoarei, în sensul adîncirii filonului rousseauist, care acordă preponderență sensibilității, imaginației, comuniunii dintre om și natură, creației „spontane". Luînd contact cu noua literatură germană, care stă în acei ani sub semnul influenței lui Jean-Jacques Rousseau, Doamna de Staël se regăsește pe un teren familiar, pe care se simțise la îndemînă încă de pe vremea primei sale scrieri importante, *Lettres sur les écrits et le caractère de Jean-Jacques Rousseau*. În *De l'Allemagne*, teza despre influența climatului și a instituțiilor sociale asupra literaturii este aplicată literaturii, dar și filosofiei, moralei germane. Cartea nu se mai organizează însă în jurul ideii perfectibilității — deja demonstrată, în cea anterioară —, sensul ei general stînd în încercarea de a revela francezilor nu modele de urmat (dimpotrivă, întreaga demonstrație vrea să condamne imitația, „afectarea" în artă), ci adevăratul „izvor al marilor frumuseți", care trebuie căutat în emoția sinceră, în inspirația nemijlocită suscitată de contactul cu natura, în folclor, în tradițiile naționale. Teatrului francez din secolul al XVIII-lea (cu excepția tragediei lui Voltaire), aservit regulii celor trei unități, precum și multiplelor reguli prozodice, scriitoarea îi preferă drama

germană, pentru formula ei mai liberă şi pentru tematica mai bogată, iar întregii poezii franceze a secolului al XVIII-lea, operă epigonică, convenţional-didactică, a unor versificatori abili, elegiile lui Goethe şi baladele lui Bürger. În pagini esenţiale pentru ce va fi curînd o literatură romantică franceză şi pentru istoria şi teoria literaturii, francezii sînt îndemnaţi să iasă din izolarea lor literară, din tradiţionalul lor francocentrism. Scriitoarea opune literaturii franceze „ameninţate de sterilitate" prin imitaţia servilă a capodoperelor clasice, capodoperele tinerei literaturi germane, ale „geniilor" din „noua şcoală", care ajunsese la înflorire tocmai pentru că renunţase la imitarea modelelor propuse de clasicismul francez, întorcîndu-se la sursele naţionale şi la cele ale simţirii personale. În această nouă etapă a concepţiei sale estetice, care va avea o importantă influenţă asupra mişcării romantice din Franţa — ce se prefigurează deja —, Doamna de Staël se arată partizana unei literaturi de inspiraţie spontană, scrisă în „entuziasmul" gîndirii şi al imaginaţiei şi în dispreţul oricăror canoane. Există în această „Biblie a romanticilor", cum a fost supranumită cartea *De l'Allemagne*, un capitol celebru, *De la poésie classique et de la poésie romantique*, de opţiune explicită şi categorică, şi care pune premisele viitoarei polemici romantism/clasicism, ce va continua şi după moartea prematură a Doamnei de Staël, pînă la sfîrşitul deceniului al treilea, cînd triumfă în Franţa spiritul unei *estetici deschise*.

Doamna de Staël scrie *Dix années d'exil* către sfîrşitul vieţii sale, într-o perioadă în care relaţia ei cu Napoleon, ambiguă la începuturile ei, se clarificase în sensul unei intoleranţe reciproce şi al unei rupturi, impuse cu brutalitate de Napoleon, care o condamnă pe marea scriitoare la exil, în forme din ce în ce mai severe: mai întîi, în 1802, i se interzice să intre în Paris, apoi, în 1803, este silită să părăsească şi împrejurimile acestui oraş şi să se „învîrtească, precum o planetă nefericită", între Auxerre şi

Rouen sau Meulan. În 1810 locuieşte la Chaumont-sur-Loire, separată în continuare cu forţa de societatea pariziană, ambianţă specifică în care se simţea mai bine ca oriunde şi în care spiritul ei strălucise cu o intensitate deloc ignorată de Napoleon. Este perioada în care au loc marile ei călătorii în Italia şi Germania, decisive pentru opera ei. Este totodată şi o perioadă în care, prin nesfîrşite demersuri, desfăşurate uneori prin mijlocirea unor prieteni, Doamna de Staël încearcă să obţină de la Napoleon abolirea hotărîrii care o izgoneşte din Paris. Or, în 1811, an cînd Doamna de Staël începe să scrie *Dix années d'exil*, orice iluzie asupra intenţiilor „tiranului" şi a relaţiilor ei cu el a dispărut: îi este interzis accesul nu numai în Paris, ci şi în Franţa, ba chiar şi în Europa, cu excepţia elveţianului domeniu familial din Coppet, exilul, această „moarte în miniatură", cum îl numeşte, căpătînd acum pentru ea formele cele mai sumbre, căci este silită să constate că gloria-i scriitoricească nu numai că nu a atenuat conflictul, dar chiar l-a exacerbat. În 1810, cartea sa cea mai importantă, *De l'Allemagne*, la care lucrase timp de şapte ani, fusese interzisă de cenzura imperială, scriitoarea fiind nevoită să o publice în Anglia. Este, aşadar, un moment cînd la apogeu se află puterea napoleoniană pe de o parte, gloria şi influenţa scriitoarei, pe de altă parte, şi, în sfîrşit, tensiunea dintre cei doi, ce a căpătat aspectul unui război făţiş. Posteritatea continuă să se întrebe — şi stupoarea va fi tot mai mare pe măsură ce evenimentele se vor îndepărta în trecut — în ce măsură Doamna de Staël putea totuşi constitui un pericol pentru Napoleon. Întrebarea aceasta este însă prost pusă, deoarece este evident că i se poate răspunde atît prin „da" cît şi prin „nu", în funcţie de perspectiva în care te situezi. În sensul cel mai propriu, mai nemijlocit şi concret sesizabil, stăpînul Europei nu putea suferi nici un prejudiciu din partea acestei scriitoare — uşor ridicolă în ochii unora dintre contemporani prin „pedanteria", dar şi prin temperamentul ei

neobişnuit de imperios şi năvalnic — ce-l înfrunta, după ce, la început, îl adorase, văzînd în el un eliberator, nu un tiran. Într-un sens mai evanescent, însă, ce se referă la un mod de a influenţa opinia publică printr-un exemplu personal de francheţe, revoltă, refuz de a intra în convenţia laudelor aduse pe toate tonurile celui mai puternic personaj din Europa, răspunsul este opus. Doamna de Staël nu este numai o mare scriitoare recunoscută ca atare de întreaga Europă, bogata moştenitoare a lui Necker, ceea ce îi asigura o solidă independenţă materială, ci şi — prin părinţii ei, prin soţ, prin numeroasele călătorii la care o obligă exilul — posesoarea (dacă putem spune aşa) unui incredibil „capital" de relaţii sociale care, prin varietatea şi eficienţa lor chiar la nivel politic şi de putere erau în măsură să creeze în jurul Împăratului o altă atmosferă decît cea dorită de el. Or, după spusele biografilor săi, Napoleon era foarte sensibil la opinia publică, această sensibilitate fiind unul din punctele sale vulnerabile. De unde şi suspiciunea sa faţă de cei ce puteau contribui la instituirea unei imagini emblematice ale sale, ziarişti şi scriitori în primul rînd. Intervine în acest joc complex şi o antipatie personală, poate chiar o funciară misoginie, care nu-i îngăduia să accepte că o femeie poate să joace în societate un rol atît de important. În ceea ce o priveşte pe Doamna de Staël, biografii vorbesc de o admiraţie romanţioasă pentru cel în care toate spiritele superioare ale Europei văd mai întîi un erou al libertăţii (un timp, în salonul de la Coppet s-a aflat la loc de cinste bustul lui Napoleon), transformată cu timpul — unele versiuni introduc ca explicaţie şi jignirea resimţită de femeia respinsă — în adevărată ură. Trebuie făcute multe nuanţări, în care intră atît fapte controlabile cît şi multe supoziţii. Oricum, în virtutea primei sale admiraţii pentru Napoleon, Doamna de Staël a crezut multă vreme în instaurarea, prin el, a unui regim în care să domine spiritele luminate şi talentele, puse în slujba celor mai nobile idealuri ale Revoluţiei franceze,

printre care şi cel al libertăţii de exprimare. În salonul ei îşi îngăduie să-l atace chiar pe cel pe care-l admira, în *De la littérature* şi *Delphine* (publicate înainte de exil, în 1800 şi 1802) emite prea multe opinii ce pot trece drept subversive şi, în aceeaşi perioadă, participă la conspiraţii antinapoleoniene. Toate acestea ar explica degradarea treptată a relaţiei cu Napoleon care, după ce o îndeamnă la moderaţie, dar fără a obţine rezultatul dorit, o exilează pe rebela ce cîndva îl divinizase, dar care nu a scris niciodată un singur rînd întru lauda „tiranului".

În momentul cînd începe să elaboreze *Dix années d'exil*, Doamna de Staël se află, la Coppet, în cea mai neagră perioadă a exilului său, deoarece îi sînt acum interzise pînă şi vizitele ultimilor ei prieteni. Condamnată la solitudine — ea care era făcută să strălucească de dimineaţa pînă seara într-un salon —, vede în scrierea acestor memorii (pe care nu speră să le publice) o alternativă de supravieţuire. Dat fiind conţinutul lor extrem de periculos, le scrie în cea mai mare taină, dar, spre a nu fi surprinsă de vreo percheziţie, le deghizează sub forma unui pamflet ce ia poziţie împotriva uciderii ducelui d'Enghien, pamflet în care personajele reale capătă numele unor personaje din istoria Angliei : Napoleon este Elisabeta, ducele d'Enghien este Maria Stuart ; uneori Napoleon este Richard al III-lea sau, dialogînd cu el însuşi, Carol al II-lea şi Monk. Cînd, în sfîrşit, se decide să treacă peste porunca imperială, care o consemna la Coppet, şi se refugiază la Stockholm, ia cu sine manuscrisul, copiat de o altă mînă, pe care-l continuă aici, în mai multă siguranţă.

În aceeaşi perioadă, termină şi publică *(Réfléxions sur le suicide* (în legătură cu moartea lui Kleist). Începe totodată un fel de „Viaţă a lui Necker", ce va deveni importanta lucrare *Considérations sur la Révolution*, în care, depăşind cu mult biografia tatălui său, se ocupă de istoria Revoluţiei, dar şi a Imperiului şi a primei Restaurări. Geneza acestor *Consideraţii* şi a cărţii *Zece ani de exil* are

loc consubstanțial, mai mult, scriitoarea a introdus în *Considerații* capitolele privitoare la relațiile ei cu Bonaparte ce figuraseră în *Zece ani de exil*. Este unul din motivele pentru care această carte a cunoscut ediții fluctuante (cu și fără capitolele introduse în *Considerații*). Este o operă neterminată, de altfel, în sensul că cei „zece ani de exil" anunțați de titlu (ales de Doamna de Staël) nu sînt în întregime consemnați (scriitoarea moare prematur, în 1817).

Cartea depășește condiția unor memorii *personale*, vizînd întruna — și reușind — să se ridice la statutul de *istorie* a unui popor, dar și a întregii Europe. Franța, dar și Anglia, Rusia, Austria, Moravia, Polonia, Bavaria etc. sînt evocate în multe din aspectele lor specifice, adeseori pitorești, frapante pentru ochiul călătoarei hăituite, dar și ca piese pe eșichierul napoleonian. În acest mare joc de șah cu miză uriașă, Doamna de Staël își asumă pînă la capăt rolul de victimă, de oponentă în fața tiranului și de apărătoare a libertății.

Pasiunea, speranța și energia intelectuală din *Dix années d'exil* ni se transmit și astăzi, după mai bine de un secol și jumătate. Cititorul actual va avea surpriza și plăcerea de a descoperi, cînd o va deschide, *o carte scrisă parcă pentru el, acum.*

IRINA MAVRODIN

TABEL CRONOLOGIC

1766 Se naște la Paris Anne-Louise-Germaine Necker, cunoscută în literatura universală sub numele de Doamna de Staël.

Apare: Oliver Goldsmith, *The Vicaire of Wakefield (Vicarul din Wakefield)*; se naște economistul englez Thomas Malthus; se naște scriitorul și istoricul rus N. M. Karamzin.

1767 Se naște Benjamin Constant de Rebecque, om politic și scriitor francez cu care Doamna de Staël va întreține o lungă legătură. Opera sa principală: romanul *Adolphe*, 1816.

Apare: Gotthold E. Lessing, *Mina von Barnhelm.*

1768 Se încheie Tratatul de la Versailles prin care Corsica intră în stăpînirea Franței. Are loc războiul ruso-turc. Se naște poetul francez François René de Chateaubriand.

1769 Se naște la Ajaccio, în Corsica, Napoleon Bonaparte. Doamna de Staël va intra în conflict cu el începînd cu anul 1798. Amănunte în cartea de față.

1770 Apare: O. Goldsmith, *The desert Village (Satul pustiu).* Se naşte Ludwig van Beethoven.

1772 Are loc prima împărţire a Poloniei. Apare: Ch.-Martin Wieland, *Der Goldene Spiegel (Oglinda aurită).* Doamna de Staël îl va cunoaşte cu prilejul călătoriilor sale în Germania. Se naşte Samuel Taylor Coleridge, poet, critic şi filosof englez. Poet al fantasticului, al straniului, el este totodată un teoretician şi un precursor al romantismului englez.

1773 Denis Diderot, filosof francez, fondatorul *Enciclopediei,* face o călătorie în Rusia la invitaţia împărătesei Ecaterina a II-a. Apar: Bernardin de Saint-Pierre, *Voyage à l'Ile de France (Călătorie în Ile de France).* Scriitorul va influenţa unele scrieri de început ale Doamnei de Staël.

1774 Moare Ludovic al XV-lea urmează la tron Ludovic al XVI-lea. Apare: Goethe, *Werther.*

1775 Bucovina intră sub stăpînirea Austriei. Apar: Pierre Auguste Caron de Beaumarchais, *Le Barbier de Seville (Bărbierul din Sevillia)*; Sheridan, *The Rivals* (Rivalii).

1777 Bancherul Jacques Necker, tatăl Doamnei de Staël devine ministru de finanţe al Franţei. În perioada următoare va introduce unele reforme menite să stabilizeze situaţia economică din Franţa. Demisionează în 1781; este rechemat în 1788.

Apar: Sheridan, *The school of Scandal (Şcoala scandalului)*; Edward Gibbon, istoric englez, *Declin and Fall of the Roman Empire (Declinul şi prăbuşirea Imperiului Roman).*

1779 Apar: Goethe, *Iphigenia* (prima versiune); G. E. Lessing, *Nathan der Weise (Nathan Înţeleptul).*

1781 Apar: Immanuel Kant, *Kritik der reiner Vernunft (Critica raţiunii pure)*; Jean-Jacques Rousseau, *Les Confessions (Confesiuni)*; Fr. Schiller, *Die Räuber (Hoţii)*; Mozart compune opera *Răpirea din Serai.* Herschel descoperă planeta Uranus.

1782 Apar: Pierre Ambroise Choderlos de Laclos, *Les liaisons dangereuses (Legăturile primejdioase)*; Beaumarchais, *Les noces de Figaro (Nunta lui Figaro),* devenită operă pe muzica lui W. A. Mozart în 1785. Se naşte compozitorul şi violonistul italian Niccolo Paganini.

1784 Împăratul Iosif al II-lea dispune distrugerea cărţilor teologice, aboleşte constituţia în Transilvania, impune limba germană ca limbă oficială în toate statele de sub stăpînirea sa. Turcia cedează Rusiei Crimeea. Apar: Johann Gottfried Herder, filosof şi critic literar, teoretician al curentului *Sturm und Drang — Ideen zur Philosophie der Geschichte (Contribuţii la filosofia istoriei)*; Fr. Schiller, *Kabale und Liebe (Intrigă şi iubire),* prima traducere în limba română: Ion Heliade Rădulescu, 1836.

1786 Louise Germaine Necker se căsătoreşte cu baronul de Staël-Holstein, ambasadorul Suediei la Paris. Se vor despărţi în 1798. Doamna de Staël începe să se afirme ca scriitoare cu încercări literare care circulă, deocamdată, într-un cerc restrîns.

1787 Începe războiul ruso-turc. Apar: Bernardin de Saint Pierre, *Paul et Virginie*; Fr. Schiller, *Don Carlos*; W. A. Mozart compune opera *Don Juan.*

1788 Doamna de Staël publică prima lucrare care o va face cunoscută în lumea literară franceză : *Lettres sur les écrits de Jean-Jacques Rousseau (Despre scrierile lui J.-J. R.)*, în care susţine, înaintea romanticilor, ideea nefericirii omului de geniu.

Are loc războiul austro-turc. Turcii invadează Transilvania, înaintînd spre Budapesta. Intră în vigoare constituţia americană. Apar : I. Kant, *Kritik der praktischen Vernunft (Critica raţiunii practice)*; Goethe, *Egmont*. Se naşte George Gordon Byron, reprezentant de seamă al romantismului englez, creatorul figurii eroului romantic, tînăr, singuratic, uneori proscris, totdeauna revoltat. Se naşte filosoful german Arthur Schopenhauer.

1789 Doamna de Staël continuă să ţină deschis salonul ei din Paris, rue de Bac — unde se întîlnesc scriitori, personalităţi celebre şi politicieni de toate culorile — şi care devine unul din cele mai frecventate saloane literare şi politice ale vremii. Tatăl ei, J. Necker se retrage la Coppet, proprietatea sa din Elveţia. Doamna de Staël urmăreşte cu interes desfăşurarea Revoluţiei Franceze : 14 iulie, căderea Bastiliei ; 20 august, primele discuţii despre constituţie ; 26 august, *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului*, numeroase reorganizări.

Ecaterina a II-a îşi retrage forţele de ocupaţie din Polonia. Generalul Suvorov îi învinge pe turci la Focşani. Se naşte Fenimore Cooper, romancier american, autorul romanului *Ultimul mohican*.

1790 Apar : I. Kant, *Kritick der Urteilskraft (Critica puterii de judecată)*; Goethe, *Torquato Tasso* şi

Faust (fragmente) Georges Jacques Danton, unul din capii Revoluţiei franceze de la 1789, orator celebru, publică între 1790—1794, *Discours*. Va fi decapitat în 1794. W. A. Mozart compune *Cosi fan tutte*. Se naşte Alphonse de Lamartine, poet romantic.

1791 Apar : Constantin François de Chasseboeuf de Volney, *Les Ruines ou méditations sur les révolutions des Empires (Ruinele sau meditaţii asupra revoluţiilor imperiilor)*, scriere celebră cu rol determinant în consolidarea preromantismului. A avut în Ţările Române mai mulţi traducători, dintre care menţionăm : Ionică Tăutu, sub titlul *Sfărîmările, procetire asupra revoluţiilor împărăţiilor*, 1825 — a circulat în manuscris, şi Vasile Pogor, sub titlul *Ruinele sau meditaţii asupra revoluţiilor imperiului*, f.a., manuscris, W. A. Mozart compune *Flautul fermecat* şi *Recviem*.

1792 Este semnat tratatul ruso-turc de la Iaşi. Apar : Johann Gottlieb Fichte (filosof idealist german), *Kritik aller Offenbarung (Critica tuturor revelaţiilor)*; Fr. Schiller, *Die Geschichte der dreisigjährigen Kriegs (Istoria războiului de 30 de ani)*; W. Goethe, *Elegii romane*. Arhimandritul Gherasim Cleopa traduce din limba franceză *L'Histoire de Charles XII* de Voltaire, sub titlul *Istoria craiului Sfeziei Carol al XII-lea*; lucrarea va cunoaşte o nouă traducere în 1806, realizată de Const. Tzigara. Se naşte poetul romantic englez Percy Bysshe Schelley. Rouget de Lisle compune *Marseilleza*.

1793 Doamna de Staël se instalează la Coppet, în Elveţia. De aici va face o călătorie în Anglia, ţară pe care o va admira toată viaţa şi unde

ar fi dorit să trăiască în timpul exilului, dacă Napoleon i-ar fi permis acest lucru.

Ludovic al XVI-lea este decapitat; Marat este asasinat; printre alte legi restrictive, în Franța este promulgată „Legea suspecților"; Maria-Antoaneta este judecată și executată; are loc a doua împărțire a Poloniei între Prusia și Rusia. Apar: I. G. Herder, *Scrisori despre popor și despre umanism;* William Wordworth, poet englez, discipol al lui J.-J. Rousseau, *The Evening Wolk (Plimbarea de seară).* Revoluționarul grec Rigas Velestinlis lansează imnul grecesc.

1794 Doamna de Staël îl întîlnește pe scriitorul și omul politic francez Benjamin Constant. În acest an publică *Refléxions sur la paix adressées à M. Pitt et aux Français (Reflecții despre pace adresate dlui. Pitt și francezilor)* în care demonstrează o bună cunoaștere a problemelor sociale, economice și politice ale epocii.

Apar: Maximilien de Robespierre, *Sur l'Être suprême (Despre Ființa supremă);* Restife de la Bretonne, *Monsieur Nicholas ou le coeur humain (Dl. Nicholas sau sufletul omenesc);* Antoine de Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'ésprit humain (Progresul spiritului uman considerat în dezvoltarea sa istorică),* în care susține că posibilitățile de dezvoltare ale omenirii sînt practic nelimitate, idee însușită de Doamna de Staël. În Țara Românească, Ioan Cantacuzino realizează prima traducere *directă* din J.-J. Rousseau, *Narcisse ou l'amant de lui même,* sub titlul *Narcis sau îndrăgostitul de sine.*

1795 Doamna de Staël scrie *Refléxions sur la paix intérieure (Reflecții despre liniștea sufletească).*

Este semnat Tratatul austro-rus pentru a treia împărțire a Poloniei. Apar: J. de Maistre, *Considérations sur la France (Opinii despre Franța);* Xavier de Maistre, *Voyage autour de ma chambre (Călătorie în jurul odăii mele);* I. Kant, *Zum ewigen Frieden (Pentru o pace eternă);* Fr. Schiller, *Briefe über die aestätische Erziehung des Menschen (Despre educația estetică a omului).* Se nasc poeții englezi John Keats și Thomas Carlyle.

1796 Doamna de Staël îl întîlnește pentru prima oară pe Napoleon Bonaparte, atunci general, devenit celebru în urma victoriilor repurtate în campania din Italia. După 1798 va intra cu el într-un conflict care nu se va aplana niciodată și a cărui consecință va fi exilul, întîi la Paris, apoi din Franța. Acești ani de exil stau la baza cărții de față. Se retrage la Coppet și publică *De l'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations (Despre influența pasiunilor asupra fericirii indivizilor și a națiunilor).*

Apar: Goethe, în colaborare cu Fr. Schiller, *Xenien,* o suită de epigrame deosebit de incisive; Goethe, *Faust* (fragmente) și *Wilhelm Meisters Lehrjahre (Anii de ucenicie ai lui W.M.),* roman autobiografic. Fr. Schiller începe publicarea trilogiei *Wallenstein;* S. T. Coleridge, *Poeme pe teme diverse;* în Țara Românească, Ioan Cantacuzino traduce, prin intermediar francez, opera filosofului englez Alexander Pope, *Essay on Man,* sub titlul *Cercare asupra omului.*

1797 Doamna de Staël este din nou la Paris, unde continuă să primească în salonul său cele mai liberale spirite ale vremii. Prestigiul ei cu-

noaşte o rapidă ascensiune, ceea ce displace lui Napoleon, devenit general de divizie, general şef al armatei din interior şi comandant suprem al armatei din Italia. Relaţiile sînt din ce în ce mai încordate.

Apar: Lamark, *Mémoires de physique*; W. Goethe, *Hermann und Dorothee*; Fr. Schiller, *Balladen*. Se naşte poetul romantic Alfred de Vigny; se naşte compozitorul austriac Franz Schubert; se naşte Heinrich Heine, reprezentant de seamă al romantismului german, care se va bucura, după moartea lui Goethe şi a lui Schiller, de aceeaşi reputaţie ca ei.

1798 Napoleon începe expediţia din Egipt. Au loc bătăliile de la Alexandria, Aboukir etc. Cairo este ocupat. În Olanda, ca şi în cantoanele Elveţiei, Napoleon impune Constituţii noi. Apare: Th. R. Malthus, *Eseu asupra populaţiei*, în care demonstrează că populaţia globului creşte în progresie geometrică, în timp ce posibilităţile de hrană cresc într-o progresie aritmetică; Colleridge, în colaborare cu Wordsworth scoate *Lyrical Ballads (Balade lirice)*. La Sibiu este tipărită prima istorie universală în limba română: *Începuturi temeinice ale istorii de obşte. Istorii vechi. Partea dintîiu*, traducere atribuită lui Ioan Molnar Piuariu, după un text francez. Se naşte Jules Michelet, istoric francez de care au fost foarte legaţi revoluţionarii români de la 1848; se naşte Adam Mickiewicz, poet romantic polonez, luptător pentru independenţa Poloniei. Josef Haydn compune *Simfonia creaţiei*.

1799 Doamna de Staël urmăreşte cu îngrijorare ascensiunea lui Napoleon.

Lovitura de stat de la 18 Brumar (9 noiembrie) impune un regim de dictatură sub forma Consulatului. Napoleon invadează Siria. Se naşte Honoré de Balzac, autor a peste 100 de romane şi nuvele; se naşte Aleksandr Sergheevici Puşkin, poet rus, unul din marii romantici ai literaturii universale. Moare George Washington, unul din întemeietorii Statelor Unite ale Americii şi primul preşedinte (1789—1797).

1800 Campania lui Napoleon în Italia se încheie cu armistiţiul de la Steyer şi pacea de la Lunéville. În Franţa se interzice apariţia ziarelor regaliste şi se introduce cenzura.

1801 Doamna de Staël publică prima ei lucrare de anvergură: *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales (Despre literatură privită în lumina legăturilor ei cu instituţiile sociale)*, titlu îndrăzneţ pentru că alătură istoria literară de aceea a unor instituţii, pornind de la ideea acreditată în secolul XVIII că popoarele din nord prezintă un alt tip intelectual şi temperamental faţă de cele din sud şi că structura instituţiilor sociale este influenţată şi de climat. Aduce în discuţie problema perfectibilităţii (la care se va referi şi în *Zece ani de exil*), considerînd că literatura este principalul instrument în măsură să asigure progresul societăţii. Condiţia esenţială a perfectibilităţii — susţine Doamna de Staël — este libertatea politică, idee care îi va aduce multe neajunsuri şi, mai ales, dezaprobarea lui Napoleon. *De la littérature*... întreprinde pentru prima oară un studiu comparat al literaturilor europene.

La 23 martie este asasinat ţarul Pavel I. Urmează la tron ţarul Alexandru I, pe care Doamna de Staël îl va cunoaşte în Rusia şi-i va face un portret în cartea de faţă. Apar: François René de Chateaubriand, *Atala*; Fr. Schiller, *Die Jungfrau von Orléans (Fecioara din Orléans)*; W. Wordworth, *Poems dedicated to National Independance and Liberty (Poeme dedicate independenţei naţionale şi libertăţii)*. Lordul Elgin începe să transporte la Londra sculpturile de marmoră de la Parthenon (templul din Atena) datînd din sec. V î.e.n. Între 1801—1812 Ludwig van Beethoven (1770—1827) compune majoritatea simfoniilor, uverturilor şi sonatelor sale.

1802 Doamna de Staël publică *Delphine* (1802, Geneva; 1803, Paris), roman foarte criticat de presa franceză controlată de stat, pentru prea marea libertate de gîndire. Începînd cu acest an, Napoleon îi interzice şederea la Paris, oraş de care nu are dreptul să se apropie la o distanţă mai mică de 40 de leghe.

Napoleon este ales consul pe viaţă, netezindu-şi astfel drumul spre tronul Franţei. Apar: Chateaubriand, *Le Génie du christianisme*. Se naşte Victor Hugo, unul din cei mai mari scriitori ai literaturii universale. Se naşte Alexandre Dumas-tatăl. Se naşte Ion Heliade Rădulescu. Din acest an datează *Memoriul boierilor emigraţi la Braşov* adresat lui Napoleon în legătură cu evenimentele din Ţara Românească şi cu situaţia grea datorată invaziilor turceşti. Se solicită intervenţie şi protecţie diplomatică.

1803 Doamna de Staël călătoreşte în Germania împreună cu Benjamin Constant. Învaţă limba germană pentru a-şi însuşi cultura acestui

popor. Relaţiile cu Napoleon sînt din ce în ce mai încordate, mai ales după ce Benjamin Constant trece în opoziţie. În atitudinile şi în scrierile sale se simte influenţa Doamnei de Staël.

Moare filosoful şi scriitorul german J. G. Herder, teoretician, ca şi Goethe, al curentului literar *Sturm und Drang*. Se naşte R. W. Emerson, scriitor american, autor de eseuri, versuri, studii şi al unui *Jurnal*.

1804 Doamna de Staël vizitează Weimar, moment important în cariera ei literară, pentru că îi va cunoaşte pe Goethe, Schiller, Wieland.

La 18 mai Napoleon este proclamat împărat. După plebiscitul din noiembrie este încoronat la 2 decembrie 1804. Apare: Fr. Schiller, *Wilhelm Tell*; L. van Beethoven compune Simfonia a III-a, *Eroica*. Se naşte Charles Augustin de Sainte-Beuve, scriitor şi critic literar. Moare tatăl Doamnei de Staël, bancherul Jacques Necker. Este arestat şi executat ducele d'Enghien.

1805 Doamna de Staël studiază literatura germană şi lucrează la cartea *De l'Allemagne*.

Europa cunoaşte o mare agitaţie: flotele franceză şi spaniolă sînt învinse la Trafalgar de flota engleză condusă de amiralul Nelson; Napoleon este proclamat rege al Italiei; bătălia de la Austerlitz; Rusia încheie alianţa cu Anglia împotriva lui Napoleon; Austria aderă la alianţă şi, ca urmare, este ocupată de armatele napoleoniene. Apar: Chateaubriand, *René*, roman autobiografic; L. van Beethoven compune *Fidelio*.

1806 Doamna de Staël, nemaiavînd dreptul de a se apropia de Paris, circulă între Auxerres, Rouen și Meulan. Este preocupată de cartea ei *De l'Allemagne.*

La Paris începe construcția Arcului de Triumf numit *l'Arc de Triomphe de l'Étoile.* Napoleon rupe relațiile cu Papa Pius al VII-lea. Trupele sale ocupă Varșovia. Beethoven compune *Concertul op. 61 pentru vioară.*

1807 Doamna de Staël publică al doilea roman al său, *Corinne ou l'Italie* (prima traducere în limba română : I. Ioan Voinescu, *Corina sau Italia,* București, 1846).

La Tilsit are loc întîlnirea dintre Napoleon și țarul Alexandru I. Talleyrand, primul ministru al lui Napoleon, este în dizgrație (în 1808 va conspira, împreună cu Fouché, ministrul poliției, împotriva lui Napoleon). Este exilat Chateaubriand. În Țările Române este redactat un nou *Memoriu* adresat lui Napoleon, cuprinzînd propuneri de creare a unui stat român modern, *unitar și independent.* Memoriul este atribuit lui Ștefan Crișan-Körössi.

1808 Doamna de Staël face o nouă călătorie în Germania pentru definitivarea operei sale *De l'Allemagne,* în care își propune să dezvăluie francezilor cultura germană.

Apare : Goethe, *Faust* (prima parte ; partea a doua va apare între 1821—1829). Prima traducere în limba română : I. Heliade Rădulescu *(Cîntecul Margaretei* din prima parte, 1836 ; Vasile Pogor împreună cu N. Skeletti realizează o traducere în proză, 1859). Beethoven compune *Simfoniile a V-a și a VI-a, Destinul* și *Pastorala.* Napoleon îi decernează lui Goethe Legiunea de onoare.

1809 Doamna de Staël trăiește mai mult în Elveția, nu are voie să se apropie de Paris ; definitivează manuscrisul lucrării *De l'Allemagne* (3 volume) și publică o antologie foarte puțin citită (care sintetizează 34 volume de scrieri ale prințului de Ligne) : *Lettres et pensées du maréchal prince de Ligne* (care a cunoscut și Principatele Române). Doamna de Staël scrie că „a fost singurul străin de expresie franceză care a devenit model în loc să fie un imitator".

Apar : Goethe, *Wählverwandtschaften (Afinitățile elective)* ; Chateaubriand, *Les martyres.* Se naște scriitorul clasic rus N. Gogol, autorul romanului *Taras Bulba.* Din dramaturgia sa amintim : *Revizorul, Suflete moarte.* Se naște Edgar Allan Poe, poet, prozator, critic literar american ; se naște Abraham Lincoln, om politic american, președinte al Statelor Unite ale Americii între 1860—1865.

1810 Doamna de Staël călătorește din nou în Germania și Italia. Încheie *De l'Allemagne,* lucrare capitală, care a necesitat șapte ani de muncă. Menirea ei este de a atrage atenția francezilor asupra unei culturi prea puțin cunoscute în Franța, datorită închistării conaționalilor săi în propriile lor tipare. Dezvoltă aici teza mai veche a influenței instituțiilor sociale asupra literaturii ; aceea că adevărata inspirație trebuie căutată în natură, idee de esență rousseauistă care se regăsește și în *Zece ani de exil,* mai ales în reflecțiile referitoare la Rusia ; necesitatea de a evita imitația în favoarea pune-

rii în valoare a culturii naționale. Lucrarea a fost interzisă de Napoleon, care nu a reușit însă să distrugă și manuscrisul, Doamna de Staël avînd întotdeauna copii trimise prietenilor spre păstrare. „Am ordonat încetarea tipăririi", îi scrie șeful poliției. Va fi publicată mai întîi în Anglia, în 1815. Prin aceeași scrisoare, șeful poliției îi acorda Doamnei de Staël 7-8 zile pentru a părăsi Franța definitiv, interzicîndu-i porturile de la Canalul Mînecii (era cunoscută dorința ei de a se refugia în Anglia).

Napoleon se căsătorește cu Maria-Luiza, după ce Alexandru I i-a refuzat mîna fiicei sale. Generalul Bernadotte devine prinț moștenitor al Suediei. Dinastia începută cu el este și astăzi pe tronul acestei țări. Se naște Alfred de Musset, poet romantic francez. Beethoven compune *Egmont*.

1811 Doamna de Staël trăiește în exil în Elveția. Nu are voie să părăsească proprietatea ei de la Coppet.

Puterea lui Napoleon este la apogeu. Se naște V. Grigorievici Belinski, critic literar și publicist rus. Se naște Harriet Elisabeth Beecher-Stowe, scriitoare americană, autoarea romanului *Coliba lui Moș Tom*. Se naște Franz Liszt, pianist și compozitor maghiar.

1812 An de răscruce în existența Doamnei de Staël. Se decide să fugă în Anglia traversînd în acest scop Austria, Moravia, Polonia, Rusia, Finlanda și Suedia. Se gîndește chiar să traverseze Transilvania, proiect la care renunță. În momentul

în care ajunge în Ucraina ; armatele napoleoniene traversează Niemenul. Ea ajunge la Moscova la 1 august și la Petersburg la 7 august.

Napoleon ajunge la Moscova la 14 august. Moscova va arde între 15 și 18 august. Campania din Rusia, soldată cu un mare dezastru, va aduce după sine ridicarea tuturor statelor supuse lui Napoleon împotriva Franței napoleoniene. La București se semnează Tratatul ruso-turc, prin care Basarabia intră sub stăpînirea Rusiei țariste. Apar : George Gordon Byron, *Childe Harold* ; Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Se naște scriitorul englez Charles Dickens. Se naște George Barițiu, om politic, istoric și ziarist român, redactorul „Gazetei de Transilvania", 1837.

1813 Doamna de Staël, ajunsă în Suedia, lucrează la ordonarea scrierilor sale și ale tatălui său (amănunte în notele acestui volum, redactate după Auguste de Staël și Paul Gautier).

Se naște Cezar Bolliac, scriitor și gazetar. În 1836 va traducere în revista sa „Curiosul" *Lettres sur les écrits de J.-J. Rousseau* sub titlul *Scrisoare a Madamei de Staël asupra gustului lui Russo pentru muzică și botanică*. Moare scriitorul german Ch. M. Wieland, supranumit și Voltaire al Germaniei, a cărui operă a fost studiată de Doamna de Staël.

1814—1817 Silit să abdice a doua oară după lupta de la Waterloo, Napoleon este deportat pe insula Sf. Elena, unde îi dictează lui Las Cases *Memorialul*. După Restaurare, în 1816, Doamna de Staël se căsătorește cu un elvețian, John

Roca, cu 22 de ani mai tînăr decît ea, şi revine la Paris, unde îşi redeschide salonul. În ultimii ani ai vieţii redactează, fără să le poată încheia, două lucrări ce vor apare postum : *Considérations sur la Révolution Française* şi *Dix années d'exil*. Moare la 14 iulie 1817, la 51 de ani, în plină vigoare intelectuală.

L. S.

PREFAŢA LUI AUGUSTE DE STAËL [1]
(la ediţia din 1821)

Scrierea pe care o vom citi nu constituie o lucrare completă şi nu trebuie socotită ca atare. Sînt fragmente de memorii pe care mama mea îşi propusese să le definitiveze în momentele de linişte şi care ar fi putut suferi modificări pe care eu nu le cunosc, dacă o viaţă mai îndelungată i-ar fi permis să le revadă şi să le termine. (...)

Titlul Dix années d'exil [1] *este cel ales de autoare ; a trebuit să-l păstrez, deşi lucrarea, care nu este încheiată, nu acoperă decît un spaţiu de şapte ani. Povestirea începe la 1800, adică cu doi ani înainte de primul exil al mamei şi se opreşte la 1804, după moartea d-lui Necker. Firul este reluat în 1810 şi se opreşte brusc după sosirea mamei mele în Suedia, în toamna anului 1812. Astfel, prima parte este despărţită de cea de-a doua printr-un spaţiu de timp de şase ani. Veţi găsi explicaţia în expunerea fidelă a modului în care ele au fost redactate.*

---

[1] Auguste de Staël, fiul scriitoarei, a fost primul care a editat această lucrare. Dar abia ediţia lui Paul Gautier este una ştiinţifică. De aceea traducerea noastră reproduce sau rezumă notele acestor doi editori.

Nu voi anticipa relatarea persecuțiilor la care guvernul imperial a supus-o pe mama mea; aceste măsuri, pe cît de meschine pe atît de aspre, formează obiectul povestirii pe care o veți citi și căreia eu n-aș putea decît să-i diminuez interesul. Este suficient să amintesc că după ce a fost exilată mai întîi din Paris, apoi din Franța, după ce i-a fost distrusă lucrarea De l'Allemagne *prin măsura cea mai arbitrară și a fost pusă în imposibilitatea de a publica ceva, chiar pe temele cele mai străine de politică, s-a mers pînă la a-i transforma propria casă într-o închisoare, la a-i interzice călătoriile de orice natură și a-i răpi plăcerile vieții sociale și consolarea pe care o aduce prietenia. Acestea sînt condițiile în care mama și-a început memoriile și este lesne de înțeles în ce dispoziție sufletească se afla atunci.*

Elaborînd această lucrare, abia dacă întrezărea posibilitatea publicării ei, într-un viitor foarte îndepărtat. Europa era încă atît de încovoiată sub jugul lui Napoleon, încît nici o voce independentă nu se putea face auzită; pe continent presa era pusă în lanțuri și măsurile cele mai riguroase interziceau orice tipăritură venită din Anglia. Deci, mama se gîndea mai puțin la redactarea unei cărți cît mai degrabă la reconstituirea amintirilor și a gîndurilor sale din acea epocă.

Relatînd despre evenimentele în care a fost implicată, ea a inserat diversele reflecții care i-au fost inspirate de situația din Franța și de mersul evenimentelor, începînd cu perioada care a favorizat preluarea puterii de către Napoleon. Dar, dacă atunci tipărirea unei asemenea lucrări era un act îndrăzneț și ieșit din comun, însuși faptul de a o scrie cerea mult curaj și prudență, mai ales în situația în care se afla mama mea. Nu se îndoia că toate acțiunile ei erau supravegheate de poliție.

Prefectul care îl înlocuise pe dl. Barante la Geneva pretindea să fie informat despre tot ce se petrecea în casa ei și cel mai mic pretext era suficient pentru ca hîrtiile ei să fie confiscate. Deci, trebuia să-și ia cele mai severe precauțiuni; astfel, de îndată ce scria cîteva pagini, acestea erau transcrise de prietena ei cea mai apropiată, avînd grijă să înlocuiască toate numele proprii prin nume împrumutate din istoria revoluției engleze. Sub această mască a reușit să-și ia manuscrisul atunci cînd, în 1812, s-a hotărît să scape, prin fugă, de asuprirea mereu crescîndă la care era supusă.

Ajunsă în Suedia, după ce a traversat Rusia evitînd la mică distanță armatele napoleoniene care înaintau spre Moscova, mama mea s-a ocupat de punerea la punct a primei ediții a memoriilor care se opresc, cum am arătat mai sus, la anul 1804. Dar, înainte de a le continua în ordine cronologică, a vrut să profite de amintirile încă proaspete în memorie pentru a relata împrejurările remarcabile ale fugii sale și ale persecuțiilor care au făcut ca această hotărîre să fie pentru ea o datorie. A reluat deci povestirea vieții ei de la 1810, epoca în care a fost suprimată lucrarea De l'Allemagne, *continuînd-o pînă la sosirea la Stockholm, în 1812; de aici vine și titlul* Dix années d'exil. *Aceasta mai explică și motivul pentru care, vorbind despre guvernul imperial, mama se exprimă uneori ca și cum ar trăi sub acest regim, iar alteori ca și cum ar fi scăpat de el.*

În fine, cînd a conceput planul lucrării Considérations sur la révolution française *a extras din prima parte din* Dix années d'exil *unele fragmente istorice, ca și ideile generale care intrau în noul*

cadru păstrînd detaliile pentru momentul cînd şi-ar fi încheiat memoriile, cu satisfacţia de a putea aminti numele tuturor celor care îi dovediseră o generoasă prietenie, fără teama că recunoştinţa ei i-ar putea compromite. Manuscrisul încredinţat mie se compunea deci din două părţi distincte: prima, a cărei lectură oferea în mod firesc mai puţin interes şi conţinea mai multe pasaje deja incluse în Considérations..., *şi a doua, un fel de jurnal din care nici o pagină nu era cunoscută încă publicului. Am urmat drumul trasat de mama mea scoţînd din prima parte a manuscrisului tot ceea ce fusese inclus, cu unele modificări, în marea sa operă politică. Numai la atît s-a limitat munca mea de editor şi nu mi-am permis nici cea mai neînsemnată adăugire.*

În ce priveşte partea a doua, o ofer publicului fără nici o modificare; mi-am permis doar cîteva stilizări de mică importanţă, pentru că mi s-a părut necesar să păstrez acestei scrieri întreaga strălucire a unui caracter original. Cititorul se va convinge de respectul scrupulos cu care am tratat manuscrisul mamei mele atunci cînd va citi reflecţiile ei în legătură cu politica Rusiei; dar, fără a vorbi despre forţa pe care recunoştinţa o exercită asupra sufletelor nobile, vă veţi aminti desigur că în vremea aceea suveranul Rusiei lupta pentru cauza independenţei şi a libertăţii. Să fi fost oare previzibil, atunci, că doar după cîţiva ani imensele forţe ale acestui imperiu vor deveni instrumente de opresiune pentru nefericita Europă?

Comparînd Dix années d'exil *cu* Considérations... *s-ar putea aprecia că domnia lui Napoleon este judecată cu mai multă asprime în prima lucrare, unde este atacat cu o elocvenţă nu întotdeauna lipsită de amărăciune. Deosebirea este uşor de explicat: cea*

de a doua lucrare a fost scrisă după căderea despotului, cu calmul şi imparţialitatea unui istoric; prima însă a fost inspirată de un curajos sentiment de rezistenţă la tiranie; or, atunci cînd mama mea a conceput-o, puterea imperială era la apogeu.

Nu am ales un moment anume pentru a publica Dix années d'exil. *Ediţia a respectat ordinea cronologică şi era firesc ca scrierile postume să încheie lucrarea. În rest, nu mă tem că s-ar putea vedea o lipsă de generozitate în faptul că am publicat, după căderea lui Napoleon, atacuri îndreptate împotriva puterii sale. Femeia al cărui talent a fost întotdeauna dedicat apărării celor mai nobile cauze, aceea a cărei casă a fost adăpostul tuturor oprimaţilor, ar fi cu mult deasupra unor atari reproşuri. Oricum, ele n-ar putea fi adresate decît editorului iar eu, mărturisesc, aş fi prea puţin impresionat. Într-adevăr, s-ar atribui despotismului un însemnat privilegiu dacă, după tăcerea impusă prin teroare în anii săi de glorie ar mai avea încă forţa să ceară istoriei să-l ocrotească şi după cădere.*

Fără îndoială, reminiscenţele ultimului guvern au fost pretextul unor numeroase persecuţii; fără îndoială, oameni cinstiţi sînt revoltaţi de invectivele laşe care se mai fac auzite împotriva celor care, după ce s-au bucurat de favorurile acelui guvern au avut încă suficientă demnitate pentru a nu-şi dezavua trecutul; fără îndoială, în fine, o decădere poate subjuga imaginaţia; dar nu este vorba numai de Napoleon, nu el este acela care poate fi astăzi obiectul reprobării generale după cum nu pot fi nici cei care sub domnia lui şi-au servit ţara cu credinţă în diferite domenii ale administraţiei publice. Ce nu poate însă rămîne nestigmatizat de o cenzură severă este sistemul de egoism şi oprimare al cărui autor este Bonaparte. Or, acest deplorabil

sistem nu domnește el oare în Europa? Puternicii pămîntului nu culeg ei oare, cu grijă, roadele rușinoasei moșteniri a celui pe care l-au răsturnat? Și dacă ne întoarcem privirile spre patria noastră, cîte din aceste instrumente ale lui Napoleon nu se văd oare, oameni care după ce l-au sufocat cu servila lor complezență oferă unei noi puteri tributul măruntului lor machiavelism? Astăzi, ca și atunci, edificiul firavei lor științe nu se sprijină oare tot pe vanitate și corupție, iar înțelepciunea lor nu-și trage oare seva din tradițiile regimului imperial?

Prin descrierea, în culorile cele mai vii a acestui regim funest, nu este insultat un dușman învins ci este atacat un adversar puternic; iar dacă Dix années d'exil *are, după cum îndrăznesc să sper, menirea să sporească oroarea față de guvernele arbitrare, mă pot lăsa în voia gîndului reconfortant că publicînd cartea servesc sfînta cauză căreia mama mea n-a încetat niciodată a-i fi credincioasă.*

PARTEA ÎNTÎI

CAPITOLUL I

Cauzele înverșunării lui Bonaparte împotriva Doamnei de Staël — Propunerile pe care i le transmite; răspunsul Doamnei de Staël.

Nu pentru a atrage atenția publicului asupra persoanei mele am hotărît să povestesc împrejurările care au dus la cei zece ani de exil; nenorocirile pe care le-am îndurat, oricît de amarnice ar fi fost, sînt atît de neînsemnate în mijlocul acestui dezastru public al căror martori sîntem încît a vorbi despre sine ar fi rușinos, dacă evenimentele care ne privesc pe toți n-ar fi fost legate de marea cauză a umanității amenințate. Împăratul Napoleon, al cărui caracter se dezvăluie în adevărata sa lumină prin fiecare trăsătură a vieții sale, m-a persecutat cu o grijă minuțioasă, cu un zel mereu crescînd, cu duritate neclintită; și relațiile mele cu el m-au ajutat să-l cunosc cu mult, înainte ca Europa să fi dezlegat sensul acestei enigme, atunci cînd se lăsa devorată de sfinx, pentru că nu știuse să-i presimtă intențiile.

Nu voi relata faptele care au precedat intrarea lui Bonaparte pe scena politică a Europei: dacă am atins scopul pe care mi l-am propus, acela de a scrie despre viața tatălui meu, voi spune ceea ce am văzut în primele zile ale Revoluției, a cărei in-

fluență a schimbat soarta lumii întregi. Din acest vast tablou nu vreau să refac decît partea care mă privește pe mine. Aruncînd însă o privire de ansamblu din acest punct de vedere atît de limitat, sînt mîndră că povestind propriile mele întîmplări reușesc, deseori, să mă retrag într-un con de umbră [1].

---

[1] P. Gautier redă în apendice două pasaje suprimate de Auguste de Staël pentru că apăruseră în *Considerations sur la Révolution française* sub o formă diferită. Aceste două texte au fost deseori citate. Iată-l pe primul: „Cînd generalul începu să fie cunoscut, în urma campaniei sale din Italia, manifestam pentru el cel mai viu entuziasm. Instituțiile republicane pierdeau în Franța întreaga lor demnitate din cauza mijloacelor folosite pentru a le susține: erai cuprins parcă de un fel de remușcări pentru opiniile cele mai nobile atunci cînd în numele lor erau întreprinse cele mai crude acțiuni: gîndul și sufletul erau cuprinse de revoltă, cînd oamenii cei mai sîngeroși reclamau libertate, în timp ce persoanele cele mai demne de stimă le cădeau victimă. Nu erai întrutotul atașat nici uneia dintre părți, nici alături de cei care persecutau, nici de cei persecutați și admirația, cea mai frumoasă dintre calitățile omului, nu știa încotro să se îndrepte. Gloria militară stîrnește destul de ușor entuziasmul; proclamațiile în Italia erau menite să inspire încredere în el. Domnea în aceste proclamații un ton de noblețe și de demnitate care contrasta cu asprimea revoluționară a conducătorilor civili din Franța. Militarul vorbea în perioada aceea ca un magistrat, în timp ce magistrații se exprimau cu o violență militară. Bonaparte nu pusese în aplicare legile barbare împotriva emigranților. Se spunea că-și iubea soția cu pasiune, femeie tandră și bună din fire. Unii asigurau că avea o preferință pentru *Ossian*, (sic) acest poem în care pasiunea pentru război se îmbină cu melancolia și care face ca învinsul și învingătorul să fie mîhniți deopotrivă.

Toate aceste împrejurări îmi inspirau pentru Bonaparte, chiar înainte de a-l cunoaște, o admirație atît de profundă încît atunci cînd l-am văzut pentru prima dată, la înapoierea sa din Italia, o emoție de neînfrînt m-a împiedicat aproape să-i vorbesc sau să-i răspund. Atunci nu era puternic; era chiar amenințat de persecuții: un omagiu dezinteresat, cred, ar fi trebuit să-i lase o bună impresie lui, omului destinat să primească atîtea, de o natură atît de diferită. Din primul moment mi-a inspirat un sentiment pronunțat de teamă și nu l-am mai încercat vreodată din partea altei ființe omenești. Văzusem oameni feroci și oameni respectabili: nimic din efectul produs asupra mea nu-l putea asemăna nici cu unii, nici cu alții. Simțeam că nu era nici bun nici rău, nici volent nici tandru, simțeam că era o ființă fără asemănare, că valora mai mult, și totodată mai puțin decît un om, prin aceea că nimic nu-l impresiona, deși, considerîndu-se pe sine drept unicul scop al tuturor acțiunilor — ceilalți îi influențau existența doar prin fapte sau prin idei, dar niciodată ca indivizi. (...) A fost un moment în care nu s-a știut dacă Bonaparte va fi învingător la Saint-Cloud sau dacă iacobinii se vor manifesta din nou, cu un mare avantaj, datorită triumfului repurtat asupra unui asemenea om. Eram atît de convins că într-un asemenea caz cele mai crude persecuții vor urma în mod neîndoielnic, încît mi-am adunat banii împrăștiați la diverșii mei oameni de afaceri pentru a-i împărți cu doi dintre prietenii mei și a pleca în străinătate în chiar momentul acela. Din sfert în sfert de oră primeam știri de la Saint-Cloud și, în funcție de măsura în care se credea sau nu în succesul lui Bonaparte, opream sau acceleram pregătirile necesare plecării: în mijlocul acestei incertitudini repetam deseori: «Dacă iacobinii triumfă, vom fi probabil uciși; dar, dacă învinge Bonaparte, atunci nu vom mai putea trăi». Și cînd victoria sa a fost asigurată, am simțit o greutate în respirație care nu m-a mai părăsit de atunci și care a devenit, cred, maladia Europei continentale...

În chiar ziua în care prevedeam atît de limpede nenorocirile care de atunci s-au năpustit asupra ființei umane nu mi-aș fi permis, dacă soarta ar fi depins de mine, să n-o determin să se încline în favoarea lui Bonaparte. Lupta odată angajată, sistemul înfiorător al iacobinilor trebuia să aibă prioritate și chiar de n-ar fi durat decît o singură zi, ar fi putut costa viața atîtor oameni cinstiți încît era o datorie să preferi un rău eventual unor asasinate imediate. Dar simțămintele sufletești sînt cu totul independente de voința care determină acțiunea."

Duşmănia împăratului Napoleon împotriva mea venea din respectul pentru adevărata libertate de care am fost pătrunsă întotdeauna. Aceste sentimente mi-au fost transmise ca o moştenire şi le-am adoptat din momentul în care am fost capabilă să gîndesc la înaltele idei care le-au generat şi la frumoasele acţiuni pe care le inspiră. Scenele crude care au dezonorat Revoluţia franceză, nefiind altceva decît tirania sub veşmînt popular, nu au putut face, mi se pare, nici un rău cultului libertăţii. În ce priveşte Franţa, puteai cel mult să fii descurajat : dar, dacă această ţară avea nenorocirea de a nu putea poseda cel mai nobil dintre bunuri nu trebuia pentru aceasta ca ea să fie proscrisă pe pămînt. Atunci cînd soarele dispare de la orizontul ţărilor din nord, locuitorii acestor regiuni nu-i blestemă razele care mai strălucesc încă pentru alte ţări mai favorizate.

La scurt timp după 18 Brumar i s-a raportat lui Napoleon că am vorbit cu cei din anturajul meu împotriva acestei opresiuni născînde, ale cărei progrese le prezentam tot atît de limpede ca şi cum viitorul mi-ar fi fost dezvăluit dinainte. Joseph Bonaparte, căruia îi apreciam spiritul şi conversaţia, veni să mă vadă şi-mi spuse : „Fratele meu se plînge de dumneavoastră. — De ce, mi-a spus el, ieri, de ce Doamna de Staël nu se alătură principiilor mele de guvernare ? Ce vrea ? Plata sumelor datorate tatălui ei ? [1] O voi ordona. Şederea la Paris ? I-o voi permite. În fine, ce vrea ? — Dumnezeule, i-am răspuns, nu este vorba de ceea ce vreau ci de ceea ce gîndesc.“ Nu ştiu dacă acest răspuns i-a fost raportat, dar cel puţin sînt foarte sigură că dacă l-a cunoscut, nu i-a acordat nici o importanţă, căci nu crede în sinceritatea opiniilor nimănui : consideră morala, de orice natură ar fi ea, ca pe o formulă care nu are mai multe consecinţe decît finalul unei scrisori ; aşa cum, după ce ai asigurat pe cineva că eşti foarte umilul său servitor, nu înseamnă că acel cineva poate să-ţi şi ceară ceva. Atunci cînd cineva spune că iubeşte libertatea, că este credincios, că pune conştiinţa mai presus de interes, Bonaparte crede că acela este un om care se conformează uzanţelor, că se comportă astfel pentru a-şi justifica pretenţiile ambiţioase sau calculele egoiste. Singura categorie de făpturi omeneşti pe care n-o înţelege bine este aceea sincer ataşată unei opinii, indiferent de consecinţe ; pentru Bonaparte aceşti oameni sînt doar nişte nătărăi sau negustori care supralicitează, pentru că vor să se vîndă prea scump. De asemenea, aşa cum se va vedea mai departe, el nu s-a înşelat în această lume decît în privinţa oamenilor cinstiţi, consideraţi fie ca indivizi, fie, mai ales, ca naţiuni.

[1] Tatăl Doamnei de Staël garantase o achiziţie de grîu din Olanda, în 1778, avansînd din propria-i avere 2 400 000 livre, din care Constituanta i-a rambursat 400 000, în 1790. Ea şi-a multiplicat în zadar demersurile pe lîngă Napoleon. Nu i se vor restitui banii decît după cea de a doua Restauraţie.

CAPITOLUL II

Începutul opoziţiei din cadrul Tribunalului. Discursul lui Benjamin Constant. Nemulţumirea Primului Consul. Doamna de Staël şi Fouché. Doamna de Staël şi Talleyrand : portretul lui Talleyrand

Cîţiva tribuni doreau să stabilească în Adunarea lor o opoziţie asemănătoare cu cea din Anglia şi să

ia în serios Constituția[1], ca și cum drepturile pe care părea că le asigură n-ar fi avut nimic real și pretinsa diviziune a claselor în Stat n-ar fi fost o simplă afacere de etichetă, o diferențiere între diversele anticamere ale Consulului, în care magistrați purtînd diferite nume își puteau petrece timpul. Mărturisesc că observam cu plăcere micul număr de tribuni care nu vroiau să se întreacă în supunere cu consilierii de Stat; credeam, mai ales, că cei care în perioada anterioară merseseră puțin prea departe cu dragostea față de republică se simțeau datori să rămînă fideli opiniilor proprii, atunci cînd aceasta devenise cea ma slabă și cea mai amenințată.

Unul dintre acești tribuni, prieten al libertății și dotat cu una din cele mai remarcabile minți cu care natura a dăruit vreodată un om, dl. Benjamin Constant m-a consultat în legătură cu un discurs pe care îl pregătea pentru a anunța zorii tiraniei[2]: l-am încurajat cu toată puterea conștiinței mele. Totuși, cum se știa că era unul din prietenii mei apropiați, nu m-am putut stăpîni să nu mă tem de consecințele la care mă expuneam. Eram vulnerabilă prin gustul meu pentru societate. Odinioară Montaigne a spus: «Sînt francez datorită Parisului»; și dacă gîndea în felul acesta cu trei secole în urmă, cum ar gîndi acum, cînd un singur oraș reunește atîția oameni de spirit și atîtea persoane

[1] Constituția din anul VIII (1800) dăduse Tribunalului dreptul de a dezbate legile, însă fără a-i lăsa și inițiativa de a le propune.

[2] Benjamin Constant a fost numit la Tribunal în luna „nivôse" a anului VIII, în parte datorită prietenilor Doamnei de Staël și a intervenției acesteia. Acest prim discurs privind prezentarea, discutarea și adoptarea proiectelor de lege datează din 15 nivôse—5 ianuarie 1800.

obișnuite să se folosească de acest spirit pentru plăcerile conversației? Întotdeauna m-a urmărit fantoma plictisului: datorită terorii pe care mi-o inspiră aș fi fost capabilă să mă înclin în fața tiraniei, dacă exemplul tatălui meu și sîngele lui care curge în vinele mele n-ar fi fost mai puternice decît această slăbiciune. Oricum, Bonaparte cunoștea foarte bine acest lucru; el discerne cu promptitudine latura negativă a fiecăruia, căci datorită defectelor lor îi supune pe oameni voinței sale dominatoare. El alătură puterii cu care amenință, comorilor la care lasă să se rîvnească, o risipă de plictiseală, care pentru francezi este și ea o formă de teroare. Șederea îndelungată la o depărtare de 40 de leghe de capitală, în contrast cu toate avantajele pe care le oferă cel mai agreabil dintre orașele lumii, reușește că demoralizeze cea mai mare parte a exilaților, obișnuiți încă din copilărie cu farmecul vieții pariziene.

În ajunul zilei în care Benjamin Constant urma să-și pronunțe discursul invitasem pe Lucien, pe Joseph[1], domnii de Talleyrand, Roeder, Regnault de Saint Jean d'Angely și încă mulți alții a căror conversație, la diferite nivele, are acest interes mereu nou pe care îl suscită atît forța ideilor cît și farmecul expresiilor. Cu excepția lui Lucien, toți ceilalți, obosiți de a fi fost proscriși de Directorat, se pregăteau să-și pună serviciile în slujba noului guvern, fără să ceară altceva decît răsplătirea devotamentului lor pentru putere. Benjamin Constant se apropie de mine și-mi spuse cu glas scăzut: „Iată, salonul dumneavoastră e plin de oameni care vă plac: dacă țin un discurs care mă plasează în opoziție, mîine nu va mai fi aici nimeni; reflectați

[1] Frații lui Napoleon.

la această eventualitate. — Fiecare trebuie să-şi respecte convingerile", i-am răspuns. Exaltarea a fost aceea care a inspirat răspunsul meu dar, mărturisesc, dacă aş fi prevăzut suferinţele care au urmat începînd cu ziua aceea, nu aş fi avut puterea să refuz propunerea domnului Constant de a renunţa să se pună în evidenţă pentru a nu mă compromite.

Nimic mai simplu astăzi, sub aspectul opiniilor, decît riscul de a cădea în dizgraţia lui Bonaparte, care vă poate duce la pieire, fără ca prin aceasta să ştirbească respectul ce i-l purtaţi.

În perioada aceea, dimpotrivă, naţiunii nu-i erau deloc clare intenţiile sale tiranice; şi cum fiecare dintre aceia care suferiseră de pe urma Revoluţiei spera de la el întoarcerea unui frate sau a unui prieten sau redobîndirea averii, oricine îndrăznea să i se împotrivească era tratat drept iacobin: şi societatea bună te renega de îndată ce pierdeai favorurile guvernului, situaţie insuportabilă, mai ales pentru o femeie, şi căreia nimeni nu-i poate cunoaşte asprimea dacă nu i-a fost dat s-o trăiască.

În ziua în care semnalul opoziţiei a fost dat în tribunat de către unul dintre prietenii mei, trebuia să se întrunească la mine mai multe persoane a căror societate îmi plăcea foarte mult, dar care, toate, făceau parte din noul guvern. Am primit zece bilete cu scuze în cinci ore; pe primul şi al doilea le-am suportat destul de bine, dar cînd am ajuns la al treilea şi al patrulea, o străfulgerare m-a făcut să întrevăd tot ce mă ameninţa. Zadarnic făceam apel la conştiinţa mea care mă sfătuise să renunţ la toate avantajele legate de favoarea lui Bonaparte; atîţia oameni cinstiţi mă blamau încît nu reuşeam să mă sprijin cu destulă hotărîre pe propriul meu mod de a vedea lucrurile, iar Bonaparte încă nu se făcuse cu nimic vinovat; mulţi erau de părere că apăra Franţa de anarhie; în sfîrşit, dacă în acest moment mi-ar fi transmis că ne vom împăca aş fi fost mai degrabă bucuroasă. Dar niciodată nu vrea să se apropie de cineva fără să ceară în schimb o josnicie şi, pentru a o determina să accepte această josnicie, comandă cu furie, ceea ce produce atîta teamă încît i se cedează orice. Nu vreau să spun prin aceasta că Bonaparte nu este realmente un coleric; ceea ce la el nu este calcul, este ură şi ura se exprimă de obicei prin furie, dar calculul este atît de puternic încît nu merge niciodată mai departe decît îi convine să arate, în funcţie de împrejurări şi de persoane. Într-o zi, unul din prietenii mei l-a văzut năpustindu-se asupra unui funcţionar, care nu-şi făcuse datoria: de îndată ce bietul om a ieşit, tremurînd, Bonaparte s-a întors către unul din aghiotanţi şi i-a spus rîzînd: „Sper că am băgat spaima în el"; şi cu o clipă înainte ai fi putut crede că nu mai era stăpîn pe reacţiile sale.

A doua zi după ce capriciile lui Bonaparte izbucniră împotriva mea, îl mustră în public pe fratele său mai mare, Joseph Bonaparte, pentru că frecventa casa mea. Joseph se simţi obligat să nu mai calce aici timp de trei săptămîni; exemplul lui a fost semnalul pe care l-au urmat trei sferturi din persoanele pe care le cunoşteam. Cei care fuseseră proscrişi la 18 fructidor[1] pretindeau că în această perioadă aş fi făcut greşeala de a-i recomanda domnului Barras pe domnul de Talleyrand pentru func-

[1] 18 august—18 septembrie în calendarul republican (n. t.).

ţia de ministru al afacerilor externe[1] şi îşi petreceau timpul la acelaşi domn de Talleyrand pe care mă acuzau a-l fi servit. Toţi cei care se comportau urît cu mine se fereau cu străşnicie să spună că acţionau sub impulsul fricii de a displace Primului Consul, dar inventau în fiecare zi un nou pretext care mi-ar fi putut dăuna, folosind toată puterea opiniilor lor politice împotriva unei femei persecutate şi fără apărare şi prosternîndu-se la picioarele celor mai nemernici iacobini din clipa în care Primul Consul îi regenerase prin botezul favorurilor sale.

Două zile mai tîrziu, Fouché, ministrul poliţiei, ceru să mă vadă pentru a-mi spune că Primul Consul bănuieşte că l-am incitat pe prietenul meu care a vorbit în tribunat. I-am răspuns ceea ce era cu siguranţă adevărat, că domnul Constant era un spirit mult prea elevat pentru a fi bănuit că o femeie ar sta la originea opiniilor sale şi că, de altfel, discursul în chestiune nu cuprindea altceva decît unele reflecţii asupra independenţei de care trebuie să se bucure întreaga Adunare deliberativă şi că nu există nici un singur cuvînt care să lezeze personal pe Primul Consul. Ministrul a fost de acord. Am mai adăugat cîteva cuvinte în legătură cu respectul libertăţii de opinie, obligatoriu în cadrul unui corp legislativ ; dar mi-a fost uşor să-mi dau seama că aceste consideraţii generale nu-l interesau cîtuşi de puţin ; ştia deja foarte bine că sub autoritatea omului pe care dorea să-l servească, nu mai putea fi vorba de principii şi se comporta în consecinţă. Atitudinea sa precedentă nu anunţa prin

[1] Nu există nici o îndoială : după obţinerea dreptului de a se întoarce în Franţa, Dna de Staël îl recomandase lui Barras ; este începutul carierei lui Talleyrand.

nimic o poziţie morală şi vorbea deseori despre virtute ca despre nişte poveşti demult depăşite. Totuşi, o sagacitate remarcabilă îl ajuta să discearnă binele ca fiind ceva rezonabil şi sclipirile sale îl ajutau uneori să surprindă ceea ce conştiinţa ar fi inspirat altora. M-a sfătuit să plec la ţară, asigurîndu-mă că în scurt timp totul se va calma. Dar, la întoarcerea mea, situaţia era departe de a fi astfel, şi am resimţit toate neajunsurile din societate care decurg din diferenţele de opinii politice.

Am adus domnului de Talleyrand cele mai importante servicii şi, ceea ce valorează mai mult decît toate serviciile, i-am purtat de-a lungul anilor cea mai desăvîrşită prietenie. Trebuia să dea un mare bal[1] şi doamna B(onaparte) care a fost întotdeauna atentă cu nefericiţii — în măsura în care poziţia ei îi permitea acest lucru — mi-a transmis că îl va determina pe Primul Consul să-mi vorbească cu acest prilej şi îşi exprima speranţa că explicaţia pe care o vom avea, va pune capăt oricărei nelinişti în legătură cu posibilitatea unui exil. Aşteptam deci acest bal cu nerăbdare şi nu m-am gîndit nici un moment ca domnul de Talleyrand ar fi putut să nu mă mai invite ; totuşi este ceea ce el făcu, deşi unul din prietenii mei i-a atras atenţia asupra importanţei pe care o avea pentru mine participarea mea la această sărbătoare. Acest om, care zece ani şi-a petrecut jumătate din timp în casa mea, care îmi datora întoarcerea sa din America, girarea afacerilor sale personale în timpul absenţei din ţară, acest om la averea căruia mărturisesc că am con-

[1] Balul a avut loc la 6 ventôse anul VIII (25 februarie 1800). Au participat cele mai strălucite figuri ale Parisului literar, politic, monden. Afrontul era cu atît mai mare.

tribuit cu prisosință și de la care aveam zece scrisori prin care îmi spunea că-mi datorează mai mult decît viața, acest om, spun, a dat semnalul persecuțiilor mele și a fost primul răspunzător al exilului ce a urmat. Căci, obligat fiind să se justifice, îmi făcea onoarea și răul de a mă prezenta lui Bonaparte și acoliților săi ca pe un spirit atotputernic, repeta neîncetat că eram irezistibilă, el, asupra căruia nu aveam nici măcar ascendentul pe care trebuia să-l exercite simpla prietenie. De atunci nu l-am mai revăzut pe domnul de Talleyrand.

Este un om prin excelență destinat să conducă treburile de pe această lume și faptul că a pierdut favorurile împăratului mă uimește[1], căci i-am cunoscut întotdeauna arta de a se insinua cu o rară abilitate în sufletul oricărui individ. Vorbește puțin, ceea ce îi ușurează sarcina de a-și calcula fiecare cuvînt; cum nu are altă educație decît cea formată prin conversație, nu-i place deloc discuția prin care ar trăda, în lipsa unei educații solide, ceea ce îi lipsește. Nu o înlocuiește prin elocință, fiindcă pentru a fi elocvent este nevoie de elan sufletesc și el este un om cu o asemenea stăpînire de sine încît ar fi incapabil să se lanseze atunci cînd ar dori-o. Nu se exprimă ușor, căci trebuie să scrii cu ușurință pentru a vorbi bine și acest om, atît de spiritual de altfel, nu este în măsură să compună măcar una din paginile pe care de altfel le-a publicat sub semnătura sa; are însă în cele mai neînsemnate expresii, atunci cînd vrea, o grație de un bun gust absolut inimitabil. Cînd a avut

[1] Dizgrația a fost consecința trădării sale de la Erfurt din 1808 și a conciliabulelor sale cu Fouché pentru răsturnarea lui Napoleon la începutul anului 1809.

nevoie, s-a folosit de ideile tuturor: excelent judecător, critic plin de finețe, dar de o sterilitate neobișnuită, avid de putere și de avere, nu numai pentru a-și satisface gusturile ci pentru a-și dezvălui spiritul în adevărata sa lumină, adică semănînd cîteva cuvinte amare sau lingușitoare, în funcție de împrejurări, el nefiind înconjurat decît de persoane care culeg ceea ce el lasă să cadă și care îi servesc un nou proiectil, gata pregătit. Își dă mai multă osteneală cu cei pe care vrea să-i captiveze; dar nu știu dacă îl avantajează tot atît de mult ca în situația precedentă. L-am văzut la Directorat, întrecîndu-se pe sine pentru a-și confecționa un aer cordial și pentru a avea opinii personale; nu reușea să inspire nici o încredere nimănui și atunci cînd se afla în mijlocul oamenilor proveniți din clasa și partidul popular, nu avea aerul unui mare senior deghizat, ci acela al unui parvenit, stîngaci în postură de republican. La curtea lui Bonaparte era ceva mai în elementul său, și nu mă miră că farmecul său l-a captivat pe Bonaparte, fără ca măcar să-și dea seama. Îl învăța despre lumea vechiului regim, pe care Bonaparte n-o cunoștea, dar pe care dorea s-o cunoască, pentru a încerca să dea o patină dinastiei sale încă din prima zi.

De altfel, atîta timp cît a fost necesară îndemînarea pentru a trata cu puterile străine nu a existat un om mai util pentru Bonaparte ca domnul de Talleyrand. O figură imperturbabilă, o tăcere implacabilă atunci cînd era nevoie, o insolență foarte bine calculată atunci cînd se dovedea necesară, maniere alese și seducătoare cînd vroia să-i liniștească din nou pe cei supărați pentru că s-au înfuriat și erau grăbiți să se calmeze; iată chiar mai mult decît trebuia pentru a-i captiva pe toți principii germani pe care îi putea cuprinde Confede-

rația Rinului. Ce spectacol mizerabil, acela al tuturor marilor seniori încercînd să mai rămînă ca atare, pierzîndu-se în josnicii pe lîngă un om al cărui frumos nume făcea ca cel puțin orgoliul lor să se simtă în voie ! Acum toate aceste precauțiuni sînt inutile și forța a ajuns la un punct în care toate menajamentele ajung să fie inutile.

Am stăruit în descrierea domnului de Talleyrand pentru că a contribuit mult în hotărîrea lui Bonaparte de a reinstitui titlurile, tot ce oferea o comoară de zădărnicii ce puteau fi distribuite. Urmărea astfel, făcîndu-l să cunoască nuanțele cele mai fine ale amorului propriu al vechilor nobili, să obțină un ascendent asupra lui ; dar nu cunoștea omul dacă își imagina că în felul acesta îl poate domina. Vanitatea este încă un viciu de care Bonaparte era foarte dispus să se servească, rezervîndu-și însă dreptul de a-l distruge, dacă aceasta îi convenea, pe acela ale cărui sfaturi le-ar fi urmat.

CAPITOLUL III

Sistemul de fuzionare adoptat de Bonaparte. Caracterul guvernării sale. Publicarea cărții despre literatură. Bucuria gloriei literare.

În timp ce domnul de Talleyrand conducea afacerile externe, Fouché la poliție luase asupra sa partea revoluționară a guvernului lui Bonaparte și, după cum au fost cazuri în care regi creștini și-au luat doi duhovnici pentru a le analiza mai îndeaproape conștiința, Bonaparte și-a ales doi miniștri, unul aparținînd vechiului, iar celălalt noului regim, personaje a căror menire era aceea de a pune la dispoziția sa mijloacele machiavelice folosite de cele două sisteme opuse.

În toate numirile pe care le făcea, Bonaparte urma aproape aceeași regulă, de a lua, ca să zic așa, cînd din dreapta, cînd din stînga, sau, cu alte cuvinte, de a-și alege agenții alternativ, cînd dintre aristocrați cînd dintre iacobini : partidul de centru, cel al prietenilor libertății, îi plăcea mai puțin decît celelalte pentru că se compunea dintr-o parte infimă de oameni care, în Franța, aveau opinii. Prefera să aibă de a face cu cei care erau apropiați intereselor monarhiste sau desconsiderați pentru excese populare. A fost gata să-l numească pe Barrère în funcția de Consilier de Stat, dar murmurele colegilor l-au reținut ; ar fi vrut să dea dovada strălucitoare că poate să regenereze totul, cum poate să interzică totul ; s-a mulțumit însă, de data aceasta, să-l însărcineze pe acest om cu întocmirea unui jurnal, *Memorialul*, al cărui obiectiv era să atace Anglia, ca fiind imorală ; și acela care și-a pus frazele în slujba călăului, acela care a fost supranumit Anacréon-ul ghilotinei, a îndrăznit să atingă cu mîna sa murdară arca Domnului, iar Bonaparte nu s-a temut că națiunea va lua ea însăși apărarea dușmanului împotriva unui asemenea adversar.

Ceea ce caracterizează modul de guvernare a lui Bonaparte este profundul dispreț pentru toate valorile intelectuale ale naturii umane : virtute, demnitate sufletească, religie, entuziasm, iată care sînt în ochii săi *dușmanii eterni ai continentului*, pentru ca să mă folosesc de expresia sa favorită : ar fi vrut să cucerească omul prin forță și viclenie și să desemneze restul sub numele de prostie sau de nebunie. Mai ales englezii îl iritau pentru că găsiseră

calea potrivită spre succes prin cinste, lucru pe care Napoleon dorea să-l impună ca fiind imposibil. Acest punct luminos al lumii i-a jignit privirile încă din primele zile ale domniei sale. Şi, cum nu putea atinge Anglia cu armele, n-a încetat să îndrepte împotrivă-i întreaga artilerie a sofismelor sale.

Nu cred că odată ajuns în fruntea statului, Bonaparte să fi conceput planul monarhiei universale; cred însă ceea ce a declarat el însuşi unuia din oamenii unui prieten de al meu, cîteva zile înainte de 18 brumar: „Trebuie — i-a spus el — să facem ceva nou la fiecare trei luni, pentru a captiva imaginaţia naţiunii franceze: cu ea, oricine nu înaintează, este pierdut". Sistemul lui consta în a împieta zilnic libertatea Franţei şi independenţa Europei, dar proiectul lui în această direcţie depindea de împrejurări: cînd obstacolul era prea puternic, îl ocolea, se oprea brusc cînd vîntul potrivnic era prea violent. Acest om atît de nerăbdător prin structura sa are talentul de a rămîne imobil atunci cînd trebuie; a moştenit asta de la italieni care ştiu să se abţină pentru a-şi atinge scopul, aşa cum ştiu să-şi păstreze sîngele rece atunci cînd îşi aleg acest scop. Prin arta de a pendula între viclenie şi forţă el a reuşit să subjuge Europa; de altfel, ce cuvînt mare, Europa! În ce consta ea atunci? În cîţiva miniştri, dintre care nici unul nu avea mai mult spirit decît mulţi oameni aleşi la întîmplare din mijlocul naţiunii pe care o guvernau.

În 1800, către primăvară, am publicat cartea mea *De la Littérature*[1] şi datorită succesului ei am cîştigat favoarea societăţii; salonul meu s-a repopulat şi am regăsit această plăcere de a conversa, de a conversa la Paris, ceea ce, mărturisesc, a fost întotdeauna pentru mine plăcerea cea mai picantă. Nu există în cartea mea nici un singur cuvînt despre Bonaparte şi sentimentele mele liberale au fost exprimate, cred, cu convingere. Dar atunci Bonaparte era încă departe de a putea încătuşa libertatea presei aşa cum este cazul acum; guvernul practica cenzura ziarelor, dar nu şi a cărţilor, deosebire care s-ar fi putut justifica dacă această cenzură ar fi fost moderată, căci ziarele exercită o influenţă populară în timp ce cărţile, în majoritatea cazurilor, nu sînt citite decît de oameni instruiţi; ele pot clarifica opinia, dar nu o pot înflăcăra. Mai tîrziu a fost instituită în Senat, în derîdere cred, o comisie pentru libertatea presei şi o alta pentru libertatea individuală, în care şi acum membrii sînt realeşi din trei în trei luni. Desigur că episcopiile *in portibus*, şi sinecurile din Anglia, dau mai mult de lucru decît aceste comitete, doar dacă nu sînt privite ca nişte vestale a căror menire este să vegheze candelele din preajma mormintelor[2].

După lucrarea mea *De la Littérature* am publicat *Délphine*, *Corinne* şi, în fine, cartea *De l'Allemagne*, suprimată în momentul în care urma să

[1] *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, aprilie 1800. Doctrinele filosofice (perfectibilitatea) şi cele literare, în dezacord cu întoarcerea la izvoare, prin urmare clasicismul de inspiraţie Ludovic al XIV-lea, propovăduit de Napoleon, nu-i aduseră favoarea acestuia.

[2] În timpul Directoratului Doamna de Staël se pronunţase în favoarea cenzurii în presă, cenzură a cărei victimă a fost, de altfel, în nenumărate rînduri.

apară. Dar, deşi această ultimă scriere mi-a adus persecuţii amare, literatura nu mi se pare mai puţin o sursă de bucurie şi de consideraţie, chiar şi pentru o femeie. Atribui suferinţele mele circumstanţelor care m-au asociat, din momentul intrării mele în lume, interesului pentru libertate manifestat de tatăl meu şi de prietenii mei; dar genul de talent care a făcut să se vorbească despre mine, ca scriitoare, mi-a adus întotdeauna mai multă bucurie decît necaz. Criticile cărora le sînt supuse lucrările pot fi suportate cu uşurinţă atunci cînd cel căruia îi sînt adresate are o oarecare măreţie sufletească, şi cînd iubeşte ideile mari mai mult pentru valoarea lor în sine, decît pentru succesul ce i-l pot aduce.

De altfel, publicul îmi pare aproape întotdeauna foarte echitabil; amorul propriu trebuie să se obişnuiască să acorde credit laudelor, căci cu timpul obţii ceea ce meriţi. În sfîrşit, atunci cînd ai totuşi de suferit timp îndelungat din cauza nedreptăţii, nu concep un refugiu mai bun împotriva ei decît meditaţia filozofică şi emoţia elocinţei. Aceste facultăţi pun la picioarele noastre o lume de adevăruri şi sentimente în care întotdeauna se poate respira în voie.

CAPITOLUL IV

Convorbirea lui Necker cu Bonaparte. Victoria de la Marengo. Regretele doamnei de Staël. Amabilităţile guvernelor europene faţă de Primul Consul: Împăratul Pavel I. Dizgraţia lui Lucien Bonaparte.

În primăvara anului 1800 Bonaparte începu campania în Italia, cunoscută mai ales pentru bătălia de la Marengo. Trecu prin Geneva şi, pentru că-şi exprimase dorinţa de a-l întîlni pe domnul Necker, tatăl meu se duse la el mai mult din dorinţa de a-mi face un serviciu decît din alte motive. Bonaparte îl primi foarte bine şi-i vorbi despre proiectele de moment, cu acea încredere care este în firea sa sau mai degrabă în calculul său; pentru că astfel trebuie să-i definesc caracterul. Tatăl meu nu împărtăşi defel părerile mele; nu a fost deloc impresionat de persoana sa şi nu a găsit nimic elevat în conversaţia ce-o purta[1]. Am încercat să-mi dau seama de unde venea această deosebire de păreri şi cred că decurge în primul rînd din faptul că demnitatea simplă şi autentică a manierelor tatălui meu îi asigurau respectul celor cărora li se adresa şi că genul de superioritate pe care îl avea Bonaparte ţinea mai mult de o abilitate negativă decît de o gîndire superioară, pozitivă; cuvintele lui nu trebuie să lase să se întrevadă ceea ce îl deosebeşte de alţii; n-ar putea şi nici n-ar vrea să-şi dezvăluie instinctul machiavellic. Tatăl meu nu-i vorbi lui Bonaparte despre cele două milioane

[1] Despre sentimentele pe care Bonaparte le inspira Doamnei de Staël, P. Gautier redă în notă un pasaj dintr-un manuscris al lucrării *Dix années d'exil*, care îşi avea locul într-un capitol referitor la anul 1797 inclus în *Considérations sur la Révolution française*, dar care a fost scos: „Am fost la balul dat de ministrul de interne, dar cum generalul Bonaparte nu purta nici un fel de semne distinctive, m-am aflat în preajma lui fără să-l recunosc, cînd mi-am dat seama brusc că era el şi am resimţit o emoţie atît de puternică, încît am făcut un pas înapoi cu o exclamaţie involuntară, lăsîndu-l să treacă. L-am mai revăzut uneori în acea perioadă şi de fiecare dată mă simţeam şi mai stingheră în prezenţa sa." În ce-l priveşte pe Bonaparte, el a văzut în Necker un „profesor de şcoală comunală destul de emfatic", după cum va spune în *Memorialul de pe Sfînta Elena*.

depuse la tezaurul public; n-a vrut să-i arate interes decît în măsura în care acesta îmi era favorabil mie şi îi spuse, printre altele, că aşa cum Primului Consul îi plăcea să fie înconjurat de nume ilustre, trebuia să primească cu plăcere şi talentele celebre, ca pe un ornament al puterii sale. Bonaparte îi răspunse îndatoritor şi rezultatul acestei întrevederi a fost asigurarea şederii mele în Franţa, pentru cîtva timp, cel puţin. A fost ultima oară cînd mîna protectoare a tatălui meu s-a întins asupra vieţii mele; de atunci nu a mai fost martorul persecuţiilor crîncene care l-ar fi iritat mai mult decît pe mine însămi.

Bonaparte plecă la Lausanne pentru a pregăti expediţia de la Muntele Saint Bernard; bătrînul general austriac nu crezu în posibilităţile unei acţiuni de o asemenea îndrăzneală şi nu făcu pregătirile necesare pentru a i se opune. Se spune că un regiment cu un efectiv redus ar fi fost de ajuns pentru a distruge armata franceză în trecătorile prin care Bonaparte poruncise pătrunderea; dar, în acest caz, ca în numeroase alte cazuri, s-au putut aplica victoriilor lui Bonaparte aceste versete ale lui J. B. Rousseau: „nepriceperea recalcitrantă a tovarăşului lui Paulus-Aemilius duse la biruinţa lui Hanibal".

Am sosit în Elveţia pentru a-mi petrece vacanţa cu tatăl meu, aşa cum obişnuiam, cam în aceeaşi perioadă în care armata franceză străbătea Alpii. Neîncetat se vedeau trupe parcurgînd aceste regiuni liniştite, pe care majestuosul zid al Alpilor ar fi trebuit să le ţină la adăpost de furtunile politicii. În timpul acestor minunate seri de vară, pe malurile lacului Geneva, atît de pur şi sub un cer atît de senin, îmi era aproape ruşine de îngrijorarea mea pentru treburile de pe această lume dar nu-mi

puteam învinge neliniştea interioară. Îmi doream ca Bonaparte să fie învins fiindcă era singura modalitate de a stăvili agravarea tiraniei: în acelaşi timp, nu îndrăzneam încă să mărturisesc această dorinţă, şi prefectul Lemanului, domnul d'Eymar, fost deputat în Adunarea Constituantă, amintindu-şi vremurile cînd împreună veneram speranţa în libertate, îmi trimitea tot timpul curieri care să mă ţină la curent cu înaintarea francezilor în Italia. Mi-ar fi fost greu să explic acestui om, de altfel foarte interesant, că binele Franţei cerea în acel moment ca ea să fi suferit un eşec[1] şi primeam pretinsele ştiri bune pe care mi le trimitea într-un mod forţat, care nu se potrivea cu caracterul meu. În fine, timp de zece ani nu a trebuit oare să aflu neîncetat despre triumfurile celui ce făcea ca succesele sale să cadă ca o povară pe capul tuturor şi al fiecăruia în parte? Şi măcar unul din avantajele sale, a adus vreodată o bucurie pentru trista Franţă?

Timp de două ore, bătălia de la Marengo a fost pierdută; numai neglijenţa generalului Mélas, care a avut prea multă încredere în succesele sale şi îndrăzneala generalului Desaix au adus victoria armatelor franceze. În timp ce bătălia era pierdută, Bonaparte se plimba călare, la pas, în mijlocul trupelor sale, gînditor, cu capul plecat, curajos mai mult în faţa pericolului decît în faţa nenorocirii; fără să încerce nimic, dar aşteptînd norocul. S-a

[1] Îndată după plecarea lui Bonaparte, la 6 mai, „brumarienii" căutară soluţii de schimbare pentru eventualitatea în care nu s-ar mai fi întors. Sieyes, La Fayette, Moreau, fraţii Primului Consul, toţi prieteni ai Doamnei de Staël, aflată atunci în Elveţia, se agitară. Înfrîngerea era singura speranţă a liberalilor, a unora dintre iacobini şi a regaliştilor.

comportat astfel în mai multe rînduri, și a scos-o bine la capăt. Cred și astăzi că dacă ar fi avut printre adversari un om de caracter și cinstit totodată, Bonaparte s-ar fi oprit în fața acestui obstacol. Marele lui talent constă în a-i înspăimînta pe cei slabi și în a profita de cei imorali. Cînd întîlnește undeva cinstea, ai crede că subterfugiile sale sînt deconcertate, așa cum sînt conjurațiile diavolului în fața semnului crucii.

Armistițiul care a urmat bătăliei de la Marengo, ce a condiționat cedarea tuturor fortificațiilor din nordul Italiei, a fost deosebit de nefavorabil pentru Austria. Bonaparte n-ar fi putut obține nimic mai mult chiar dacă suita victoriilor sale ar fi continuat. Dar, s-ar putea crede că puterile continentului și-au făcut o onoare în a ceda ceea ce ar fi fost mai demn să fie cucerit. În relațiile cu Napoleon s-au grăbit cu toții să-i aprobe nedreptățile, să-i legitimeze cuceririle atunci cînd trebuia, chiar și în cazurile în care nu putea fi învins, cel puțin să nu fie ajutat. Asta nu însemna a cere prea mult vechilor cabinete ale Europei ; dar acestea nu înțelegeau nimic dintr-o situație atît de nouă și Bonaparte îi strivea prin atîtea amenințări și în același timp, prin atîtea promisiuni încît credeau că dînd, de fapt cîștigă, și se bucurau la auzul cuvîntului pace ca și cum acesta ar fi păstrat semnificația de odinioară. Risipa de lumini, reverențele, dineurile și bubuitul tunurilor menite să celebreze această pace erau identice cu cele de odinioară dar, departe de a cicatriza rănile, introduceau în guvernul care le semna o sentință de moarte cu efect sigur.

Principala șansă a lui Napoleon au fost suveranii pe care i-a găsit pe tron. Pavel I, mai cu seamă, i-a adus servicii incalculabile : entuziasmul lui pentru Napoleon a fost asemănător celui manifestat de tatăl său față de Frederic al II-lea și a abandonat Austria într-un moment în care ea mai încerca să lupte. Bonaparte l-a convins că Europa întreagă va cunoaște pacea timp de mai multe secole dacă cele două mari imperii, al Orientului și al Occidentului ar fi fost de acord și Pavel I, care avea ceva din spiritul cavaleresc, s-a prăbușit în plasa acestor minciuni. Pentru Napoleon era o șansă unică să întîlnească un cap încoronat atît de ușor de exaltat, în care violența și slăbiciunea se îmbinau : l-a regretat mult pe Pavel I căci nici un om nu se lăsa mai ușor păcălit de el.[1]

Lucien, ministru de interne, care cunoștea perfect proiectele fratelui său, publică o broșură intitulată *Monk, Cromwell și Bonaparte,* în care demonstra că nici primul, nici cel de al doilea rol nu convenea împrejurărilor actuale, că era necesar un apel la idei mai mari, o schimbare de dinastie, un nou Carol cel Mare. Această publicație a apărut prea devreme și a făcut o proastă impresie : Fouché a profitat de ocazie pentru a-l înlătura pe Lucien ; lui Bonaparte îi spuse că secretul a fost dezvăluit prea devreme, iar partidului republican că Bonaparte își dezavua fratele. Într-adevăr, Lucien a fost trimis ambasador în Spania.[2] Sistemul lui Bonaparte consta în a-și consolida puterea lună de lună ; dispunea să fie lansate zvonuri în legătură cu anumite hotărîri pe care ar avea de gînd să le ia, numai pentru a sonda astfel opinia publică. De obicei, chiar exagera ceea ce proiecta pentru ca

---

[1] Împărat în 1796, Pavel I a fost asasinat în martie 1801.

[2] Broșura intitulată *Parallèle entre César, Cromwell, Monk et Bonaparte* fusese redactată de către Fontane, în prezența lui Lucien ; acesta pierdu ministerul de interne și fu numit ambasador în Spania la 6 noiembrie 1800.

în momentul aplicării efective a vreunui proiect, teama produsă în public să fie atenuată.

De data aceasta, vivacitatea l-a dus pe Lucien prea departe și Napoleon socoti necesar să-l sacrifice, în aparență, pentru cîtva timp.

CAPITOLUL V

Victoria domnului Moreau. Bonaparte și revoluția. Mașina infernală. Deportări arbitrare. Pacea de la Lunéville.

În anul 1800 m-am reîntors la Paris, prin luna noiembrie; pacea nu era încă încheiată, deși Moreau, prin victoriile sale, o făcea din ce în ce mai necesară pentru puterile străine. N-a regretat-o el oare, începînd cu laurii de la Stockach și de la Hohenlinden, din care a fost apoi împletită cununa de spini, cînd Franța nu a fost mai puțin sclavă decît Europa, în fața căreia el o făcea să triumfe?

În ordinele Primului Consul, Moreau nu a văzut decît Franța, dar un om de talia lui avea datoria să judece guvernul pe care îl servea și să hotărască el însuși, într-o asemenea împrejurare, care era adevăratul interes al țării sale. Trebuie să recunoaștem, în același timp, că în perioada celor mai strălucite victorii ale lui Moreau, adică în toamna anului 1800, cei ce puteau descurca proiectele lui Bonaparte erau încă foarte puțini la număr; ceea ce era vizibil de la distanță era ameliorarea situației financiare și reinstaurarea ordinii în mai multe ramuri ale administrației. Pentru a ajunge la rău, Napoleon era obligat să treacă prin bine; era necesar să consolideze puterea Franței

înainte de a se servi de ea pentru ambițiile personale.

Avea un fel ciudat de a se exprima despre această revoluție datorită căreia exista. Spunea uneori că teroriștii, adică partizanii lui Robespierre, erau singurii care au dat dovadă de caracter în timpul revoluției, dar îi blama întotdeauna pe primii ei autori, căci principiile de libertate aveau asupra sa efectul pe care-l are apa asupra oamenilor bolnavi de turbare. S-a dus într-o zi la Ermenonville să viziteze mormîntul lui Rousseau: „Totuși — spuse el proprietarului acelor locuri — omul acesta este cel care ne-a adus în starea în care ne aflăm!" Trebuie să fim de acord cu toate acestea că Napoleon nu avea motive pentru a se plînge de această stare, îi plăcea însă să-și arate disprețul față de situația sa și să-și exprime antipatia față de cei care, în tot acest răstimp, au urît despotismul.

Într-o seară, pe cînd stăteam de vorbă cu cîțiva prieteni, am auzit o explozie puternică; crezurăm că este o lovitură de tun trasă pentru vreun exercițiu și ne-am continuat conversația. Am aflat cîteva ore mai tîrziu că, în drum spre operă, Primul Consul a fost pe punctul de a fi omorît prin explozia unei dîre de exploziv îndreptate împotriva lui.[1] Dat fiind că a scăpat, toată lumea îi arătă un puternic interes: filosofii propuseră restabilirea unor suplicii crude pentru autorii acestui atentat; a putut vedea, în fine, din toate părțile, o națiune care își întindea gîtul spre a fi pus în jug. În aceeași seară, a discutat la el, foarte liniștit, despre ceea ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi murit; unii

[1] Este vorba de atentatul din strada Saint-Nicaise, din 3 nivôse—24 decembrie 1800, montat de agenții lui Cadoudal, conspirator monarhist.

erau de părere că Moreau l-ar fi înlocuit ; Napoleon pretindea că ar fi fost generalul Bernadotte : „Precum Antoniu — spuse el — ar fi prezentat poporului emoționat toga însîngerată a lui Cezar“. Nu știu dacă credea cu adevărat că Franța l-ar fi chemat pe generalul Bernadotte ca să preia treburile statului dar, cel puțin, sigur este că o spunea numai pentru a stîrni invidia împotriva acestui general.

Dacă mașina infernală ar fi fost combinată de către iacobini, din chiar acel moment Primul Consul ar fi putut să dubleze tirania : opinia publică l-ar fi urmat, dar cum partidul monarhist era autorul acestui complot, Bonaparte n-a putut profita prea mult : a căutat să-l înăbușe mai degrabă decît să se folosească de el, pentru că dorea ca națiunea să creadă că dușmanii ei sînt numai dușmanii ordinii și nu adepții unei alte ordini, adică ai vechii dinastii. Un lucru neobișnuit este faptul că în urma unui complot monarhist Bonaparte reuși să dispună, printr-un *senatus-consult*, deportarea a o sută treizeci de iacobini, în insula Madagascar sau pe fundul mării, căci de atunci nu s-a mai auzit nimic despre ei.[1] Lista a fost întocmită în modul cel mai arbitrar din lume ; s-au înscris apoi s-au șters nume, în funcție de recomandările consilierilor de Stat care le propuneau și ale senatorilor care le sancționau. Oamenii cinstiți spuneau, atunci cînd cineva se plîngea de modul în care a fost făcută, că ea cuprindea numele unor oameni foarte vinovați. Ceea ce este posibil ; dar dreptul și nu faptul este acela care constituie legalitatea acțiunilor. Atunci cînd se permite deportarea arbitrară a o sută treizeci de cetățeni, nimic nu va împiedica, ceea ce s-a și întîmplat de atunci, ca persoane foarte demne de stimă să fie tratate în aceeași manieră.

Opinia publică îi va apăra — se va replica. Opinia ! Ce este ea fără organe independente ? Opinia era în favoarea ducelui d'Enghien, a lui Moreau și a lui Pichegru : a putut ea oare să-i salveze ? Nu va exista nici libertate, nici demnitate, nici siguranță într-o țară în care autoritățile se vor ocupa de nume proprii, atunci cînd este vorba de nedreptate : orice om este nevinovat atît timp cît nu a fost condamnat de un tribunal legal ; chiar și atunci cînd acest om ar fi cel mai vinovat dintre toți, din momentul în care este sustras legii, soarta sa trebuie să-i facă să tremure atît pe oamenii cinstiți cît și pe ceilalți. Dar, așa cum în Camera Comunelor din Anglia, atunci cînd un deputat pleacă din opoziție, el roagă ca un deputat din partidul de guvernămînt să se retragă și el pentru a nu produce un dezechilibru între cele două partide, tot astfel Bonaparte nu lovea niciodată pe monarhiști sau iacobini fără a împărți lovituri egale în ambele părți : este singurul gen de dreptate distributivă de la care nu s-a abătut aproape niciodată ; și-a făcut astfel prieteni pe toți aceia a căror ură a servit-o. Se va vedea în cele ce urmează că pentru a-și consolida puterea s-a bizuit întotdeauna pe ură, fiindcă știa că este mai puțin inconstantă decît dragostea. După o revoluție spiritul de castă este atît de dur încît un șef nou și-l poate asuma cu mult mai ușor servindu-i răzbunarea decît susținîndu-i interesul : fiecare îl abandonează, dacă este necesar, pe acela care gîndește ca el, cu condiția să fie urmat cel ce gîndește altfel.

[1] Din cei 130, 68 au plecat în insulele Seychelles, iar alți 26 în Guiana, în 1804. Jumătate din ei au murit în exil

Pacea de la Lunéville a fost proclamată[1]: prin această primă pace, Austria nu pierdea decît republica Veneția, pe care o primise ca despăgubire de la Belgia și această antică regină a Mării Adriatice trecu din nou de la un stăpîn la altul, după ce atîta vreme fusese mîndră și puternică. Respectul pentru istorie îi este necunoscut acestui om care nu concepe lumea altfel decît contemporană lui.

CAPITOLUL VI

Corpul diplomatic în perioada Consulatului: domnii de Lucchesini și de Cobenzl. Doamna de Staël la Mortfontaine. Moartea lui Pavel I. Întrevederea dintre Doamna de Staël și Primul Consul.

Iarna petrecută la Paris a trecut în liniște. Nu mă duceam niciodată la Primul Consul, nu-l vedeam niciodată pe Domnul de Talleyrand; știam că Bonaparte nu mă iubește; dar el nu ajunsese încă la gradul de tiranie care, după cum s-a văzut, s-a dezvoltat de atunci. Străinii mă tratau cu mult respect, corpul diplomatic își petrecea timpul vizitîndu-mă, și această atmosferă europeană mă ajuta să supraviețuiesc.

Domnul de Lucchesini, proaspăt sosit din Prusia, credea că mai putea fi vorba de republică și așeza pe prim plan principiile filosofice pe care le culesese în raporturile sale cu Frederic al II-lea; a fost avertizat că se înșela în legătură cu situația actuală și că ar fi trebuit că recurgă mai degrabă la ceea

---

[1] Tratatul a fost semnat la 9 februarie 1801.

ce își însușise în materie de spirit de curte: s-a grăbit să asculte căci este un om cu caracter de o suplețe deosebită; păcat că aceste strălucite calități aparțin unui suflet atît de servil. Termină fraza pe care o începi sau o începe pe aceea pe care crede că cineva o va încheia; superioritatea spiritului său nu poate fi realizată decît după ce conversația alunecă spre întîmplări din secolul trecut, spre literatura veche, în sfîrșit, spre subiecte străine oamenilor și lucrurilor de astăzi.

Domnul de Cobenzl era un curtean complet diferit ca gen, dar nu mai puțin dornic să placă puterii. Domnul de Lucchesini era tot atît de instruit ca un cărturar. Domnul de Cobenzl nu cunoștea din literatură decît comediile franceze în care jucase rolurile lui Crispin și Crysale. Se știe că la împărăteasa Ecaterina a II-a a primit într-o zi corespondența deghizat în femeie bătrînă; curierul consimți cu oarecare dificultate să-și recunoască ambasadorul în această costumație. Domnul de Cobenzl era un om de o banalitate cu totul specială; adresa aceleași cuvinte tuturor celor pe care îi întîlnea într-un salon, vorbea cu toată lumea cu un fel de cordialitate golită de orice sentimente sau idei. Manierele sale erau perfecte, conversația destul de bine rotunjită prin exerciții în societate; dar, să trimiți un asemenea om pentru a negocia cu forța și duritatea revoluționară, care îl înconjurau pe Bonaparte, era un spectacol demn de milă. Durac se plîngea de familiaritatea domnului de Cobenzl: găsea nepotrivit ca unul din cei mai mari seniori ai monarhiei austriece să-i strîngă mîna fără jenă. Acești noi debutanți în cariera politeții nu credeau că naturalețea ar fi ceva de bun gust. În fine, dacă s-ar fi simțit în largul lor ar fi comis greșeli îngrozitoare și rigiditatea arogantă era încă

resursa lor cea mai sigură în noul rol pe care doreau să-l joace.

Joseph Bonaparte, care negociase pacea de la Lunéville, îl invită pe domnul de Coblenz în încîntătoarea sa casă de la Mortfontaine, unde mă aflam și eu. Lui Joseph îi plăceau foarte mult muncile de la țară și se plimba cu plăcere și ușurință cîte opt ore în șir prin grădinile sale. Domnul de Cobenzl a încercat să-l urmeze, mai ostenit decît ducele de Mayenne atunci cînd Henric al IV-lea se amuza să-l oblige să meargă pe jos, în pofida rotunjimilor sale. Printre plăcerile vieții la țară, bietul om lăuda peste măsură pescuitul, pentru că îți dădea voie să te așezi și vorbea cu aprindere despre nevinovata plăcere de a prinde în undiță cîțiva peștișori.

Pavel I îl maltratase pe domnul de Cobenzl într-un mod cu totul nedemn cu ocazia misiunii sale la Petersburg. Jucam trictrac cu dînsul în salonul de la Mortfontaine, cînd am aflat despre moartea subită a lui Pavel I. Domnul de Cobenzl a exprimat atunci lamentațiile cele mai oficiale din lume, „deși am motive să mă plîng — spuse el — voi recunoaște întotdeauna excelentele calități ale acestui prinț și nu mă pot abține să nu regret pierderea sa". Evenimentul îl bucura și pe bună dreptate, atît ca om cît și ca austriac; dar în cuvintele lui era un doliu de curte total agasant. Să sperăm că lumea se va dezbăra cu timpul de spiritul de curte, cel mai fad dintre toate, pentru a nu spune mai mult.

Bonaparte a fost foarte șocat de moartea lui Pavel I și se spune că la primirea acestei știri i-a scăpat primul „Ah ! Dumnezeule !" care i-ar fi ieșit vreodată din gură. Putea fi totuși liniștit, căci

francezii erau atunci mai dispuși să suporte tirania decît pe ruși.

Eram invitată la generalul Berthier într-o zi cînd trebuia să vină și Primul Consul și cum știam că va vorbi foarte urît despre mine, mi-a trecut prin minte că-mi va adresa poate unele din grosolăniile pe care le spunea cu plăcere chiar și femeilor care-i făceau curte, și am scris pentru orice eventualitate, înainte de a merge la această petrecere, diferitele răspunsuri demne și spirituale pe care i le-aș fi putut da, în funcție de ceea ce mi-ar fi spus.[1] Nu vroiam să fiu luată prin surprindere în cazul în care și-ar fi permis să mă jignească, căci asta ar fi însemnat să fiu mai degrabă lipsită de caracter decît de spirit ; și cum nimeni nu-și poate promite să nu fie tulburat în prezența unui asemenea om, m-am pregătit dinainte ca să pot brava. Din fericire totul a fost inutil : nu mi-a adresat decît cea mai comună întrebare din lume,[2] ceea ce s-a întîmplat și cu ceilalți adversari care, bănuia el, i-ar fi putut răspunde : în orice direcție,

---

[1] Gautier ne dă aici un pasaj, atunci inedit, extras dintr-un manuscris al *Dix années d'exil* : „Înainte de dineu (la Talleyrand, la întoarcerea din campania din Italia) Bonaparte s-a apropiat de o femeie cunoscută în Franța pentru frumusețea, pentru spiritul și opiniile ei — fără îndoială doamna de Condorcet — căreia îi spuse, oprindu-se lîngă ea : «Doamnă, nu-mi place ca femeile să se ocupe de politică. — Generale, îi răspunse aceasta, aveți dreptate, dar într-o țară în care li se taie capul, este normal ca ele să dorească să știe și de ce.» În același stil direct îmi spuse în timpul mesei : «Nu-mi place ca femeile să scrie. — Generale, i-am răspuns, dacă aveam onoarea să mă numesc doamna Bonaparte, nu mai căutam gloria personală.» Nu păru impresionat nici de răspunsul sever al doamnei ***, nici de răspunsul meu îndatoritor."

[2] Cu această ocazie Bonaparte ar fi întrebat-o : „Desigur că v-ați hrănit singură copiii ?"

nu atacă niciodată decît atunci cînd se simte pe departe cel mai puternic. În timpul supeului, Bonaparte rămase în picioare, în spatele scaunului doamnei Bonaparte, și se legănă, în felul Bourbonilor, cînd pe un picior, cînd pe celălalt. I-am atras atenția vecinului meu asupra acestei vocații de monarh, deja atît de evidente. Într-adevăr, obiceiul prinților de a acorda lungi audiențe fără să se așeze, a făcut ca unii dintre ei să capete această manie dezagreabilă de a se legăna. Bonaparte a fost întotdeauna stăpînit de un fel de stînjeneală datorită căreia complimentele sale păreau stîngace, dar care nu-i temperau deloc invectivele.

CAPITOLUL VII

Urmările opoziției Tribunatului. Graba francezilor de a servi guvernul Primului Consul. Bonaparte și Institutul Franței. Regele și regina Etruriei la Paris. Intensificarea tiraniei lui Bonaparte.

Opoziția Tribunatului continua încă, adică vreo douăzeci de membri din optzeci încercau să se pronunțe împotriva măsurilor de orice natură care pregăteau tirania. Un subiect atrăgător îl forma legea care dădea guvernului calitatea funestă de a crea tribunale speciale pentru judecarea celor care ar putea fi acuzați de crime împotriva Statului[1]; ca și cum a deferi un om acestor tribunale extraordinare n-ar fi însemnat a judeca dinainte problema, adică dacă este criminal și încă un criminal de Stat; ca și cum din toate delictele, delictele politice n-ar fi fost cele care cereau mai multă precauțiune și mai multă libertate în modul de examinare, dat fiind că în asemenea cauze guvernul este aproape întotdeauna partea adversă. Pe vremea lui Robespierre se spunea cu seriozitate: „Formele judiciare nu folosesc la nimic; nevinovatul nu mai are nevoie de ele, iar vinovatul nu le merită“. Ca și cum formele judiciare n-ar fi fost stabilite tocmai pentru a se ști dacă un om este inocent sau vinovat.

S-a văzut de atunci ce erau aceste comisii militare de judecare a crimelor de Stat și moartea ducelui d'Enghien atrage tuturor atenția asupra ororii pe care trebuie s-o inspire această putere ipocrită care îmbrăca crima cu haina legii.

Rezistența Tribunatului, așa slabă cum era, displăcea totuși Primului Consul, nu pentru că ar fi constituit un obstacol în calea sa, ci pentru că menținea națiunea în obiceiul de a gîndi, ceea ce nu vroia cu nici un preț. A dispus să fie inserate în jurnale, printre altele, un raționament ciudat împotriva opoziției. Nimic mai simplu — se spunea — decît opoziția din Anglia, dat fiind că regele este dușmanul poporului; dar, într-o țară unde puterea executivă este ea însăși numită de popor, înseamnă că te opui națiunii dacă îl combați pe reprezentantul ei. Cîte fraze de acest gen n-au lansat scriitorii lui Napoleon în public, în ultimii zece ani? În Anglia, un simplu țăran ar rîde de un sofism ca acesta, în Franța tot ce-ți poți dori este să găsești o singură frază care să fie convingătoare măcar în aparență.

Bonaparte continua să aleagă din toate partidele oameni pentru diverse funcții. Prima condiție în această alegere era devotamentul pentru puterea sa; activitatea precedentă nu valora nimic, nici în

[1] Legea, foarte discutată, a fost aprobată în februarie 1801.

bine, nici în rău; s-ar fi putut crede că, politic, fiecare se născuse la 18 brumar. Foarte puțini oameni se arătară străini dorinței de a obține un post: un număr însemnat erau ruinați și interesele soțiilor și ale copiilor sau ale verilor, în cazul în care n-aveau nepoți, sau ale nepoților, dacă nu aveau copii, îi forțau — spuneau ei — să accepte funcții în guvern. În Franța, marea forță a șefilor Statului constă în gustul prodigios manifestat aici pentru ocuparea unor posturi și vanitatea, mai mult decît nevoia de bani, este aceea care-i determină să le solicite. Tot ceea ce deosebește un om de celălalt este deosebit de agreabil francezilor și nu există o altă națiune căreia egalitatea să-i fie mai puțin prielnică; au proclamat-o pentru a putea lua locul vechilor șefi, dorind să schimbe o inegalitate cu alta și nu să se resemneze la respectarea singurului cod politic demn de admirat, acela în virtutea căruia toți oamenii sînt egali în fața legii. Pentru fiecare post, de la cel mai mărunt pînă la cel mai însemnat, Bonaparte primea mii de cereri. Dacă n-ar fi fost dotat de natură cu un dispreț profund pentru specia umană, l-ar fi dobîndit parcurgînd toate aceste cereri semnate cu numele ilustre ale înaintașilor, sau celebre prin acte revoluționare în opoziție cu noile funcții la care rîvneau.

Iarna anului 1801 petrecută la Paris a fost destul de agreabilă pentru mine datorită ușurinței cu care Fouché a acceptat diferitele mele cereri legate de întoarcerea emigranților; astfel, în plină dizgrație, mi-a oferit plăcerea de a fi utilă, lucru pentru care îi sînt recunoscătoare.[1] Trebuie să

[1] A ajutat îndeosebi, în 1801, la radierea lui Chateaubriand care i-a mulțumit călduros.

mărturisesc că în tot ce întreprind femeile există întotdeauna un dram de cochetărie și cea mai mare parte a virtuților lor se interferează cu dorința de a place și de a fi înconjurate de prieteni care țin și mai mult la ele datorită serviciilor de care au beneficiat. Socotind doar acest unghi de vedere, trebuie să știi să renunți la plăcerile pe care ți le oferă amabilitatea în favoarea demnității, căci poți face totul pentru semenii tăi, veghind ca niciodată să nu-ți degradezi caracterul. Propria noastră conștiință este comoara pe care ne-a dăruit-o Dumnezeu: nu ne este permis s-o risipim pentru nimeni.

Bonaparte mai făcea încă unele cheltuieli pentru Institutul Franței creat de el cînd se afla în Egipt; există însă printre literați, ca și printre savanți, o mică opoziție filozofică, din păcate de un foarte prost gust, pentru că era orientată în întregime împotriva restabilirii religiei. Printr-o ciudățenie funestă, oamenii luminați din Franța vroiau să se consoleze de sclavia din această lume încercînd să distrugă speranța într-o altă lume; această inconsecvență singulară n-ar fi putut exista în religia reformată; dar clerul catolic avea dușmani pe care curajul și nenorocirile sale încă nu-l dezarmaseră și poate că într-adevăr este greu să împaci autoritatea Papei și a preoților supuși Papei cu sistemul de libertate adoptat de un Stat. Oricum, Institutul nu dovedea pentru religie, cu excepția slujitorilor ei, acel profund respect ce nu poate fi separat de o mare tărie sufletească și de geniu, și Bonaparte se putea sprijini împotriva unor oameni care valorau mai mult decît el pe senti-

mente care valorau mai mult decît acești oameni.[1] Cu toate acestea, nu-și dădea osteneala să fie mai serios ipocrit. Credincios sistemului de a înșela fără să se ascundă, adică de a servi minciuna drept pretext celor care nici nu cereau mai mult decît să se folosească de ea, îi asigura pe preoți că religia catolică era singura cu adevărat „ortodoxă" ; și în aceeași zi, vorbind cu Cabanis, un filozof din secolul 18, îi spuse : „Vreau să restabilesc religia așa cum dumneavoastră procedați cu vaccinul ; s-o inoculez pentru a o distruge". Aceste cuvinte sînt remarcabile. A spus mai multe care merită să fie culese ca un fel de revelație a principiului răului ; de altfel este imposibil să repeți un singur cuvînt al lui care să aibă grație sau o adevărată măreție.

Anul acesta (1801), Primul Consul a ordonat Spaniei să declare război Portugaliei și bietul rege al acestei ilustre Spanii își condamnă armata la efectuarea acestei expediții, pe cît de servile pe atît de nedrepte. Se năpusti asupra unui vecin care nu-i dorea nici un rău, împotriva unei puteri aliate a Angliei care de atunci se dovedise a fi o veritabilă prietenă a Spaniei ; și toate acestea pentru a da ascultare acelui care se pregătea să-i spolieze întreaga existență.[1] Cînd i-ai văzut pe acești spanioli dînd atît de energic semnalul reînvierii omenirii, începi să înveți care este însemnătatea națiunilor, dacă ai dreptul să le refuzi un mijloc legal de exprimare a opiniilor sau să le influențezi destinul.

[1] Gautier dă aici o notă inedită : „În acest timp partidul filosofilor reclama cu vehemență restabilirea formelor religioase, ca și cum singurul lucru care ar putea consola oamenii că pe pămînt nu există libertate este faptul că în cer nu există Dumnezeu. Această școală mizerabilă nu-l ataca pe Napoleon pentru o mulțime de acte arbitrare care nesocoteau justiția și siguranța individuală ; dar aceste cuvinte-lozincă, precum *preoții, superstiții* se mai pronunțau încă, chiar și atunci cînd nu mai aveau sens." Doamna de Staël opta pentru adoptarea protestantismului ca religie de stat.

Către sfîrșitul primăverii lui 1801, Primul Consul avu ideea să facă un rege, un rege din familia Bourbonilor ; i-a dat Toscana pe care o desemna prin numele erudit de Etruria, pentru a începe astfel marea mascaradă a Europei. Acest biet infante de Spania a fost trimis la Paris pentru a li se arăta francezilor un prinț din vechea dinastie, umilit în fața Primului Consul ; Bonaparte își exersa pe acest biet mielușel regal posibilitatea de a obliga un rege să aștepte în anticamera sa ; a permis să fie aplaudat la teatru atunci cînd s-au pronunțat versurile : „Eu, doamnă, am făcut regi, / dar am refuzat să fiu eu însumi rege", promițîndu-și să fie mai mult decît un rege de îndată ce se va ivi ocazia. Zilnic se povesteau toate prostioarele acestui biet rege al Etruriei ; era dus la muzeu, la cabinetul de istorie naturală și erau citate, ca reprezentative pentru el, unele din întrebările despre pești sau patrupede pe care un copil de doisprezece ani, bine crescut, nu le-ar mai pune. Seara era dus la serbări, unde dansatoare de la operă se amestecau cu noile doamne, și micul rege, în pofida devoțiunii sale, prefera să danseze cu ele, iar a doua zi le trimitea, pentru a le mulțumi, cărți

[1] Regele Spaniei, datorită sfaturilor reginei și ale lui Godoy precum și din dorința de a-i mulțumi lui Bonaparte că ginerele său, ducele de Parma, fusese înscăunat rege al Etruriei (Toscanei) în martie 1801, acceptă acest război declarat pentru a răpi Angliei un aliat, acțiune care de altfel a eșuat. Noul rege va veni la Paris în iunie 1801.

frumose și bune cu care să-și completeze instruirea. Era în Franța un moment singular, această trecere de la deprinderile revoluționare la pretențiile monarhice ; cum în primele nu exista independența, iar în celelalte demnitatea, ele se puteau grupa pe rînd, fiecare în felul ei, în jurul puterii eteroclite care se folosea concomitent de mijloacele celor două regimuri.

În acest an a fost marcată pentru ultima oară, la 14 iulie, aniversarea revoluției și o proclamație pompoasă a reamintit toate binefacerile care au rezultat din această zi ; cu toate acestea nu exista nici una singură pe care Primul Consul să nu-și promită s-o distrugă. Avea să ridice mult impozitele, să reorganizeze o droaie de Bastilii, să exileze, să aresteze așa cum Ludovic al XIV-lea — cu toate scrisorile sale sigilate — nu și-ar fi putut-o permite niciodată ; dar fraza pronunțată astăzi a fost întotdeauna pentru acest om minciuna de mîine. Din toate culegerile de texte elaborate în această perioadă cea mai bizară este aceea a Proclamațiilor acestui om : o enciclopedie a tot ce se poate zice și contrazice în această lume, și dacă haosul ar fi fost însărcinat să îndoctrineze pămîntul, nu încape îndoială că aceasta este maniera în care ar fi aruncat asupra speciei umane elogiul păcii și al războiului, al luminilor și al prejudecăților, al libertății și al despotismului, laudele și injuriile la adresa tuturor guvernelor și a tuturor religiilor.

Cam în această perioadă Bonaparte îl trimise la Saint-Domingue[1] pe generalul Leclerc, pe care îl numea în Hotărîrea sa *cumnatul nostru*. Acest

[1] Leclerc a plecat la Saint-Domingue în februarie 1802 ; va muri acolo în noiembrie. Expediția se va solda cu pierderea insulei.

prim „noi" regal care îi asocia pe francezi la proprietatea acestei familii mi-a trezit o vie antipatie. I-a cerut frumoasei sale surori să-și însoțească soțul la Saint-Domingue și aici sănătatea ei a avut de suferit. Act ciudat de despotism la un om care de altfel nu este obișnuit ca lumea care îl înconjoară să practice o mare severitate de principii ! Dar morala nu-i folosește decît ca s-o arunce în capul celorlalți, cînd crede că reușește să-i contrarieze pe unii și să-i uluiască pe alții. Ca urmare a fost încheiată o pace cu șeful negrilor, Toussaint-Louverture. Era un criminal cu care Bonaparte a semnat totuși un act cuprinzînd unele condiții și, în pofida acestora, Toussaint a fost adus într-o închisoare franceză unde a pierit în condițiile cele mai mizerabile. Poate că Bonaparte nu-și amintește de această crimă enormă pentru că i-a fost reproșată mai puțin decît altele. Conștiința lui nu are memorie și este poate singurul om despre care se poate spune că remușcările îi sînt complet străine. Binele și răul sînt în ochii săi calcule fericite sau nefericite și nu-și închipuie că ar exista și un alt element al naturii umane.

Într-o monetărie m-a frapat violența mașinii care acționează la impulsul unei singure voințe ; aceste ciocane, aceste laminoare par a fi persoane, sau mai degrabă animale care devoră. Dacă ai vrea să lupți împotriva forței lor, ai fi distrus ; și totuși această furie aparentă este calculată și numai motorul singur îi pune în mișcare resorturile. Tirania lui Bonaparte se prezintă în ochii mei într-un mod asemănător ; face să piară mii de oameni, așa cum roțile acestea bat fierul, și majoritatea agenților săi sînt tot atît de insensibili ca aceste roți ; impulsul invizibil al acestor mașini umane vine dintr-o voință în egală măsură metodică și vio-

lentă, care transformă viaţa morală într-un instrument servil; în sfîrşit, pentru a încheia comparaţia, este de ajuns să opreşti motorul pentru ca totul să reintre în linişte.

CAPITOLUL VIII

Şederea la Coppet. Ultima lucrare a lui Necker. Preliminarii de pace cu Anglia. Evoluţia instituţiilor monarhice; adularea lui Bonaparte.

În virtutea bunului meu obicei, urma să-mi petrec vara cu tatăl meu. Era indignat de cursul pe care îl luaseră evenimentele şi cum toată viaţa a iubit adevărata libertate în aceeaşi măsură în care a detestat anarhia, simţea nevoia să scrie împotriva tiraniei unui singur om, după ce combătuse atîta timp tirania gloatei. Tatăl meu iubea gloria şi oricît de înţelept ar fi fost, aventura de orice gen nu-i displăcea atunci cînd trebuia să te expui pentru a merita cu adevărat stima publică. Simţeam foarte bine pericolul pe care l-ar fi prezentat pentru mine o lucrare a tatălui meu care l-ar fi imitat pe Primul Consul, dar nu mă puteam decide să înăbuş acest cîntec al lebedei care trebuia să mai răsune odată pe mormîntul libertăţii franceze. Îl încurajam deci pe tata să lucreze, lăsînd pentru anul viitor întrebarea dacă va publica sau nu ceea ce a scris.

Ştirea preliminariilor de pace semnate între Anglia şi Franţa aduse gloria lui Bonaparte pe cele mai înalte culmi. Aflînd că Anglia l-a recunoscut, mi se păru că greşeam atunci cînd îi uram puterea; dar împrejurările nu întîrziară să-mi înlăture

acest scrupul. Cea mai remarcabilă dintre condiţiile acestor preliminarii era evacuarea completă a Egiptului; astfel, toată expediţia aceasta nu a avut alt rezultat decît acela de-a face să se vorbească despre Bonaparte. Mai multe scrieri publicate dincolo de hotarele puterii lui Bonaparte îl acuzau de a fi dispus asasinarea lui Kleber în Egipt, pentru că acesta era gelos pe puterea sa; persoane demne de încredere mi-au spus că duelul în care generalul Destaing a fost omorît de către generalul Regnier a fost provocat de o discuţie pe această temă.[1] Totuşi, mi se pare greu de crezut că Bonaparte ar fi avut posibilitatea să stîrnească un turc împotriva vieţii unui general francez într-un moment în care el însuşi era atît de departe de teatrul acestui atentat. Mi se pare că împotriva lui Bonaparte nu trebuie făcută nici o afirmaţie care să nu poată fi justificată; dacă s-ar strecura o singură eroare de acest gen printre cele mai notorii adevăruri, strălucirea lor ar fi umbrită. Omul acesta nu trebuie combătut cu nici una din armele sale. El trebuie să sucombe doar pentru că omul are o conştiinţă şi universul un Dumnezeu.

Am întîrziat întoarcerea mea la Paris numai pentru a nu fi martoră la marea sărbătoare de pace.[2] Nu cunosc o senzaţie mai penibilă decît aceste bucurii populare fără nici o participare sufletească. Încerci o senzaţie de dispreţ pentru acest gură-cască de popor, care va sărbători jugul ce i se pregăteşte; victime greoaie, ei dansează în faţa palatu-

---

[1] Kleber a fost omorît la Cairo la 14 iunie 1800 de către un turc. În 1802 Regnier publică un pamflet, *De l'Egypte après la bataille d'Heliopolis*, (despre Egipt după bătălia de la Heliopolis), pe care poliţia l-a confiscat. Duelul cu Destaing a avut loc în 1803.

[2] Serbarea a avut loc la 9 noiembrie 1801.

lui celui care îi sacrifică, acest Prim Consul numit „Părintele națiunii" pe care o va devora, cu tot acest amestec de ignoranță, de o parte, și de viclenie, de cealaltă, cu nesărata curtoazie a curtenilor aruncînd un văl peste aroganța stăpînului — toate acestea îmi inspirau un dezgust pe care nu-l puteam înlătura. Trebuia să te abții și în mijlocul acestor solemnități erai expus unor bucurii oficiale pe care le puteai evita mai ușor în alte împrejurări. Printre lozincile acestei sărbători de pace, era și aceea că Napoleon împărțea imperiul cu Jupiter; cîțiva ani mai tîrziu l-a împărțit cu Pluton.

Atunci însă Napoleon proclama că pacea era prima necesitate a lumii; semna zilnic un nou tratat, care aducea destul de bine cu grija cu care Polyphème număra oile atunci cînd le mîna spre caverna sa. O singură pace, aceea încheiată cu Regența Algeriei, începea cu aceste cuvinte: „Primul Consul și Regența Algeriei recunoscînd că războiul dintre cele două state nu este firesc, au convenit" ...etc. etc. Într-adevăr, aceste două guverne își datorau o atitudine frățească. Și Statele Unite ale Americii încheiară pace cu Franța și trimiseră în funcția de plenipotențiar un om care nu știa nici un cuvînt francez, ignorînd, la prima vedere, faptul că cea mai perfectă înțelegere a limbii, abia ar fi fost suficientă pentru a dibui adevărul în cadrul unui guvern care se pricepea atît de bine să-l ascundă. La prezentarea domnului Livingstone, prin intermediul unui interpret, Primul Consul făcu elogiul purității moravurilor din America adăugînd: „Lumea veche este destul de coruptă" apoi, întorcîndu-se către domnul de Talleyrand repetă de două ori: „Spuneți-mi că lumea veche este coruptă; știți cîte ceva în acest sens, nu-i așa? Sînt acestea unele din cele mai blînde cuvinte

pe care le-a adresat în public acestui curtean de un mai bun gust decît alții.

În acest timp instituțiile monarhice prosperau la umbra republicii. A fost constituită o gardă; diamantele coroanei serveau drept ornament sabiei Primului Consul și în parura sa se distingeau, ca și în situația politică a zilei, un amestec compus din vechiul și noul regim. Avea veșminte complet aurite și părul complet lins, picioare scurte și cap mare, ceva stîngaci și arogant, zeflemisitor și stînjenit, ceva care părea că îmbină totala lipsă de grație a unui parvenit cu îndrăzneala unui tiran. Unii îi lăudau surîsul pe care îl găseau agreabil; eu cred că displăcea mai mult decît orice, căci acest surîs, plecînd de la serios pentru a se reîntoarce la serios amintea mai degrabă de un resort decît de o mișcare naturală și expresia ochilor săi nu era niciodată în acord cu cea a gurii dar, cum printr-un surîs îi liniștea pe cei care îl înconjurau, sentimentul de ușurare pe care îl oferea astfel era luat drept farmec. Îmi amintesc că un membru al Institutului, consilier de Stat, îmi spusese cu seriozitate că unghiile lui Bonaparte aveau o formă perfectă: vroia de fapt să vorbească despre ghearele sale. Generalul Sebastiani exclamă: „Mîinile Primului Consul sînt fermecătoare. — Ah! răspunse un tînăr senior din vechea nobilime franceză, care pe atunci nu era încă șambelan, vă rog, generale, să nu discutăm politică." Același general, exprimîndu-se cu tandrețe la adresa Primului Consul, spunea: „Are deseori o blîndețe copilărească". Adevărul este că în cercul său intim practica uneori jocuri inocente. A fost văzut dansînd cu generalii săi; unii pretind chiar că la München, în palatul reginei și regelui Bavariei, pe care această veselie, cred, nu-i amuza de fel, luă într-o seară costumul

spaniol al lui Carol al XVII-lea, electorul Bavariei şi pretendent la coroana imperială, şi începu să danseze cu el un vechi dans francez numit *Monaco*.

CAPITOLUL IX

Excluderile din Tribunat; sarcasmele Doamnei de Staël. Bonaparte, preşedinte al Republicii italiene. Conspiraţia generalului Bonaparte. Plecarea la Coppet; Doamna de Staël îngrijorată. Reforma instruc-

În Tribunat, prietenii libertăţii mai încercau să lupte împotriva autorităţii mereu crescînde a Primului Consul dar, atunci, opinia publică nu-i urma încă. Deputaţii din opoziţie erau, în cea mai mare parte, oameni de toată stima, din toate punctele de vedere; dar trei sau patru indivizi din rîndurile lor s-au făcut vinovaţi de unele excese ale revoluţiei şi guvernul se grăbi să arunce asupra tuturor blamul care nu se cuvenea decît unora dintre ei. Cu toate acestea, oamenii întruniţi în adunări publice sfîrşesc întotdeauna prin a se contamina, în sensul bun al cuvîntului, şi acest Tribunat, aşa cum era el, ar fi reuşit să împiedice tirania, dacă ar fi fost lăsat să existe. Prin majoritate de voturi fusese desemnat drept candidat în Senat Daunou, un om care nu-i plăcea Primului Consul, republican cinstit şi luminat, dar cu siguranţă complet inofensiv. Aceasta a fost destul pentru a-l determina pe Primul Consul să recurgă la excluderi din Tribunat, adică la scoaterea pe rînd, la indicaţia senatorilor, a douăzeci de membri dintre cei mai energici şi înlocuirea lor prin alţi douăzeci, devotaţi guvernului[1]. Un sfert din cei optzeci care rămîneau erau supuşi anual unei operaţiuni similare. Astfel, li se sugera ce le rămînea de făcut pentru a-şi menţine funcţiile, adică cele cincisprezece mii de livre rentă; căci Primul Consul dorea să mai menţină o vreme această Adunare mutilată, care timp de doi sau trei ani urma să îmbrace actele de tiranie într-un veşmînt popular.

Printre tribunii proscrişi se aflau mai mulţi dintre prietenii mei; opiniile mele erau însă, în această privinţă, independente de simpatiile mele. Poate că resimţeam totuşi o iritare mai puternică decît nedreptatea care se abătea asupra unor persoane de care mă simţeam legată şi cred că nu mă puteam abţine de la unele sarcasme în legătură cu modul ipocrit în care era interpretată chiar acea nefericită constituţie în care s-au străduit să nu pătrundă nici cel mai firav suflu de libertate.

În cursul anului 1802 fiecare pas al Primului Consul anunţa din ce în ce mai deschis ambiţiile sale fără limită. În timp ce la Amiens se negocia pacea cu Anglia, se decise întrunirea la Lyon a Adunării administrative cisalpine, adică a deputaţilor din toată Lombardia şi din statele adiacente, care s-au constituit în republică în timpul Directoratului şi care întrebau acum ce formă nouă urmau să adopte. Cum nimeni nu era încă obişnuit să vadă unitatea Republicii franceze transferată în mîinile unui singur om, nimeni nu şi-a închipuit că Napoleon viza să reunească sub autoritatea sa Consulatul Franţei şi preşedinţia Italiei, toţi se aşteptau la numirea contelui Melzi pe care manierele,

[1] Astfel au fost eliminaţi, în ianuarie 1802, Chenier, Daunou, Constant, Ginguené etc... „Am *epurat* Tribunatul“, spunea Bonaparte. Vrea să spună că i-a *înlăturat elita*, spune Doamna de Staël.

numele ilustru și respectul concetățenilor îl desemnau pentru această funcție. Deodată însă se răspîndi vestea că Bonaparte hotărîse propria sa numire; și, la această știre, s-a întrezărit încă o licărire în starea de spirit. Se spunea că prin constituție oricine accepta o funcție într-o țară străină pierdea dreptul la cetățenia franceză;* dar acela care nu vroia să se servească de marea națiune decît pentru a oprima Europa și, pornind de la Europa, pentru a oprima mai bine marea națiune, era el oare francez? Bonaparte ascunse italienilor problema numirii președintelui, așa că nu aflară că trebuiau să-l aleagă decît cu cîteva ore înainte de scrutin. Li se spuse să adauge numele domnului de Melzi, în calitate de vicepreședinte al lui Bonaparte. Au fost asigurați că nu vor fi guvernați decît de acela care va fi întotdeauna în mijlocul lor și că celălalt nu dorea decît un titlu onorific. Bonaparte spuse el însuși în maniera sa emfatică: „Cisalpini, voi lua asupra-mi numai deciziile importante cu privire la soarta voastră". Dar deciziile importante însemnau atotputernicia. În ziua ce a urmat acestor alegeri s-a continuat cu seriozitate elaborarea unei constituții ca și cum ar fi putut exista una, alături de această mînă de fier. Națiunea a fost împărțită în trei clase: *possidenti, dotti, commercianti*. Proprietarii pentru a li se lua impozite, cărturarii pentru a li se închide gura, și negustorii pentru a li se închide toate porțile. Aceste cuvinte sonore ale limbii italiene se pretează și mai bine înșelăciunii decît cele ale francezei.

Bonaparte a schimbat numele de Republica cisalpină în acela de Republica italiană și amenința astfel Europa cu viitoarele sale cuceriri în restul Italiei. Un asemenea demers era departe de a fi pacific și cu toate acestea el nu a împiedicat semnarea

Tratatului de la Amines; atît Europa cît și Anglia însăși doreau pacea! Mă aflam la ministrul Angliei, domnul Jackson, atunci cînd a primit condițiile de pace[1]. Le-a citit tuturor celor care tocmai luau cina la el și nu-mi pot exprima uimirea care m-a cuprins la lectura fiecărui articol. Anglia își ceda toate cuceririle: ceda Malta, despre care generalul Desaix declarase, în momentul în care a fost luată de francezi, că dacă fortăreața n-ar fi fost complet goală, nu s-ar fi putut pătrunde niciodată. Ceda totul, fără compensații, unei puteri pe care a învins-o cu regularitate în luptele navale. Ce consecință neobișnuită a pasiunii pentru pace! Și acest om care a obținut ca printr-un miracol asemenea avantaje nu a avut nici măcar răbdarea să profite de ele cîțiva ani pentru a aduce marina franceză în situația de a fi capabilă să se confrunte cu Anglia! Imediat după semnarea Tratatului de la Amiens, printr-un *senatus-consult*, Napoleon alipi Franței Piemontul. În anul cît a durat pacea, zilele au fost marcate de noi Proclamații care tindeau să ducă la anularea Tratatului. Motivul acestei comportări era lesne de înțeles. Bonaparte dorea să-i uluiască pe francezi, cînd prin încheierea unor păci neașteptate, cînd prin războaie care ar fi făcut necesară denunțarea Tratatului. Furtuna era, credea el, favorabilă uzurpării. Ziarele, care aveau atunci sarcina de a lăuda binefacerile păcii, scriau, în primăvara anului 1802: „Ne apropiem de momentul în care politica va fi inutilă". Într-adevăr,

---

[1] Pacea de la Amiens a fost semnată la 25 martie 1802. Anglia, a cărei populație era ostenită de război, nu-și păstra decît Ceylon-ul și Trinité, mai rentabile din punct de vedere economic, dar pierdea mult pe plan politic. Este momentul cînd Bonaparte ar fi putut, cu ajutorul unor concesii economice, să stabilească o pace adevărată.

dacă Bonaparte ar fi vrut, în acea epocă, ar fi putut da cu ușurință douăzeci de ani pace unei Europe înspăimîntate și ruinate.

Se constituia atunci, în jurul generalului Bernadotte, un partid format din generali și senatori care doreau să afle de la el dacă nu era necesară luarea unor hotărîri împotriva uzurpării care se apropia cu pași repezi. El propuse mai multe planuri care se fondau, toate, pe o măsură legislativă oarecare, considerînd orice alt mijloc ca fiind contrar principiilor sale. Dar, pentru o asemenea măsură era necesară deliberarea cu cel puțin cîțiva membri din Senat ori, nici unul nu îndrăznea să adere la un asemenea act. În perioada în care se desfășurau aceste negocieri, foarte primejdioase, întîlneam deseori pe generalul Bernadotte și pe prietenii săi ; era mai mult decît trebuia ca să fiu pierdută, dacă scopurile lor ar fi fost descoperite. Bonaparte spunea că cei care ieșeau din casa mea îi erau întotdeauna mult mai puțin credincioși decît în momentul în care intraseră ; în sfîrșit, era tentat să mă considere mai vinovată decît pe toți aceia care erau mult mai mult decît mine, dar pe care era interesat să-i menajeze.[1]

În acest interval am plecat la Coppet pentru că starea cumplită a sănătății domnului de Staël mă obliga să-l însoțesc la băi. În timpul călătoriei un nou atac de apoplexie îi curmă viața[2], am sosit la

[1] Conciliabulele avură loc din martie pînă în iunie 1802. Fouché a fost consultat discret. Lannes și Brune fură implicați, Bonaparte înăbuși afacerea de teamă să nu se creadă că armata ar fi împotriva sa, se descotorosi de majoritatea ofițerilor și-l scoase pe Bernadotte din funcție. Fouché invită civilii compromiși la prudență și Doamna de Staël plecă la Coppet.

[2] A murit la Poligny, la 9 mai 1802.

tatăl meu zdrobită și înfricoșată. Scrisori primite de la Paris mă informau că după plecarea mea Primul Consul s-a exprimat în termeni foarte drastici în legătură cu relațiile mele de societate cu generalul Bernadotte. Totul anunța hotărîrea lui de a mă pedepsi, dar se abținu de la ideea de a-l lovi pe generalul Bernadotte, fie pentru că avea prea multă nevoie de talentele sale militare, fie că-l rețineau relațiile de familie, fie pentru că popularitatea acestui general în rîndul armatei franceze era mai mare decît a altor generali, fie, în sfîrșit, pentru faptul că un anumit farmec propriu lui Bernadotte îl împiedica, și asta chiar și pe Bonaparte, să-i fie cu adevărat dușman. Mi se scria de la Paris că Primul Consul a început să se lanseze în fraze pompoase împotriva mea. Dar, ceea ce îl contraria pe Primul Consul mai mult decît opiniile pe care presupunea că le susțin era numărul mare de străini care veneau să mă vadă. Fiul stathouderului, prințul de Orania îmi făcuse onoarea de a lua cina la mine, iar Bonaparte i-a reproșat acest lucru. Existența unei femei care era vizitată pentru reputația ei literară era ceva cu totul neînsemnat, dar faptul că acest ceva neînsemnat nu-l scotea în evidență pe el, era suficient pentru a-l determina s-o zdrobească. Nemulțumit de decretele care asigurau concentrarea autorității supreme în mîinile lui Bonaparte, nemulțumit de această sclavie a presei și de sofismele permanente din ziare, care în fiecare dimineață invadau cu minciuni mintea tuturor celor care citeau ori nu citeau, adică a celor care sînt incapabili să mediteze la o carte și care se amuză cu un foileton ; nemulțumit, după cum spuneam, de aceste precauțiuni menite să tulbure bunul simț public, a fost necesară o mai mare atenție pentru educație, adică pentru mijloacele de

a pregăti generația viitoare pentru servitute, ca și cum exemplul pe care îl ofereau părinții n-ar fi fost suficient. Revoluția care nu a produs deloc instituții durabile, a fondat totuși o Școală politehnică din care au provenit majoritatea oamenilor puternici și independenți pe care Franța își mai poate sprijini speranțele. Un consilier de Stat, însărcinat cu revizuirea ei, a asigurat că în viitor nu vor mai ieși decît spirite înțelepte, adică, în limbajul zilei, oameni care știu să se supună forței și să se conformeze în toate domeniile calculelor dictate de interes.

S-a obținut cu mare dificultate permisiunea Primului Consul de a se preda latina, dar greaca a fost surghiunită fără drept de apel. Într-adevăr, la ce putea ea servi, într-un Stat în care șeful nu vrea decît agricultori și soldați? Și mai e supărat că acești agricultori sînt necesari pentru a-i face să trăiască pe cei pe care-i va trimite la moarte. Întregul învățămînt public a căpătat un caracter militar; bătaia tobelor anunță ora de declinare, iar caporalii asigură predarea literaturii. Bonaparte a fost comparat cu Carol cel Mare, dar ar putea fi pus, dimpotrivă, în opoziție cu el, căci aceasta din urmă își devansase cu mult secolul în care a trăit pe cînd primul a rămas în urma lui. Este aici poate un fel de a se întîlni. Bonaparte vorbea despre el însuși cu mai multă obiectivitate atunci cînd, discutînd cu ai săi, se întrista foarte tare că nu putea comanda, precum Tamerlan, unor popoare care nu gîndesc. Trebuie să recunoaștem că de atunci bieții francezi și-au corectat cu prisosință acest defect, că și-au păstrat inteligența, care îi caracterizează, dar nu și libertatea de gîndire și de cuvînt de care se bucurau chiar și sub domnia celor mai despotici dintre regi. De altfel, chiar dacă Bonaparte ar fi

avut idei mai liberale în modul de a concepe învățămîntul public, sistemul de recrutări pentru serviciul militar impus de el în Franța, era suficient pentru a descuraja părinții de a da, și tinerii de a primi orice fel de instruire. Întreaga organizare a despotismului său este astfel concepută încît nenorocirile și beznele obscurantismului să fie lăsate moștenire, cu orice preț, generațiilor viitoare.

Anul acesta, la 15 august, a fost sărbătorită, pentru prima oară, ziua de naștere a Primului Consul și această aniversare le-a înlocuit pe toate celelalte. În avalanșa de felicitări care umpleau coloanele din „Moniteur" putea fi văzută aceea a unui prefect din nordul Franței care, privind spre Anglia, i se adresa lui Bonaparte: „Dumnezeu s-a odihnit după ce l-a creat pe el". În sfîrșit, josnicia submina zi de zi toate fundamentele demnității omului. Se dădeau uniforme tuturor angajaților, de la portari pînă la Consul; membrii Institutului purtau, cusute pe veșmintele lor, ramuri de măslin brodate și în timp ce în Anglia chiar și ofițerii nu-și purtau uniformele decît la regiment, cel mai mărunt funcționăraș avea atunci în Franța un firicel de aur sau de argint pentru a se deosebi de ceilalți concetățeni. Toate aceste semne de zădărnicie, adunate în mîinile unui singur om, pregăteau despotismul sub numele de monarhie, căci republica nu mai exista, iar aspirațiile oamenilor luminați nu treceau dincolo de o monarhie constituțională. Dar aceasta era mai nepotrivită cu caracterul lui Bonaparte decît domnia rebelilor însăși: ar fi preferat să fie oprimat decît să renunțe la șansa de a fi el însuși un opresor.

În 1802 a avut loc și afacerea prinților care aveau posesiuni în Germania. Negocierile s-au desfășurat la Paris, spre marele avantaj, spun unii, al minis-

trilor însărcinați cu această problemă [1]. Oricum, este perioada în care a început examinarea tuturor actelor de proprietate din întreaga Europă, acțiune ce nu avea să înceteze decît la granițele ei. Toți marii seniori ai feudalei Germanii au fost văzuți aducîndu-și la Paris ceremonialul — ale cărui forme de politețe exagerată plăceau Primului Consul mai mult decît aerul, degajat încă, al francezilor — pentru a cere restituirea a ceea ce le aparținea, cu un servilism ce putea face ca aproape să-ți pierzi drepturile asupra propriei tale averi, atît de puțin părea să mai conteze autoritatea justiției.

O națiune mîndră prin excelență, Anglia, nu era lipsită în perioada aceea de o curiozitate care ținea de admirația pe care o stîrnea Primul Consul. Partidul de guvernămînt îl califica pe acest om după cum era ; partidul de opoziție însă, care ar fi trebuit să urască și mai mult tirania, dat fiind că are reputația de a manifesta un entuziasm mai pronunțat pentru libertate, această opoziție deci, și Fox în persoană, al cărui talent și bunătate nu pot fi reamintite fără îngăduință și duioșie, au avut nesăbuința de a acorda prea mare atenție lui Bonaparte și de a prelungi greșeala celor care confundă încă Revoluția din Franța cu cel mai hotărît dușman al principiilor de bază ale acestei revoluții.

---

[1] Aceste negocieri care se încheiară în iunie 1802, simplificară harta Germaniei prin suprimarea principatelor eclesiastice și a numeroase orașe libere, eliminînd totodată influența Austriei. Un ministru a fost cumpărat cu bani grei : Talleyrand.

CAPITOLUL X

Doamna de Staël și tatăl ei confruntați cu noi dovezi de reavoință din partea lui Bonaparte. Situația din Elveția. Actul de mediere. Furia primului consul împotriva ziarelor engleze.

La începutul iernii lui 1802, cînd citeam în ziare că la Paris se întîlneau atîția oameni iluștri din Anglia și atîția oameni spirituali din Franța, mărturisesc că încercam o puternică dorință de a mă afla în mijlocul lor. Nu ascund deloc că șederea la Paris mi-a părut a fi întotdeauna cea mai agreabilă dintre toate : acolo m-am născut, acolo mi-am petrecut copilăria și prima tinerețe ; numai acolo puteam regăsi generația care l-a cunoscut pe tatăl meu și prietenii care au traversat alături de noi primejdiile revoluției. Această dragoste de patrie care a cuprins sufletele cele nobile ne subjugă și mai mult atunci cînd înclinațiile spirituale se îmbină cu simpatiile și obișnuința de a da frîu liber imaginației. Conversația franceză nu există decît la Paris, or, conversația a fost încă din copilărie marea mea plăcere. Rațiunea nu-mi putea domoli teama, dureroasă, că aș putea fi lipsită de această ședere la Paris. Eram atunci prinsă în vîltoarea vieții și tocmai nevoia unor bucurii însuflețite duce cel mai des la disperare pentru că datorită ei te resemnezi mai greu și fără resemnare nu poți suporta vicisitudinile existenței.

Prefectul Genevei nu a primit nici o interdicție în legătură cu eliberarea unui pașaport cu care să pot călători la Paris, dar știam că Primul Consul a spus în anturajul său că ar fi mai bine să nu revin ; avea deja obiceiul ca pe teme de această natură să-și dicteze voința în timpul conversațiilor,

pentru a fi scutit să acționeze, anticipîndu-și astfel ordinele. Dacă ar fi spus astfel că cutare sau cutare individ ar trebui să se spînzure, cred că ar fi considerat foarte nepotrivit ca cetățeanul prea supus să nu-și cumpere, ca urmare a insinuării, funia necesară și să purceadă la pregătirea spînzurătorii. Un alt semn al animozității lui Napoleon față de mine a fost modul în care ziarele franceze au scris despre romanul meu *Delphine*, care apăruse în acea perioadă; se puseră cu toții de acord să-l declare imoral și lucrarea pe care tatăl meu a aprobat-o a fost condamnată de către acești cenzori de curte [1]. Găseai în cartea asta elanul tinereții, dorința fierbinte de a fi fericită, sentimente pe care zece ani, și încă zece ani de suferințe, m-au învățat să le canalizez altfel. Dar criticii mei erau incapabili să simtă aceasta și ascultau de aceeași voce care le ordonase să sfîșie lucrarea tatălui înainte de-a o ataca pe a fiicei. Într-adevăr, din toate părțile ne parvenea zvonul că motivul adevărat al furiei Primului Consul era ultima scriere a tatălui meu, în care întreg eșafodajul monarhiei sale era trasat dinainte. [2]

---

[1] *Delphine* a apărut în decembrie 1802. Articolul cel mai violent, cel din *Mercure de France*, semnat de Fievée, este datat 1 ianuarie 1803.

[2] Necker a publicat *Dernières vues de politique et de finances* (Date noi în materie de politică și finanțe), în august 1802, o lună după apariția broșurii lui Camille Jordan *Vrai sens du rôle national sur le Consulat à vie* (Adevăratul sens al rolului specificului național în Consulatul pe viață) care a circulat clandestin. Lui Napoleon nu i-a fost greu să ghicească pe Doamna de Staël în spatele celor două scrieri; prezența lui Necker îl irita puternic. Scrisoarea lui Lebrun despre care este vorba mai departe este un răspuns al lui Necker, care îi trimisese lucrarea spre a fi prezentată Primului Consul.

Tatăl meu îmi împărtășea gustul pentru șederile la Paris, de care fusese puternic stăpînită și mama. Eram foarte tristă, departe de prieteni, și sufeream că nu puteam crea copiilor mei acea stare afectivă proprie înțelegerii artei, greu de dobîndit cînd stai la țară; și cum scrisoarea consulului Lebrun nu cuprindea nimic hotărît împotriva întoarcerii mele, ci numai unele insinuări, îmi făceam o sută de proiecte de înapoiere și încercam să aflu dacă Primul Consul, care mai menaja încă opinia publică, dorea să sfideze rumoarea pe care exilul meu ar fi provocat-o. Tatăl meu care își reproșa că a contribuit la ceea ce îmi învenina soarta, avu ideea de a pleca chiar el la Paris pentru a pleda în favoarea mea pe lîngă Primul Consul. Mărturisesc că în primul moment am acceptat dovada de devotament pe care mi-o oferea. Îmi făurisem o asemenea imagine despre ascendentul pe care trebuia să-l exercite prezența sa încît mi se părea imposibil ca cineva să-i reziste; vîrsta, expresia atît de frumoasă a ochilor săi, noblețea sufletească și finețea spirituală îmi păreau a fi calități ce trebuiau să-l captiveze chiar și pe Bonaparte. Pe atunci încă nu știam cît de iritat era Primul Consul împotriva cărții sale. Dar, din fericire pentru mine, m-am gîndit că avantajele tatălui meu nu ar fi făcut decît să trezească în Primul Consul dorința de a-l umili pe cel care le posedă; ar fi găsit cu siguranță, în aparență cel puțin, mijloacele de a reuși, căci puterea are în Franța aliați involuntari și dacă am văzut deseori dezvoltîndu-se spiritul de opoziție în această țară, este pentru că slăbiciunile guvernului îi oferau victorii ușoare. Inutil, să repetăm că ceea ce francezii iubesc cel mai mult este succesul și în această țară puterea poate face cu ușurință ca o nenorocire să fie ridicolă. În fine, mulțumită ceru-

lui, m-am trezit din iluziile în voia cărora mă lăsasem și am refuzat sacrificiul generos pe care tatăl meu voia să-l facă pentru mine. Abia după aceea mi-am dat seama cît de mult l-ar fi costat. Cinsprezece luni mai tîrziu mi-am pierdut tatăl și dacă atunci ar fi făcut călătoria pe care o proiecta, aș fi atribuit boala și acestei cauze și remușcarea mi-ar fi înveninat și mai mult rănile.

Tot în iarna anului 1802—1803 Elveția s-a revoltat împotriva constituției unitare pe care vroiau să i-o impună.[1] Ce ciudată manie a revoluționarilor francezi, aceea de a obliga toate țările să se organizeze din punct de vedere politic după modelul Franței! Există fără îndoială principii comune tuturor țărilor și anume acelea care asigură drepturile civile și politice ale popoarelor libere; dar ce importanță are faptul că este vorba de o monarhie constituțională, ca Anglia, de o republică federativă, ca Statele Unite, sau de o organizare, asemănătoare celor treisprezece cantoane elvețiene? Și trebuie oare ca Europa să fie redusă la o idee, precum poporul roman la un singur cap, pentru a putea comanda și schimba totul într-o singură zi?

Este absolut sigur că Primul Consul nu acorda nici o importanță uneia sau alteia dintre formele de constituție, de fapt nici unui fel de constituție. Dar ceea ce îl interesa, era să profite de Elveția cît mai mult cu putință, și în acest scop s-a comportat cu prudență. Combină diferitele proiecte care i-au fost oferite și formă pe baza lor o constituție care împăca destul de bine vechile obiceiuri cu noile pretenții și apoi, aranjîndu-și numirea de mediator al Confederației elvețiene, scoase mai mulți oameni din această țară decît ar fi reușit s-o facă, dacă ar fi guvernat-o direct. Aduse la Paris deputați numiți de cantoanele și de principalele orașe elvețiene și avu, la 29 ianuarie 1803, șapte ore de conversație cu zece deputați aleși din rîndurile acestei deputății generale. Insistă asupra necesității restabilirii cantoanelor democratice așa cum au fost ele, pronunțînd în acest sens maxime declamatorii despre cruzimea pe care ar fi reprezentat-o măsura de a-i lipsi pe păstorii siliți să trăiască în munți de unica lor distracție: adunările populare. Și mai adăugă (ceea ce îl atingea mai de aproape), motivele care îl determinau să fie mai degrabă neîncrezător în cantoanele aristocrate. Insistă foarte mult asupra importanței pe care o avea Elveția pentru Franța. Vorbea cu acele fraze întretăiate care se vroiau profunde și amintind oracolele. Propriile sale cuvinte sînt consemnate într-o relatare a acestei convorbiri: „Declar că de cînd sînt în fruntea guvernului nici o altă putere nu s-a interesat de Elveția; eu sînt acela care am făcut ca Republica helvetică să fie recunoscută la Lunéville; Austria nu se preocupa deloc de ea. Și la Amiens am vrut să procedez la fel, dar Anglia a refuzat; Anglia nu are însă nici o legătură cu Elveția. Dacă și-ar fi exprimat teama că n-aș fi vrut să mă fac conducătorul vostru, aș fi devenit. Se spune că Anglia era favorabilă ultimelor insurecții; dacă un demers oficial ar fi fost întreprins de către cabinetul său, dacă în ziarele din Londra ar fi fost un singur cuvînt în acest sens, v-aș fi alipit."

Ce discurs incredibil! Așadar, existența unui popor plasat în mijlocul Europei, care și-a asigu-

[1] A fost stabilită în aprilie 1801 și consacră federalismul elvețian împotriva forțelor unitare care împiedicară punerea în aplicare a actului care a fost impus în mai 1802. Răscoala a început la 27 august 1802; o lună mai tîrziu Ney dezarmă răsculații și actul de mediere fu semnat la 19 februarie 1803.

rat independența prin eforturi eroice și care a menținut-o timp de cinci secole prin cumpătare și înțelepciune și-ar putea vedea anulată această existență în funcție de dispoziția de moment, pe care cea mai neînsemnată întîmplare o poate trezi în această ființă atît de capricioasă. În cursul aceleiași conversații Bonaparte adăuga că obligația de a redacta o constituție îi era dezagreabilă pentru că asta îl expunea huiduielilor, ceea ce nu-și dorea. Această expresie poartă amprenta vulgarității fals afabile, pe care o afișa deseori cu bună știință. Roederer și Desmeunier redactară actul de mediere sub dictare și toate acestea se petreceau în timpul în care trupele sale ocupau Elveția. Le-a retras de atunci, trebuie să recunoaștem, țara aceasta a fost mai bine tratată de Napoleon decît restul Europei, deși politic și militar era complet dependentă de el ; adevărat este și că Elveția nu s-a amestecat în insurecția generală. Popoarele Europei dispuneau de o asemenea doză de răbdare încît pentru a o epuiza a fost necesar Bonaparte.

Ziarele din Londra îl atacau pe Primul Consul în termeni destul de amari, națiunea engleză era prea luminată pentru a nu realiza în ce direcție erau îndreptate toate acțiunile acestui om. Ori de cîte ori i se prezenta o traducere din ziarele engleze, făcea o scenă lordului Withworth care îi răspundea pe cît de calm pe atît de înțelept că nici chiar regele Marii Britanii nu era scutit de sarcasmele gazetarilor, protejați de constituție, care nu permitea ca libertatea lor să fie stînjenită în acest sens. Bonaparte, cu statura lui măruntă, se învîrtea în jurul impunătorului și frumosului lor Whithworth ca și în jurul principiilor engleze de libertate, fără a putea nici să se ridice la înălțimea lor, nici să le tolereze. Totuși, se deschise un proces

împotriva lui Peltier, pentru articole publicate în ziarul său împotriva Primului Consul. Peltier a avut onoarea de a fi apărat de domnul Mackintosh care a făcut cu acest prilej una din pledoariile cele mai elocvente citite vreodată în timpurile moderne ; voi spune mai tîrziu în ce împrejurări mi-a parvenit această pledoarie.

CAPITOLUL XI

Ruptura cu Anglia : „marea farsă" a debarcării. Bonaparte și legitimitatea ; bucuria lui Portalis. Doamna de Staël sosește la Mafliers. Comportarea josnică a Doamnei de Genlis. Doamna de Staël la Dna de Recamier. Arestarea Doamnei de Staël și exilul ei.

Eram la Geneva, trăind, și prin afinitate și datorită împrejurărilor în societatea englezilor[1], cînd am primit știrea despre declarația de război. Imediat s-a răspîndit zvonul că toți călătorii englezi au fost luați prizonieri. Cum nu s-a mai văzut ceva asemănător în dreptul civil european nu puteam da crezare zvonului și liniștea mea a fost pe punctul de a fi fatală mai multor prieteni de-ai mei ; au reușit totuși să scape. Dar oamenii cei mai străini de politică, Lordul Beverley, tată a unsprezece copii, revenind din Italia împreună cu soția și cu fiicele, ca și alte sute de persoane care aveau pașapoarte franceze și se duceau la universități, sau se îndreptau spre regiunile sudice, pentru a se lecui

[1] Lordul John Campbell și mai ales prietenul său Dr. Robertson pentru care, se pare, Doamna de Staël ar fi avut o oarecare slăbiciune.

de diferite boli, călătorind sub protecţia legilor admise de toate naţiunile, au fost arestate şi zac de zece ani în oraşele de provincie, ducînd viaţa cea mai tristă pe care imaginaţia şi-o poate reprezenta. Acest act scandalos nu era de nici o utilitate ; două mii de englezi, în cea mai mare parte civili, au fost victimele acestei fantezii de tiran, de a face să sufere cîţiva bieţi nenorociţi, dintr-un capriciu împotriva invincibilei naţiuni căreia îi aparţineau.

În vara anului 1803 începu marea farsă a debarcării. De la un capăt la celălalt al Franţei a fost ordonată construirea unor vapoare ; se construia în păduri, la marginea drumurilor principale. Francezii, care dovedesc în tot ce întreprind o iniţiativă destul de puternică, tăiau scîndură după scîndură şi făceau fraze peste fraze ; în Picardia ridicaseră unii un arc de triumf pe care era scris „Drum către Londra", iar alţii scriau „Lui Bonaparte cel mare : vă rugăm să ne acceptaţi pe vasul care vă va duce în Anglia odată cu destinele şi răzbunarea poporului francez". Acest vas pe care trebuia să călătorească Bonaparte a avut tot timpul să se uzeze stînd în port. Alţii înscriseseră ca deviză pe pavilioanele din radă : „Un vînt prielnic şi trei ore". În fine, întreaga Franţă răsuna de fanfaronade cărora numai Bonaparte le cunoştea prea bine secretul.

Bonaparte trimise tuturor arhiepiscopilor şi episcopilor din Franţa o circulară, aşa cum obişnuiau regii, prin care le cerea să se roage pentru succesul armatelor sale. Vai de cei care au făcut-o ! Arhiepiscopul d'Aix, devenit arhiepiscop de Tours,[1] care

[1] Monseniorul de Boisgelin, care avea să fie cardinal.

nu mai avea nimic de pierdut, spuse în ordinul său transmis mai departe că trebuiau strînse rîndurile în jurul unui guvern părintesc, ferm şi *legitim*. În aceeaşi perioadă, unul din prietenii mei avu o întîlnire cu bătrînul Portalis, atunci ministru al cultelor. L-a găsit într-un acces de veselie aproape nestăpînită. „Aţi văzut ordinul arhiepiscopului de Tours ? îl întrebă el ; mi se pare că-i dă satisfacţie Primului Consul. — Aiurea ! îi răspunse acesta, puţin ne pasă de laudele lui ! Dar a pus punctul pe i : *legitim*, înţelegeţi ? Vă daţi seama ! Cel care l-a încoronat pe Ludovic al XVI-lea ne numeşte *legitimi*, asta ne mai lipsea." Ce ciudat că cei care se cred îndreptăţiţi să oprime naţiunile sînt îngrijoraţi mai cu seamă să nu facă parte dintre succesorii la tron ! Îşi mărturisesc tirania cu mai multă plăcere decît uzurparea.

Către toamna anului 1803 am crezut că Bonaparte m-a uitat ; mi se scria de la Paris că era complet absorbit de expediţia în Anglia, că îşi propunea să plece spre nord şi să se îmbarce personal pentru a conduce debarcarea. Nu credeam deloc în acest proiect şi mă liniştea gîndul că i se va părea normal să trăiesc la o depărtare de cîteva leghe de Paris, cu un număr foarte restrîns de prieteni care ar veni să vadă, la această distanţă, o persoană în dizgraţie. Mai gîndeam că, fiind destul de cunoscută pentru ca în Europa să se vorbească despre exilul meu, Primul Consul va evita un asemenea scandal. Calculasem în funcţie de dorinţele mele, dar nu cunoşteam încă perfect caracterul celui ce avea să domine Europa.

Am ajuns într-un sătuleț situat la zece leghe de Paris [1] unde proiectam să-mi petrec iernile cît timp va dura tirania. Nu doream decît să-mi văd aici prietenii, să merg uneori la un spectacol sau la muzeu. Este tot ce-mi doream de la șederea la Paris, în atmosfera de neîncredere și de spionaj care începea să se înrădăcineze și mărturisesc că nu vedeam ce inconvenient ar fi avut pentru Primul Consul acest exil voluntar. Într-adevăr, eram destul de liniștită după o lună de ședere acolo, cînd o femeie, ca atîtea altele [2], încercînd să se pună în valoare pe seama altei femei, mai cunoscută decît ea, îi spuse Primului Consul că drumurile erau năpădite de oameni care veneau să mă viziteze. Desigur, nimic nu era mai puțin adevărat. Exilații pe care îi vedeam erau acei care, în secolul optsprezece, fuseseră aproape tot atît de puternici ca și regii care îi înlăturau ; dar atunci cînd reziști puterii înseamnă că aceasta nu este tiranică pentru că nu poate fi astfel decît prin supunerea generală. Oricum, Bonaparte a profitat de motivul care i s-a oferit pentru a mă exila și unul din prieteni mă preveni că un jandarm va veni la mine peste cîteva zile pentru a-mi înmîna ordinul de plecare. În țările unde cel puțin rutina ocrotește persoanele particulare de orice nedreptate nimeni nu-și poate închipui în ce stare te aruncă știrea subită a unui anumit act arbitrar. Sînt de altfel o fire foarte labilă, imaginația mea țese cu mai multă ușurință situații dificile decît speranțe și cu toate că în repetate rînduri am trăit momente cînd împrejurări noi au anulat necazurile, am întotdeauna senzația, cînd mi se întîmplă ceva, că nimic nu mă va putea elibera. Într-adevăr, este ușor să fii nefericit îndeosebi atunci cînd aspiri la pozițiile privilegiate pe care ți le oferă viața.

M-am retras imediat la o femeie realmente bună și spirituală [1] căreia i-am fost recomandată, trebuie s-o mărturisesc, de către o persoană care ocupă un post important în guvern [2] ; nu voi uita niciodată curajul cu care mi-a oferit găzduire chiar această persoană ; astăzi, dacă ar avea aceleași bune intenții nu s-ar putea comporta astfel fără ca întreaga-i existență să fie pierdută. Pe măsură ce tirania este lăsată să se adîncească, ea dobîndește atributele unei fantome, dar care te înhață cu puterea unei ființe vii. Am ajuns așadar la țară în casa unei persoane care îmi era puțin cunoscută, în mijlocul unei societăți total necunoscute și purtînd în suflet o durere clocotitoare pe care încercam s-o disimulez. Noaptea, singură cu o femeie credincioasă de mai mulți ani în serviciul meu, pîndeam la fereastră zgomotul vreunui jandarm călare ; ziua mă străduiam să fiu binevoitoare pentru a ascunde situația. Din această reședință de țară i-am scris lui Joseph Bonaparte o scrisoare care exprima nedisimulat toată tristețea mea. Unicul obiect al ambiției mele era o retragere la zece leghe de Paris, și simțeam cu disperare că, odată în exil, acesta va fi de lungă durată și poate pentru totdeauna. Joseph și fratele său Lucien au depus cu generozitate toate eforturile pentru salvarea mea și se va vedea că n-au fost singurii.

[1] La Maffliers, la cinci leghe și nu la zece leghe de Paris, lîngă Beaumont-sur-Oise, nu departe de castelul Saint-Brice, (Doamna de Récamier, foarte legată de Doamna de Staël) și de Luzarches (Constant).

[2] Poate Doamna de Genlis, scriitoare geloasă pe Doamna de Staël.

[1] Doamna de la Tour (cf. notei lui Auguste de Staël).

[2] Regnault de Saint-Jean d'Angely.

Doamna de Récamier, atît de celebră pentru ceea ce ea reprezenta, și al cărei caracter este exprimat prin însăși frumusețea ei, mi-a transmis propunerea de a veni să locuiesc la ea, la țară, la Saint-Brice, la două leghe de Paris. Am acceptat pentru că atunci încă nu știam că puteam face rău unei persoane atît de străine de tot ce însemna politica; o credeam la adăpost de orice rău, în pofida generozității sale înăscute. O societate dintre cele mai agreabile se întîlnea la ea și m-am bucurat aici, pentru ultima oară, de tot ceea ce aveam să părăsesc. În aceste zile furtunoase am primit pledoaria domnului Mackintosh[1]; aici am citit acele pagini în care făcea portretul unui iacobin ce în timpul revoluției se arătase necruțător față de copii, bătrîni și femei și care își frîngea acum spinarea sub biciul corsicanului ce i-a răpit pînă și ultima fărîmă de libertate, în slujba căreia pretindea că luptă. Acest pasaj de o superbă elocvență m-a impresionat pînă în adîncul sufletului; uneori, scriitori superior dotați pot ușura, fără știrea lor, pe nefericiți, în toate țările și în toate timpurile. În jurul meu, Franța tăcea atît de profund încît această voce, care pe neașteptate dădea glas simțămintelor mele, îmi părea coborîtă din ceruri: venea dintr-o țară liberă. După cîteva zile petrecute la Doamna de Récamier, timp în care n-am mai auzit nimic despre exilul meu, mă convinsesem că Bonaparte renunțase la el. Nimic mai obișnuit decît sentimentul de liniște în legătură cu un pericol oarecare, atunci cînd în jurul tău nu vezi nici un simptom. Mă simțeam atît de departe de orice proiect, ca și de orice gînduri ostile, chiar și împotriva

[1] Pledoaria pentru jurnalistul Peltier la Londra, despre care este vorba în capitolul X.

acestui om, încît mi se părea imposibil să nu mă lase în pace; și cîteva zile mai tîrziu, m-am întors în casa mea de la țară, convinsă fiind că va amîna hotărîrile sale în ce mă privește, mulțumindu-se cu ideea că m-a înspăimîntat. Într-adevăr, era absolut suficient nu pentru a-mi schimba părerile, nu pentru a mă obliga să le dezic, ci pentru a reprima în mine rămășițele deprinderilor republicane care mă determinaseră, anul trecut, să vorbesc cu prea multă sinceritate.

Eram la masă cu trei prieteni, într-o încăpere din care prin ușă se vedea drumul; era sfîrșitul lui septembrie.[1] La ora patru, un om călare, îmbrăcat în haine cenușii, se oprește în fața grilajului și sună: am fost sigură de soarta mea. A cerut să mă vadă; l-am primit în grădină. Și îndreptîndu-mă spre el am fost izbită de parfumul florilor și de frumusețea soarelui. Senzațiile pe care le percepem prin combinațiile artificiale sînt atît de diferite de cele pe care ni le oferă natura! Acest om îmi spuse că este șeful jandarmeriei de la Versailles[2], dar i se ordonase să nu-și pună uniforma din grija de-a nu mă speria; îmi arătă o scrisoare semnată de Bonaparte care ordona ca în douăzeci și patru de ore să mă îndepărtez la o distanță de 40 de leghe de Paris, tratîndu-mă totodată cu toată atenția cuvenită unei femei cu un nume cunoscut. Adăuga că, fiind străină, eram supusă dispozițiilor poliției; această grijă pentru libertatea individuală nu dură prea mult; la scurt timp după aceea, alți francezi și alte franțuzoaice fură exilați fără nici un fel de proces. I-am răspuns ofițerului de jandarmi că a pleca în 24 de ore era potrivit pentru

[1] În realitate 15 octombrie 1803.
[2] Locotenentul de jandarmi Gaudriot.

proscrişi, dar nu pentru o femeie şi pentru copii; şi în consecinţă i-am propus să mă însoţească la Paris, unde aveam nevoie de trei zile pentru aranjamentele necesare călătoriei. M-am urcat în trăsura mea cu copiii şi cu acest ofiţer, care a fost ales ca fiind cel mai „literar" dintre jandarmi. Într-adevăr, m-a complimentat pentru „scrierile mele." „Vezi, domnule, i-am spus, unde ajungi dacă eşti o femeie de spirit; descurajaţi, vă rog, persoanele din familia dumneavoastră, dacă aveţi asemenea cazuri." Încercam să par mîndră, dar simţeam o gheară în inimă. . . . .

M-am oprit pentru cîteva minute la Doamna de Récamier, unde l-am găsit pe generalul Junot care, din devotament pentru ea, promise că va vorbi a doua zi dimineaţă cu Primul Consul. A făcut-o într-adevăr, cu cea mai mare căldură.[1] S-ar putea crede că un om atît de util puterii lui Bonaparte prin ardoarea sa militară ar putea să aibă atît credit în faţa lui încît să-l determine să cruţe o femeie; dar generalii lui Bonaparte, tot obţinînd de la el nenumărate avantaje pentru ei înşişi, nu au nici un fel de credit. Cînd cer bani sau posturi, Bonaparte găseşte asta normal: acţionează în spiritul puterii sale, din moment ce sînt dependenţi de el, dar, dacă ar dori să ia apărarea unui nefericit, ceea ce li se întîmplă rar, sau să se opună vreunei nedreptăţi, li se aduce repede aminte faptul că nu sînt decît unelte care au sarcina să menţină sclavia, supunîndu-i-se la rîndul lor.

Am ajuns la Paris într-o casă nou închiriată, în care nu locuisem încă; o alesesem cu grijă în cartierul expoziţiei, care îmi plăcea[1] şi, în imaginaţia mea, mă vedeam deja instalată în salon, cu cîţiva prieteni a căror conversaţie era, după mine, cea mai mare desfătare de care se poate bucura spiritul uman. Nu intrasem în această casă decît cu certitudinea că nu voi locui aici şi-mi petreceam nopţile străbătînd aceste apartamente în care regretam mai multă fericire decît aş fi sperat. Jandarmul meu se întorcea în fiecare dimineaţă, ca în povestea cu Barbă-Albastră, insistînd să plec în ziua următoare şi de fiecare dată aveam slăbiciunea să cer încă o zi. Prietenii veneau la mine la dejun şi uneori eram veseli ca şi cum am fi dorit să bem cupa tristeţii pînă la ultima picătură, arătîndu-ne cît mai amabili cu putinţă, acum, cînd trebuia să ne despărţim pentru atîta timp. Îmi spuneau că acest om care în fiecare zi venea să mă someze să plec amintea de anii teroarei cînd jandarmii veneau să-şi caute victimele. . . .

Unii poate se vor mira cum compar exilul cu moartea, dar oameni de seamă ai antichităţii, ca şi ai timpurilor moderne de altfel, nu au rezistat acestui chin. Pot fi întîlniţi oameni care au fost mai viteji în faţa eşafodului decît la alternativa de a-şi pierde patria. În toate legislaţiile, surghiunul pe viaţă este considerat ca una din pedepsele cele mai severe; şi capriciul unui singur om aplică în Franţa, jucîndu-se, ceea ce judecători conştiincioşi nu impun decît cu regret criminalilor. Împrejurări speciale îmi ofereau azil şi mijloace de trai în Elveţia, patria părinţilor mei; în privinţa asta eram mai puţin de plîns decît alţii, totuşi am suferit cumplit. Nu voi fi deci inutilă omenirii, semnalînd tot ceea ce trebuie întreprins pentru a nu lăsa nici-

---

[1] La rugămintile ei, Bonaparte va răspunde prin celebrul *passato il pericolo, gabbato il santo* (după ce trece pericolul sfîntul rămîne mofluz).

[1] Rue de Lille, actualul Institut olandez.

odată unui suveran dreptul arbitrar de a exila. Nici un deputat, nici un scriitor nu-şi va exprima vreodată liber propria gîndire dacă poate fi surghiunit atunci cînd sinceritatea sa ar displace: nici un om nu va îndrăzni să vorbească deschis, dacă aceasta l-ar putea costa fericirea întregii familii. Femeile mai cu seamă, care sînt destinate să sufere şi să suporte consecinţele entuziasmului vor căuta să înăbuşe orice sentiment generos care s-ar naşte în conştiinţa lor, dacă de aici ar rezulta fie îndepărtarea de obiectul afecţiunii lor, fie sacrificarea existenţei lor, dacă i-ar urma în exil.

În ajunul ultimei zile care îmi fusese acordată, Joseph Bonaparte făcu o ultimă tentativă în favoarea mea şi soţia sa, care este o persoană de cea mai desăvîrşită blîndeţe şi simplitate, a avut delicateţea să-mi propună să petrec cîteva zile în casa ei de la ţară, la Mortfontaine. Am acceptat cu recunoştinţă, înduioşată de bunătatea lui Joseph, care mă primea în casa sa în timp ce fratele său mă persecuta. Am stat trei zile la Mortfontaine şi cu toată amabilitatea desăvîrşită a gazdelor, situaţia mea era deplorabilă. Nu întîlneam decît reprezentanţi ai guvernului, nu respiram decît aerul autorităţii care se declarase duşmana mea şi cele mai simple reguli de politeţe îmi interziceau să arăt ceea ce simţeam în realitate. Nu eram însoţită decît de fiul meu mai mare, încă prea fraged pentru ca să mă pot întreţine cu el pe asemenea teme. Petreceam ore întregi contemplînd grădina de la Mortfontaine, una din cele mai frumoase din Franţa, şi al cărei proprietar, liniştit în acea vreme, mi se părea cu adevărat demn de invidiat. De atunci însă a fost exilat pe tronuri de unde, sînt sigură, şi-a regretat frumosul său refugiu.

CAPITOLUL XII

Plecarea în Germania; angoasele Doamnei de Staël. Metz: întîlnire cu Charles de Villers. Frankfurt; boala Albertinei de Staël. Sosirea la Weimar.

Ezitam în legătură cu decizia pe care urma s-o iau îndepărtîndu-mă. Să mă întorc la tatăl meu sau să mă îndrept spre Germania? Tatăl meu şi-ar fi primit biata pasăre izgonită de furtună cu o bunătate inefabilă, dar mă temeam din dezgustul de a mă reîntoarce, proscrisă, izgonită, într-o ţară pe care eram acuzată că o socoteam puţin cam monotonă. Doream totodată ca prin buna primire care mi se promitea în Germania să-mi refac moralul, după jignirile îndurate din partea Primului Consul şi să opun această primire binevoitoare a vechilor dinastii, impertinenţei celui care se pregătea să subjuge Franţa. Spre nenorocirea mea, această criză de amor-propriu a fost mai puternică: dacă aş fi revenit la Geneva mi-aş fi putut revedea tatăl.

L-am rugat pe Joseph să se intereseze dacă puteam merge în Prusia, căci aveam cel puţin nevoie de certitudinea că ambasadorul Franţei nu mă va considera, în afara graniţelor, cetăţeană franceză, din moment ce în interiorul lor eram proscrisă ca străină. Joseph plecă la Saint-Cloud. Am fost obligată să aştept răspunsul său într-un han la două leghe de Paris, neîndrăznind să mă întorc acasă, în oraş. Trecu o zi fără ca acest răspuns să-mi parvină. Pentru a nu atrage atenţia rămînînd mai mult în acest han, am ocolit zidurile Parisului pentru a găsi altul, tot la două leghe distanţă, dar pe alt drum. Această existenţă pribeagă la numai doi paşi de prietenii şi de casa mea, îmi provoca o durere de care nici astăzi nu-mi pot aminti fără să mă cu-

tremur. Camera este încă vie în memorie : fereastra la care-mi petreceam toată ziua pentru a vedea sosirea mesagerului, o mie de detalii dezagreabile aduse de valurile nenorocirii, prea marea generozitate a cîtorva prieteni, calculul disimulat al altora, totul îmi provoca o stare de agitaţie atît de cumplită, încît n-aş dori-o nici unui duşman. În sfîrşit, sosi şi acest mesager, în care îmi puneam încă unele speranţe. Joseph îmi trimitea excelente scrisori de recomandare pentru Berlin, luîndu-şi rămas bun de la mine cu nobleţe şi afecţiune. A trebuit deci să plec. Acelaşi prieten atît de spiritual care fusese înlăturat din Tribunat avu bunătatea de a mă însoţi[1], dar, cum şi lui îi plăcea şederea la Paris, sufeream din cauza sacrificiului său. Tropotul cailor îmi făcea rău, şi cînd surugii se lăudau că m-au adus repede, nu mă puteam împiedica să nu suspin cu gîndul la tristul serviciu pe care mi-l făceau. Am parcurs astfel patruzeci de leghe fără să mă pot stăpîni pe deplin. În sfîrşit, ne-am oprit la Châlon şi Benjamin Constant, înviorîndu-se, alină prin uluitoarea-i conversaţie, măcar pentru cîteva ore, durerea care mă zdrobea. Continuarăm şi în ziua următoare drumul nostru pînă la Metz, unde doream să mă opresc ca să aştept veşti de la tatăl meu. Am petrecut acolo cinsprezece zile şi am întîlnit pe unul dintre oamenii cei mai amabili şi mai spirituali pe care Franţa şi Germania laolaltă l-au putut produce : domnul Charles Villers.[2] Compania sa mă fermeca,

[1] A plecat la 25 octombrie 1803 însoţită de Benjamin Constant.

[2] S-a oprit la Metz între 26 octombrie—8 noiembrie. Întîlnire aranjată cu Charles de Villers, francez emigrant, unul din îndrumătorii ei în cultura şi filosofia germană, îndeosebi în Kant.

dar îmi reînnoia regretul pentru cea mai însemnată dintre plăceri, o conversaţie în care domneşte cel mai perfect acord, în tot ceea ce simţi şi în tot ceea ce spui.

Tatăl meu a fost indignat de modul în care am fost tratată la Paris ; îşi imagina astfel familia sa proscrisă şi pe membrii ei părăsind ca nişte criminali ţara pe care el o servise cu atîta abnegaţie. Mă sfătui să petrec iarna în Germania şi să nu mă reîntorc la el decît în primăvară. Dar vai ! Contam să-i aduc recolta de idei noi pe care urma să le strîng din această călătorie. De mai mulţi ani îmi spunea că mai exista pe lumea asta numai datorită povestirilor şi scrisorilor mele. Spiritul lui era atît de viu, de pătrunzător, încît plăcerea de a-i vorbi stimula gîndirea. Observam pentru a-i povesti, ascultam pentru a-i repeta cele auzite. De cînd l-am pierdut văd şi simt pe jumătate din cît vedeam şi simţeam atunci cînd scopul meu era să-i plac, descriindu-i impresiile mele.

La Frankfurt, fiica mea, atunci în vîrstă de cinci ani, se îmbolnăvi grav. Nu ştiam pe nimeni în oraş ; limba îmi era străină, medicul căruia i-am încredinţat copilul cunoştea vag franceza. Doamne ! Cît de îngrijorat era tatăl meu ! Ce scrisori îmi scria ! Cîte recomandări medicale, copiate de mîna lui, nu-mi trimitea de la Geneva ! Niciodată armonia dintre sensibilitate şi raţiune nu a atins culmi mai înalte ; nimeni nu a fost vreodată, aşa cum a fost el, puternic mişcat de dificultăţile prin care treceau prietenii, întotdeauna în acţiune pentru a-i ajuta, întotdeauna prudent în alegerea mijloacelor, în sfîrşit, admirabil în toate. O spun dintr-un imbold al inimii, căci o fac acum cu vocea însăşi a posterităţii.

M-am dus la Weimar[1], unde am devenit din nou mai curajoasă văzînd, dincolo de dificultăţile limbii, imensele bogăţii intelectuale aflate în afara Franţei. Am învăţat să citesc în germană; îi ascultam pe Goethe şi Wieland care, din fericire pentru mine, vorbeau foarte bine franţuzeşte. Am înţeles sufletul şi geniul lui Schiller, în pofida dificultăţii cu care se exprima într-o limbă străină. Îmi plăcea extrem de mult societatea ducelui şi a ducesei de Weimar şi am petrecut aici trei luni, timp în care studiul literaturii germane a dat spiritului meu imboldul necesar pentru a nu mă devora eu însămi.

CAPITOLUL XIII

Berlin; lipsa spiritului public. Germani — partizani ai Revoluţiei franceze. Prinţul Louis Ferdinand.

Am plecat la 1 martie 1804 la Berlin, unde am întîlnit această fermecătoare regină, destinată apoi atîtor nenorociri. Regele mă primi cu bunătate şi pot spune că în timpul celor şase săptămîni cît am stat în acest oraş n-am întîlnit un singur om care să nu fi fost mîndru de probitatea guvernului. Nu fac această remarcă pentru că socotesc că este de dorit ca o ţară să aibă forme constituţionale care să-i garanteze, prin cooperarea permanentă a naţiunii, avantajele pe care le are datorită virtuţilor

[1] A locuit la Frankfurt, fiica ei fiind bolnavă de scarlatină, pînă la începutul lui decembrie. Va ajunge la 13 decembrie la Weimar, unde va rămîne pînă la sfîrşitul lunii februarie 1804.

unui bun rege. Prusia, sub domnia suveranului actual, posedă fără îndoială cea mai mare parte a acestor avantaje; spiritul public însă, pe care nenorocirea l-a dezvoltat aici, nu există încă deloc; regimul militar a împiedicat opinia să se dezvolte şi absenţa unei constituţii în limitele căreia fiecare individ să poată evolua în funcţie de meritele sale, a făcut ca Statul să fie lipsit de oameni de talent capabili să-l apere. Favorurile unui rege, arbitrare prin definiţie, nu sînt suficiente pentru a stimula emulaţia; împrejurările interdependente din interior, pot îndepărta de la conducere un om capabil, sau să plaseze în acea funcţie un altul, mediocru. De asemenea, rutina domină, îndeosebi în ţările în care puterea regală nu are contestatari; însăşi dreptatea unui rege îl obliga pe acesta să-şi impună unele bariere, păstrînd fiecăruia locul destinat; în Prusia, exemplul unui om destituit din funcţiile sale civile sau militare din motive de incapacitate era aproape necunoscut. Ce ascendent ar fi putut avea astfel armata franceză, compusă aproape în întregime din oameni născuţi din revoluţie, precum oştenii lui Cadmus din colţii balaurului! Ce ascendent ar fi trebuit să aibă ea asupra acestor vechi comandanţi ai posturilor importante sau ale armatelor prusiene care nu cunoşteau nimic din ce era nou! Un rege conştiincios care nu are *fericirea*, şi mă folosesc în mod deliberat de această expresie, *fericirea* de a avea un parlament, ca acel din Anglia, îşi face din orice o obişnuinţă, de teamă să nu-şi tocească prea mult propria voinţă; şi în ziua de azi vechile uzanţe trebuiesc neglijate pentru a căuta oriunde forţa caracterului şi a spiritului. Orice ar fi, Berlinul era unul din oraşele cele mai fericite şi cele mai luminate de pe pămînt.

Scriitorii secolului al XVIII-lea făceau fără îndoială un mare bine Europei prin spiritul moderat și gustul pentru cultură pe care operele lor le inspirau majorității suveranilor; totuși stima pe care prietenii luminismului o acordau spiritului francez a fost una din cauzele erorilor care au dus Germania la pierzanie timp atît de îndelungat.[1] Foarte mulți considerau armatele franceze ca fiind propagatoare ale ideilor lui Montesquieu, Rousseau sau Voltaire; dacă vagi urme ale opiniilor acestor mari oameni se mai regăseau în instrumentele puterii lui Bonaparte, era numai pentru a elibera această putere de ceea ce el numea prejudecăți și nu pentru a stabili un principiu unic, regenerator. Dar, în primăvara anului 1804 erau la Berlin și în nordul Germaniei mulți foști partizani ai revoluției franceze care încă nu-și dăduseră seama că Bonaparte era un dușman mult mai înverșunat al principiilor fundamentale ale acestei revoluții decît vechea aristocrație europeană.

Am avut onoarea să-l cunosc pe prințul Louis-Ferdinand, cel al cărei ardoare războinică a precumpănit în așa măsură încît prin moartea sa aproape că a devansat primele nenorociri ale patriei sale. Era un om plin de căldură și entuziasm dar care, în absența gloriei, căuta prea mult emoțiile care pot umple viața. Ceea ce îl irita mai mult decît orice la Bonaparte era modul de a-i calomnia pe toți aceia de care se temea și de a-i minimaliza, chiar și în ochii opiniei publice, pe cei care-l serveau făcîn-

[1] *De l'Allemagne* a fost scrisă pentru a-i incita pe francezi, prea puternic cantonați în sentimentul lor de superioritate literară la studierea culturilor străine; constată, de asemenea, că germanii i-au imitat prea mult pe francezi în detrimentul propriei lor originalități.

du-i astfel, pentru orice eventualitate, și mai dependenți de el. Deseori îmi spunea: „Îi permit să ucidă; asasinatul moral însă mă revoltă". Și într-adevăr, închipuiți-vă starea de fapt în care ne-am întîlnit, atunci cînd detractorul era stăpînul tuturor gazetelor de pe continentul european și putea — ceea ce a și făcut deseori — să scrie despre cei mai viteji oameni că erau niște lași, despre femeile cele mai cinstite că erau demne de dispreț, fără ca să fi existat vreo posibilitate de a contrazice sau de a pedepsi asemenea afirmații.

CAPITOLUL XIV

Conspirația lui Moreau și Pichegru. Misiunea lui Méhée. Arestarea lui Moreau, Pichegru și Georges. Felicitări adresate Primului Consul.

La Berlin se răspîndise zvonul despre marile conspirații ale lui Moreau, Pichegru și Georges Cadoudal.[1] Principalii șefi ai partidului republican ca și ai partidului monarhist aveau desigur dorința puternică de a răsturna autoritatea Primului Consul și de a se opune autorității și mai tiranice pe care își propunea s-o instaureze Bonaparte făcînd să fie declarat împărat; dar această conspirație care a servit atît de bine tiraniei lui Bonaparte a fost mai întîi provocată de el însuși pentru că vroia să se folosească de ea cu o artă diabolică ale cărei resorturi se cuvine să le observăm. Trimise în Anglia un iacobin exilat, care nu putea obține autorizație

[1] În februarie 1804 doi prizonieri torturați au dezvăluit discuțiile purtate de Moreau cu Pichegru și Cadoudal, care fură arestați. Tot ei au dat amănunte despre sosirea apropiată a unui prinț francez.

de înapoiere în Franța decît prin serviciile pe care le-ar fi adus Primului Consul. Acest om numit Mehée s-a prezentat precum Simon la Troia, care pretinsese că este persecutat de greci. Se întîlni cu cîțiva emigranți care nu aveau nici viciile, nici calitățile care să-i ajute să discearnă un anumit gen de viclenii. I-a fost deci foarte ușor să atace un bătrîn episcop, un fost ofițer și, în sfîrșit, cîteva rămășițe ale unui guvern sub care nici nu se știa prea bine ce este opoziția. Scrise apoi o broșură pentru a-și bate joc, cu mult spirit, de toți aceia care îl crezuseră și care, într-adevăr, ar fi trebuit să înlocuiască perspicacitatea care le lipsea prin fermitatea principiilor, adică să nu acorde niciodată cea mai mică încredere unui om care s-a făcut vinovat de acțiuni dăunătoare. Avem fiecare felul nostru de a vedea lucrurile ; numai Dumnezeu poate ierta, căci numai el poate citi cu mult timp înainte în sufletul oamenilor pentru a ști dacă s-a schimbat. Omul trebuie să se îndepărteze pentru totdeauna de cel pe care nu-l mai stimează. Acest agent deghizat al lui Bonaparte pretinse că în Franța existau condiții evidente de revoltă : se duse la München pentru a se întîlni cu un trimis englez, domnul Drake pe care îl păcăli, de asemenea, cu măiestrie. Un cetățean al Marii Britanii trebuia să fi fost străin de această țesătură de viclenii urzite din firele încrucișate ale iacobinismului și ale tiraniei...[1]

[1] Părtinirea o duce aici puțin cam departe pe Doamna de Staël. Mehée, mai degrabă spion decît agent provocator, a urmărit într-adevăr una din pistele conspirației care îl duse în Anglia (unde păcăli cîțiva emigranți), precum și în Germania. Drake, unul din principalii agenți englezi, se gîndea să-l aducă în Franța pe ducele d'Enghien care nu era cîtuși de puțin un diplomat nevinovat.

Georges și Pichegru, care erau cu totul devotați Burbonilor, veniră în Franța în secret și intrară în legătură cu Moreau care vroia să elibereze Franța de Primul Consul, fără să contravină prin aceasta dreptului națiunii franceze de a-și alege forma de guvernămînt prin care îi convine să fie condusă.[1] Pichegru dori să aibă o întrevedere cu generalul Bernadotte, care însă a refuzat, nemulțumit de modul în care era condusă acțiunea și dorind să aibă mai întîi o garanție în privința libertății constituționale a Franței. Moreau, care era foarte cinstit, cu un incontestabil talent militar, o minte luminată și dreaptă, s-a lăsat antrenat în conversație, blamîndu-l pe Primul Consul înainte de a fi sigur că-l va răsturna. A exprima o părere, fie chiar și din imprudență este un defect firesc pentru un om generos ; dar generalul Moreau atrăgea prea mult privirile lui Bonaparte pentru ca o asemenea comportare să nu-l ducă la pierzanie. Pentru arestarea unui om care cîștigase atîtea bătălii trebuia un pretext și în absența unor acțiuni condamnabile acesta fu găsit în cuvintele sale.

Structurile republicane mai existau încă ; te numeai *cetățean*, ca și cum inegalitatea cea mai cumplită, care pe unii îi eliberează de jugul legii, în timp ce pe alții îi supune arbitrarului, n-ar fi domnit în întreaga Franță. Se mai folosea calendarul republican ; ne lăudam că sîntem în relații de pace cu toată Europa continentală ; se întocmeau, ca și în prezent de altfel, rapoarte în legătură cu construirea de canale, drumuri, poduri și fîntîni ; se puneau în evidență binefacerile guvernului ; în sfîrșit, nu exista nici un motiv aparent de a schimba o ordine a lucrurilor în care se spunea că este atît

[1] Afirmație dintre cele mai contestabile.

de bine. Trebuia aşadar un complot în care să fie implicaţi englezii şi Bourbonii, pentru a agita din nou elementele revoluţionare ale naţiunii şi pentru a le dirija spre stabilirea unui regim ultra-monarhist, sub pretextul de a împiedica reinstaurarea vechiului regim. Secretul acestei combinaţii care pare atît de complicată este foarte simplu : revoluţionarii trebuiau speriaţi de pericolul în care se aflau propriile lor interese şi mai trebuia să li se propună să le pună la adăpost, printr-o ultimă abandonare a principiilor lor : lucrurile se petrecură întocmai. Pichegru deveni pur şi simplu monarhist, aşa cum fusese republican : se operase asupra lui o răsturnare de opinie ; caracterul său era superior spiritului, dar nici una din aceste trăsături nu era destul de puternică pentru a-i mobiliza pe oameni. Georges avea mai mult elan, dar nici prin educaţie nici prin natura sa nu era hărăzit funcţiei de şef. Cînd s-a ştiut că au ajuns la Paris, Moreau a fost arestat, s-au închis barierele şi s-a declarat că aceia care îi vor adăposti pe Pichegru sau Georges vor fi condamnaţi la moarte şi toate măsurile iacobinismului fură repuse în vigoare pentru a apăra viaţa unui singur om. Nu numai că acest om este mult prea important în proprii săi ochi pentru a nu fi necruţător atunci este vorba de el, ci mai mult chiar, a-i înspăimînta pe cei din jur şi a le reaminti zilele teroarei [1], intră constant în calculele sale, pentru a provoca, pe cît posibil, nevoia oamenilor de a i se arunca în braţe, ca să scape de tulburările pe care el însuşi le accentuează, prin toate

[1] Într-adevăr, fură luate măsuri care aminteau de anii Teroarei : bariere închise, descindere la domiciliu etc.

măsurile pe care le ia. Ascunzătoarea lui Pichegru fu descoperită, iar Georges fu arestat într-o trăsură pentru că, nemaiputînd găsi adăpost în nici o locuinţă, colinda astfel oraşul zi şi noapte ca să scape de urmărire. Agentul de poliţie care l-a prins pe Georges a fost răsplătit cu Legiunea de onoare.

Le Moniteur a fost plin de scrisori adresate Primului Consul cu ocazia primejdiilor pe care le evitase ; repetarea neîntreruptă a aceloraşi fraze pornite din toate colţurile Franţei, reprezintă un record de umilinţă, poate fără precedent la oricare alt popor. Răsfoind „Monitorul" poţi găsi, în funcţie de epocă, teme privind libertatea, despotismul, filosofia, religia, despre care departamentele şi oraşele „bune" din Franţa îşi dau silinţa să spună acelaşi lucru în termeni diferiţi ; şi parcurgîndu-l rămîi uluit că oameni atît de spirituali cum sînt francezii se limitează la a urmări succesul textului fără să-şi exprime măcar o dată dorinţa de a avea o idee proprie ; s-ar putea crede că emulaţia cuvintelor le este suficientă. Aceste imnuri dictate, cu semnele de admiraţie care le însoţesc, anunţau cu toate acestea că în Franţa totul era calm şi că micul număr de agenţi ai perfidului Albion fuseseră prinşi. Un general, deşi în deplinătatea facultăţilor sale, susţinea că, pentru a se amuza, englezii aruncaseră pe coasta Normandiei baloturi de bumbac provenite din Orient ca să contamineze Franţa de ciumă, dar aceste invenţii groteşti erau privite doar ca linguşiri la adresa Primului Consul ; şefii conspiraţiei, ca şi agenţii, fiind în mîinile guvernului, se putea crede că liniştea în Franţa era restabilită ; dar nu aceasta era intenţia Primului Consul.

CAPITOLUL XV

Executarea ducelui d'Enghien ; indignarea prințului Louis-Ferdinand. Starea de spirit din Franța. Bonaparte și rațiunea de Stat. Cauzele executării.

La Berlin locuiam pe cheiul Spree-ului și apartamentul meu era la parter. Într-o dimineață am fost trezită la ora 8 și mi s-a spus că prințul Louis-Ferdinand, care se afla călare sub ferestrele mele, dorea să mă vadă. Foarte mirată de această vizită matinală, m-am sculat în grabă pentru a-l întîmpina. Era deosebit de distins și emoția accentua noblețea chipului său. „Știați — îmi spuse el — că ducele d'Enghien a fost răpit la Baden, deferit unei comisii militare și împușcat la 24 de ore după sosirea sa la Paris ?[1] — Ce nebunie, i-am răspuns, nu vă dați seama că este un zvon lansat de dușmanii Franței" ? Într-adevăr, mărturisesc că oricît de puternică ar fi fost ura mea împotriva lui Bonaparte, nu mergea pînă la a mă face să cred într-o asemenea crimă enormă. „Dat fiind că vă îndoiți de spusele mele, îmi răspunse prințul Louis-Ferdinand, voi trimite *Le Moniteur* în care veți putea citi relatarea judecății sale."

După ce rosti aceste cuvinte plecă și expresia figurii sale prevestea răzbunarea sau moartea. Un sfert de oră mai tîrziu țineam în mînă *Monitorul* din 21 martie (30 ventôse) care cuprindea o sentință de moarte pronunțată de comisia militară cu sediul la Vincennes, prezidată de generalul Hulin, un om de cea mai joasă speță, comisie compusă din alți cîțiva indivizi de aceeași categorie. Începeau prin a declara, ceea ce mi s-a părut o batjocură, că nici unul din ei nu era în situația de a se recuza, nefiind rude ale acuzatului. Da, într-adevăr, cei ce se purtau cu o atît de remarcabilă lașitate nu erau înrudiți cu familia Condé ; dar ce imprudentă ironie, o asemenea declarație împotriva celui pe care îl desemnau prin *numitul* Louis d'Enghien ! Astfel îl numeau unii francezi pe nepotul eroilor care făcuse gloria patriei lor. Cînd erau renegate toate prejudecățile de nobilă obîrșie pe care reînvierea formelor monarhice avea să le reclame în mod obligatoriu, se cuvenea oare ca amintirea bătăliei de la Lens și Rocroi să fie hulită în acest fel ? Acest Bonaparte care a cîștigat bătălii, nu știe nici măcar să le respecte ; pentru el nu există nici trecut, nici viitor, sufletul lui autoritar și disprețuitor nu vrea să recunoască nimic din ce este sacru pentru opinie, nu acceptă decît respectul pentru forța prezentă. Prințul Louis îmi scria, începîndu-și mesajul prin aceste cuvinte : „Numitul Louis al Prusiei roagă pe Doamna de Staël etc..." Simțea injuria la adresa sîngelui regal în care își avea obîrșia, la adresa amintirii eroilor printre care dorea fierbinte să se numere și el. Cum a fost posibil, după această acțiune oribilă, ca măcar un singur rege din Europa să se coalizeze cu un asemenea om ? Nevoia, se va spune ! Există un sanctuar al sufletului unde domnia ei nu trebuie să pătrundă niciodată ; de n-ar fi fost astfel, ce ar fi devenit virtutea pe acest pămînt ? Un amuzament care n-ar conveni decît cli-

[1] Ridicat la Ettenheim, teritoriu neutru, în noaptea de 14—15 martie, a fost împușcat la 21 martie, la ora două noaptea. Decizia de condamnare la moarte a apărut în *Le Moniteur* din 22 și nu din 21 martie, cum afirmă Doamna de Staël.

pelor de calmă destindere a persoanelor particulare.[1]

O cunoștință mi-a povestit că la cîteva zile după moartea ducelui d'Enghien a făcut o plimbare în jurul donjonului de la Vincennes; pămîntul încă reavăn marca locul unde fusese îngropat: copiii se jucau cu paletele pe movilița de iarbă, singurul monument al unor asemenea rămășițe; un bătrîn invalid cu părul alb, așezat nu departe, contemplă cîtva timp copiii; se sculă, în fine, și luînd copiii de mînă spuse vărsînd cîteva lacrimi: „Copii, vă rog nu vă jucați aici". Aceste lacrimi au fost singurele onoruri date descendentului marelui Condé și pămîntul nu a purtat mult timp urmelor lor.

Pentru o clipă cel puțin, opinia păru să se fi trezit în rîndul francezilor și indignarea fu generală. Dar, cînd aceste flăcări generoase se stinseră, despotismul se instală cu atît mai temeinic cu cît se încercase zadarnic o rezistență.

Timp de cîteva zile Primul Consul fu destul de îngrijorat de starea de spirit. Fouché însuși blama această acțiune; el pronunță următoarele cuvinte atît de caracteristice regimului actual: „Este mai rău decît o crimă: este o greșeală". Această frază cuprinde numeroase reflecții dar, din fericire, poate fi răstălmăcită cu luciditate, afirmînd că cea mai mare dintre toate greșelile este crima. Bonaparte întrebă într-o zi pe un senator cinstit: „Ce se spune despre moartea ducelui d'Enghien? — Generale, îi răspunse acesta, lumea este profund îndurerată. — Nu mă uimește, răspunse Bonaparte: o casă care a domnit timp îndelungat într-o țară interesează întotdeauna", vrînd să atașeze astfel unor interese de clan sentimentul cel mai firesc pe care îl poate resimți sufletul omenesc. Altă dată, puse aceeași întrebare unui tribun care, foarte dornic să-i placă, îi răspunde: „Ei da, generale, dacă dușmanii noștri iau măsuri atroce împotriva noastră, avem motive să procedăm la fel", fără să-și dea seama că prin aceasta accepta că măsura fusese atroce. Primul Consul se prefăcea că găsește acest act ca fiind inspirat de rațiuni de Stat. În perioada aceea, discuta într-o zi cu un om de spirit despre piesele lui Corneille: „Vedeți, îi spuse el, în gîndirea modernă salvarea publică sau mai bine zis rațiunea de stat a luat locul pe care-l ocupa fatalitatea în gîndirea anticilor; există un om anume care prin însăși natura sa ar fi incapabil să comită o ticăloșie; împrejurările politice însă fac ca aceasta să-i fie lege. Corneille este singurul care în tragediile sale s-a dovedit a cunoaște ce este rațiunea de Stat; dacă ar fi fost contemporanul meu l-aș fi făcut prim ministru." Această aparentă cumsecădenie adoptată în discuții viza să demonstreze că moartea ducelui d'Enghien nu era urmarea unor patimi violente și că circumstanțele, adică acea situație în care un șef de stat este judecătorul absolut, ar motiva și justifica totul. Că nu era vorba de patimi în hotărîrea sa referitoare la ducele d'Enghien este perfect adevărat: s-a spus că furia ar fi inspirat această nelegiuire. Dar ce a stîrnit oare această furie? Ducele d'Enghien nu l-a provocat cu nimic pe Primul Consul; Bonaparte spera să-l prindă mai întîi pe ducele de Berry despre care se spunea că urma să debarce în Normandia, dacă Pichegru l-ar fi prevenit că a sosit momentul. Acest prinț era mai

[1] Gautier a văzut în manuscris un lung pasaj șters, pe care nu l-a folosit, referitor la rolul jucat de Savary în această afacere. El se limitează la repetarea unor cuvinte pronunțate de Primul Consul la adresa ducelui: „Este un mic prefăcut, unul mai mic decît mine".

apropiat tronului decît ducele d'Enghien și, de altfel, dacă ar fi venit în Franța ar fi încălcat legile existente. Astfel, în orice caz, lui Bonaparte îi convenea mai mult să-l suprime pe acesta decît pe ducele d'Enghien, dar în lipsa primului îl alese pe cel de al doilea, discutînd afacerea cu răceală. Între ordinul de răpire și acela de suprimare s-au scurs mai mult de opt zile și Bonaparte ordonase supliciul ducelui cu mult timp înainte, cu aceeași liniște cu care de atunci încoace a sacrificat ambițioaselor sale capricii milioane de oameni.

Se pune acum întrebarea : care au fost motivele acelei teribile acțiuni și mi se pare ușor de descurcat. În primul rînd Bonaparte a vrut să liniștească partidul republican, contractînd cu el alianța sîngelui. Aflînd această știre un iacobin a exclamat : „Cu atît mai bine ! Generalul a devenit un om al Convenției" [1]. Timp îndelungat iacobinii doriseră ca un om să fi votat moartea regelui pentru a ajunge apoi primul magistrat al republicii ; ceea ce ei numeau a fi dat garanții revoluției. Bonaparte îndeplinea această condiție a crimei care înlocuia condiția de proprietate cerută în alte țări ; el oferea certitudinea că niciodată nu-i va servi pe Bourboni și astfel cei din partidul lor care i se alăturau se înscriau pe un drum fără întoarcere.

În ajunul încoronării sale de către aceiași oameni care proscriseseră monarhia, a restabilirii unei nobilimi de către cei care favorizaseră egalitatea, el crezu necesar să-i liniștească prin oribila garanție a asasinării unui Burbon. Bonaparte știa că în conspirațiile lui Pichegru și ale lui Moreau, republicani și monarhiști se uniseră împotriva lui ; această ciudată coaliție al cărei nod era ura pe care

[1] Tribunul Curée la care se va referi mai departe.

o inspira, l-a uluit. Mai mulți oameni, aflați în funcții în care el îi ridicase erau desemnați pentru a servi revoluția care trebuia să-i sfărîme puterea ; ceea ce conta acum era ca toți agenții săi să se creadă pierduți și lipsiți de resurse dacă stăpînul lor va fi răsturnat de la putere ; în fine, ceea ce dorea cel mai mult în momentul în care pusese mîna pe coroană, era să inspire o teroare atît de desăvîrșită încît nimeni să nu-i poată rezista. A violat totul dintr-o singură mișcare : drepturile omului recunoscute în Europa, constituția, în forma în care mai exista, pudoarea publică, omenia, religia. Dincolo de această acțiune nu mai era nimic, așa că te puteai aștepta la orice din partea celui care o comisese.

În Franța, s-a crezut un timp că moartea ducelui d'Enghien era semnalul unui nou sistem revoluționar și că eșafodurile urmau să fie reinstalate. Dar Bonaparte nu dorea să-i învețe pe francezi decît un singur lucru ; acela că el putea totul, pentru ca ei să-i fie recunoscători pentru răul pe care nu-l comitea, așa cum le erau altora pentru o binefacere. Atunci cînd lăsa pe cineva să trăiască, se spunea că e clement ; se știa atît de bine cu cîtă ușurință dispunea moartea cuiva ! Rusia, Suedia și Anglia mai ales, se plînseră de violarea imperiului germanic ; principii germani tăcură și debilul suveran pe teritoriul căruia fusese comis acest atentat ceru, printr-o notă diplomatică, să nu se mai vorbească despre evenimentul petrecut. Această frază benignă și voalată pentru a desemna un asemenea act nu caracterizează ea oare josnicia acestor principi a căror suveranitate nu se materializa decît în veniturile lor și care tratau un Stat ca pe un capital ale cărui dobînzi se cuvine să le încasezi cu aerul cel mai liniștit posibil ?

CAPITOLUL XVI

Boala şi moartea lui Necker: Doamna de Staël este îndurerată. Înapoierea la Coppet.

Tatăl meu a mai avut răgazul necesar să afle despre asasinarea ducelui d'Enghien şi ultimile rînduri scrise de mîna lui pe care le-am primit, exprimau indignarea sa faţă de această nelegiuire.

Trăiam un moment de siguranţă deplină cînd am găsit pe masa mea două scrisori care mă anunţau că boala tatălui meu îi punea viaţa în pericol.[1] Mi s-a ascuns faptul că acel curier venit cu scrisorile era însărcinat să-mi anunţe şi moartea sa. Am plecat cu speranţa, pe care mi-am păstrat-o, în pofida tuturor împrejurărilor menite să mi-o curme. La Weimar, cînd mi s-a spus adevărul, un sentiment inexprimabil de teroare s-a adăugat disperării mele. M-am văzut lipsită de sprijin pe acest pămînt şi obligată să lupt singură împotriva nenorocirii. Îmi rămîneau multe motive de ataşament; dar admiraţia plină de tandreţe pe care o resimţisem pentru tatăl meu exercitase asupra mea o forţă pe care nimic nu o mai putea egala. Durerea, care este cel mai mare dintre profeţi, mă anunţa că de acum înainte nu voi mai fi fericită aşa cum fusesem atunci cînd acest om de o sensibilitate inegalabilă veghease asupră-mi; şi n-a trecut o singură zi, din aprilie 1804, în care să nu fi legat toate necazurile mele de această durere. Atît timp cît tatăl meu

[1] Doamna de Staël primi aceste scrisori la 18 aprilie 1804. Necker murise la 9 aprilie. Plecă cu A. W. Schlegel, la Weimer, unde-l găsi pe Constant, care abia sosit în Elveţia aflase ştirea şi se înapoiase la Doamna de Staël, pentru a fi alături de ea în această cumplită încercare.

trăia, suferinţa mea era doar rodul imaginaţiei, căci în situaţii reale el găsea întotdeauna posibilitatea de a-mi face un bine; după pierderea sa am fost legată în mod direct de destin. Nu dragostea filială, ci cunoaşterea intimă a caracterului său mă determină să afirm că niciodată n-am văzut natura umană mai aproape de perfecţiune decît era în sufletul său; dacă n-aş fi crezut cu tărie în viaţa de dincolo, cred că aş fi înnebunit la gîndul că o asemenea fiinţă a încetat să mai existe. Era atîta nemurire în sentimentele şi în gîndurile sale încît mi s-a întîmplat, de sute de ori, ca în momentele în care mă ridicam mai presus de propria mea fiinţă să cred că-l mai aud încă.

În călătoria mea fatală de la Weimar la Coppet invidiam toată această viaţă care pulsa în natură, aceea a păsărilor sau a muştelor care zburau în jurul meu; ceream o zi, doar o singură zi în care să-i mai pot vorbi pentru a-i stîrni mila; invidiam copacii pădurilor a căror durată se întindea dincolo de secole. Dar tăcerea inexorabilă a mormîntului are ceva care tulbură spiritul uman; şi, cu toate că acesta este cel mai banal adevăr, niciodată impresia violentă pe care o produce, nu se poate stinge. Apropiindu-mă de locuinţa tatălui meu, unul din prieteni îmi arătă norii strînşi pe creasta muntelui care semănau cu un chip mare de om, chip ce se risipea în amurg şi mi se păru că înaltul îmi oferea astfel un simbol al pierderii pe care o trăiam. Era mare, într-adevăr, acest om care, în nici o împrejurare din viaţa sa n-a dat întîietate celui mai important interes al vieţii sale, în faţa celei mai neînsemnate dintre datoriile sale; acest om ale cărui virtuţi erau inspirate de bunătate într-o asemenea măsură încît s-ar fi putut lipsi de principii şi

ale cărui principii erau atît de ferme încît s-ar fi putut lipsi de bunătate.

Ajungînd la Coppet aflai că tatăl meu, în timpul bolii de opt zile care mi l-a răpit, se ocupa tot timpul cu îngrijorare de soarta mea. Se temea că ultima sa carte putea fi cauza exilului meu ; şi, cu o mînă tremurătoare îi scrisese Primului Consul, deşi avea o febră, o scrisoare care afirma că nu eram cu nimic implicată în publicarea acestei ultime lucrări şi că dorisem, dimpotrivă, să nu fie tipărită. Acest glas de muribund atît de solemn, această din urmă rugăminte a unui om care jucase un rol atît de însemnat în Franţa cerînd ca ultimă îndurare reîntoarcerea copiilor săi la locul lor de naştere şi uitarea unor imprudenţe pe care fiica lui pe atunci încă tînără, le-a putut comite, îmi păreau irezistibile ; şi deşi cunoşteam caracterul omului mi se întîmplă ceea ce, cred eu, este în firea celor care doresc cu ardoare ca o mare durere să ia sfîrşit : speram, deşi speranţă nu mai există. Primul Consul a primit scrisoarea şi fără îndoială m-a considerat de o rară naivitate dacă mi-am făcut iluzii că va fi impresionat. În privinţa asta îi împărtăşesc părerea.

CAPITOLUL XVII

Procesul lui Moreau. Moartea lui Pichegru. Moreau înaintea judecătorilor.

Procesul lui Moreau continuă şi cu toate că ziarele păstrau pe această temă cea mai adîncă tăcere, publicarea pledoariei era suficientă pentru a trezi inimile şi niciodată opinia publică a Parisului nu s-a manifestat împotriva lui Bonaparte cu atîta

forţă ca în această epocă. Francezii, mai mult ca orice alt popor, au nevoie de un anumit grad de libertate a presei ; ei trebuie să gîndească şi să simtă împreună ; au nevoie de intensitatea emoţiei vecinului pentru a o resimţi la rîndul lor, şi entuziasmul lor nu se dezvoltă nicidecum în mod izolat. Deci cel care vrea să fie tiranul lor nu are decît să nu permită opiniei publice nici un fel de manifestare ; şi Bonaparte alătură acestei idei, comună tuturor despoţilor, o viclenie specifică acestor timpuri : arta de a lansa o opinie falsă prin ziare care transpun atît de bine frazele în sensul ce le este ordonat încît au aerul de a fi libere. Trebuie să recunoaştem că numai scriitorii noştri francezi sînt capabili să brodeze astfel, în fiecare dimineaţă, aceleaşi sofisme şi să se complacă în inutilitatea însăşi a servituţii.

În plin proces al acestei afaceri faimoase, ziarele informară Europa că Pichegru s-a sugrumat în închisoarea Temple. Coloanele tuturor ziarelor au fost năpădite de raportul chirurgical de un ridicol atroce ; n-au reuşit să-şi îmbrace minciuna într-un veşmînt credibil : adevărat este că în anumite împrejurări crima tulbură chiar şi pe cei care se laudă de-a fi comis-o cu cea mai desăvîrşită indiferenţă. Ceea ce pare sigur este faptul că unul din mamelucii împăratului a primit sarcina de a-l sufoca pe Pichegru şi că generalul Savary prezida această acţiune. Putem să ne imaginăm soarta unui viteaz general luat prin surprindere de nişte laşi, în fundul celulei sale, fără apărare, condamnat de mai multe zile la această singurătate a închisorilor care doboară curajul, fără să ştie dacă prietenii săi vor afla vreodată de ce fel de moarte a pierit, dacă nelegiuirea va fi răzbunată, dacă memoria sa nu va fi ultragiată ! La primul interogatoriu, Pichegru făcuse dovada marelui său curaj şi se spune că ar fi

amenințat că va da pe față promisiunile pe care Bonaparte le-ar fi făcut Vendéenilor în legătură cu reîntoarcerea Bourbonilor. Unii pretind că întrebarea i s-a pus lui ca și altor doi conspiratori[1], dintre care unul numit Picot, înfățișă tribunalului mîinile sale mutilate și spuse că nimeni n-a îndrăznit să arate poporului francez pe unul din vechii săi apărători, supus torturii aplicate de regulă sclavilor. Eu nu cred în această presupunere pentru că în acțiunile lui Bonaparte trebuie căutat întotdeauna calculul care le-a determinat, ori în această ultimă supoziție nu se vedea niciunul; este însă poate adevărat că alăturarea lui Moreau și Pichegru la bara unui tribunal ar fi sfîrșit prin a înflăcăra opinia publică. Mulțimea din tribune era imensă; mai mulți ofițeri, în fruntea cărora se afla un om cinstit, generalul Lecourbe, dădură dovada celui mai viu și mai curajos interes pentru generalul Moreau. Cînd se ducea la tribunal, jandarmii care îl păzeau îi prezentau armele cu respect. Începuse deja să se facă simțit faptul că onoarea era de partea persecutaților; dar Napoleon, declarîndu-se împărat în toiul acestui tumult, orientă spiritele într-o nouă perpectivă și în mijlocul furtunii care-l înconjura își disimulă ascensiunea mai bine decît ar fi putut s-o facă într-o atmosferă de calm.

Generalul Moreau ținu în fața tribunalului unul din cele mai bune discursuri pe care istoria le poate oferi. Aminti, chiar dacă fu cu modestie, bătăliile pe care le cîștigase de cînd Bonaparte conducea Franța; se scuză pentru a fi fost uneori, poate, prea sincer și compară, în mod indirect, caracterul unui breton cu acela al unui corsican; în sfîrșit, într-un

[1] Amănunt exact. Moartea lui Pichégru nu a fost clarificată.

moment atît de periculos dădu dovadă, în egală măsură, de multă inteligență, și de cea mai perfectă prezență de spirit. Régnier conducea atunci ministerul poliției și acela al justiției, în absența lui Fouché, căzut în dizgrație. Ieșind de la tribunal se duse la Saint-Cloud. Împăratul îl întrebă cum a fost discursul lui Moreau: „Deplorabil — răspunse el. — În acest caz, spuse împăratul, dispuneți să fie tipărit și publicat în întreg Parisul." După aceea, cînd Bonaparte realiză cît de mult se înșelase ministrul, îl rechemă în sfîrșit pe Fouché, singurul om care putea într-adevăr să-l secondeze, aducînd, spre nefericirea omenirii, un fel de moderație abilă într-un sistem care nu avea măsură.[1]

Un fost iacobin, sfătuitor blestemat al lui Bonaparte[2] a fost însărcinat să vorbească cu judecătorii pentru a-i determina să-l condamne pe Moreau la moarte. „Este necesar — le spuse el — din considerație pentru împărat, care a dispus arestarea lui; dar trebuie să vă faceți cu atît mai puține scrupule, cu cît împăratul este hotărît să-l grațieze. — Și cine ne va grația pe noi dacă vom lua asupra noastră o asemenea infamie?", răspunse unul din judecători, al cărui nume nu-l putem încă pronunța, de teamă să nu-l expunem unor neplăceri[3]. Generalul Moreau a fost condamnat la doi ani închisoare; Georges și mai mulți prieteni de ai săi, la moarte; unul din domnii de Polignac, la doi ani, celălalt la patru ani închisoare și amîndoi se mai află și acum acolo, ca și mulți alții, pe care poliția

[1] Fouché fusese dizgrațiat în septembrie 1802. A fost rechemat la 10 iulie 1804, o lună după proces.
[2] Réal, fost acuzator public pe lîngă Tribunalul revoluționar și apărătorul lui Baboeuf, viitor director de departament la poliție.
[3] Lecourbe, frate al generalului, prieten al lui Moreau.

a pus mîna după ce pedeapsa la care-i condamnase justiția, fusese ispășită [1]. Moreau a cerut ca pedeapsa cu închisoarea să-i fie comutată în surghiun pe viață, căci nenorocirea omenirii cade pe capul unui singur om ; Bonaparte fu de acord cu acest surghiun care-i convenea în toate privințele. Deseori, în timpul călătoriei lui Moreau, primarii orașelor însărcinați cu vizarea pașaportului său de exil îi arătară considerația cea mai respectuoasă. „Domnilor, spuse unul dintre ei celor care îl ascultau, faceți loc generalului Moreau" și se înclină în fața lui așa cum făcea în fața împăratului. Mai exista încă o Franță în inima acestor oameni ; dar oamenii nu mai știau să acționeze în sensul opiniei proprii ; și acum cine știe dacă a mai rămas vreuna, după ce a fost atît de îndelungat înăbușită ? Cînd a ajuns la Cadix, spaniolii, care cîțiva ani mai tîrziu aveau să dea un exemplu atît de măreț, au adus acestei victime a tiraniei cel mai profund omagiu. Cînd Moreau trecu prin fața flotei engleze, vasele îl salutară ca și cum ar fi fost comandantul unei armate aliate. În acest fel pretinșii inamici ai Franței își asumară sarcina de a plăti datoria pe care aceasta o avea față de unul din cei mai iluștri apărători ai ei. Cînd Bonaparte a dispus arestarea lui Moreau a spus următoarele : „Aș fi putut să-l chem la mine și să-i zic : Ascultă, noi doi nu putem rămîne pe același pămînt ; pleacă, din moment ce eu sînt cel mai puternic — și cred că ar fi plecat. Dar în treburile publice aceste maniere cavalerești sînt puerile". Bonaparte crede, și a avut măiestria de a convinge mai mulți învățăcei în arta machia-

[1] Sentința a fost pronunțată la 9 iunie 1804 ; au fost 20 de condamnări la moarte din care Bonaparte a grațiat 12. Moreau primise doi ani închisoare de drept comun.

velismului, din noua generație, că orice sentiment de generozitate este o copilărie. Trebuia să fi aflat demult că virtutea are ceva bărbătesc, mai bărbătesc chiar decît crima, cu toată îndrăzneala pe care o cere un asemenea act.

CAPITOLUL XVIII

Începutul imperiului : Bonaparte proclamat împărat. Crearea unei noi nobilimi ; servilismul celei vechi. „Monarhia universală".

Moțiunea prin care Bonaparte era chemat în fruntea imperiului a fost prezentată în Tribunat de către un fost membru al Convenției, cîndva iacobin [1] cu sprijinul lui Jaubert, avocat și deputat din Bordeaux, secondat de Siméon, om de spirit și de bun simț, care în timpul republicii fusese proscris ca monarhist. Bonaparte dorea ca partizanii vechiului regim și cei ai intereselor permanente ale națiunii să se întrunească pentru a-l alege. S-a hotărît ca în întreaga Franță să fie deschise niște registre pentru ca fiecare să-și exprime părerea în legătură cu instalarea pe tron a lui Bonaparte. Dar, fără să aștepte rezultatul, oricît de pregătit ar fi fost, își luă titlul de împărat printr-un senatusconsult [2] și acest nefericit senat nu avu nici măcar puterea de a așeza noua monarhie pe baze constituționale. Un tribun al cărui nume aș vrea să-l divulg [3] a avut onoarea de a face moțiunea specială.

[1] Tribunul Curée, la 28 aprilie 1804.
[2] La 18 mai 1804.
[3] Dl. Gallois (nota lui A. de Staël).

Bonaparte, pentru a preîntîmpina abil această idee, chemă cîțiva senatori și le spuse: „Îmi este foarte greu să mă pun în evidență; îmi place mai mult situația mea actuală. Totuși, republica nu mai poate continua; sînt cu toții blazați de acest gen; cred că francezii vor monarhie. Mă gîndisem mai întîi să rechem un bătrîn Bourbon; dar asta n-ar fi făcut decît să-i piardă, și pe mine de asemenea. Conștiința mea îmi spune că, finalmente, toate trebuie să aibă în frunte un bărbat; cu toate acestea poate ar fi mai bine să mai așteptăm! De patru ani încoace am făcut ca Franța să parcurgă un secol; libertatea înseamnă un bun cod civil și națiunile moderne nu se preocupă decît de proprietate. Cu toate acestea, dacă mă credeți, numiți un comitet, elaborați constituția și vă spun, firește, adaugă el surîzînd, luați măsuri împotriva tiraniei mele; credeți-mă, luați asemenea măsuri."

Această aparentă bonomie îi ademeni pe senatorii care de fapt nici nu cereau mai mult. Unul dintre ei, literat destul de distins, dar făcînd parte dintre acei filosofi care găsesc întotdeauna motive pentru a fi mulțumiți de actuala conducere, îi spunea unuia dintre prietenii mei: „Este admirabil cu cîtă simplitate acceptă împăratul să i se spună orice: zilele trecute i-am demonstrat, timp de mai multe ore, că trebuie neapărat să fondeze o nouă dinastie pe baza unei charte care să asigure drepturile națiunii. — Și ce v-a răspuns? a fost întrebat. — M-a bătut pe umăr cu cea mai perfectă bunătate și mi-a spus: — Dragul meu senator, aveți perfectă dreptate, dar, credeți-mă, nu este momentul." Și acest senator, ca mulți alții, se mulțumea cu plăcerea de a fi vorbit, chiar și atunci cînd părerea lui nu era deloc luată în seamă. La francezi, nevoia de a

satisface amorul propriu este mai importantă decît dorința de a da dovadă de caracter.

Un lucru destul de bizar și pe care Bonaparte l-a pătruns cu multă perspicacitate este că francezii, care sesizează ridicolul cu atîta spirit, nu ezită să devină ei înșiși ridicoli, de îndată ce vanitatea le poate fi satisfăcută chiar și cu acest risc. Într-adevăr, nimic nu stîrnește mai multă ilaritate decît ascensiunea unei nobilimi noi-nouțe așa cum a făurit-o Bonaparte, pentru sprijinirea noului său tron. Prințesele și reginele, adică cetățenele din ajun, nu se puteau stăpîni să nu rîdă auzindu-se numite Majestatea-Voastră. Alții, mai serioși, puneau să li se repete de dimineață pînă seara titlul de Monsenieur, precum Burghezul gentilom. Se consultau vechile arhive pentru depistarea celor mai serioase documente referitoare la etichetă; oameni merituoși se străduiau, cu gravitate, să compună blazoane pentru noile familii; în sfîrșit, nu trecea o zi fără ca să se ivească situații demne de Molière, dar teroarea, care forma fundalul tabloului, nu permitea ca grotescul din avant-scenă să fie ridiculizat așa cum s-ar fi cuvenit. Gloria generalilor francezi însemna totul, curtenii smeriți alunecau la umbra militarilor, care meritau fără îndoială onorurile sobre ale unui Stat liber, dar nu decorațiile zornăitoare ale unei asemenea curți. Valoarea și geniul sînt daruri cerești și cei care se bucură de asemenea daruri nu au nevoie de alți strămoși. Distincțiile acordate în republici sau în monarhiile limitate trebuie să reprezinte recompensa pentru serviciile aduse patriei și toată lumea poate aspira în egală măsură, dar nimic nu miroase mai mult a despotism decît acest noian de onoruri emanînd de la un singur om și care-și au originea în capriciile sale.

Împotriva acestei nobilimi născute în ajun au fost lansate nesfîrşite calambururi ; s-au citat mii de cuvinte rostite de noile doamne puţin obişnuite cu codul bunelor maniere. Şi, într-adevăr, cel mai greu de învăţat a fost acel gen de politeţe care nu este nici ceremonios, nici familiar ; pare un lucru neînsemnat dar trebuie ca el să vină din adîncul fiinţei noastre, căci nimeni nu-l dobîndeşte dacă nu este inspirat de deprinderile din copilărie sau de distincţia sufletească. Chiar şi Bonaparte este stînjenit atunci cînd trebuie să facă faţă unor situaţii oficiale şi deseori, în cercul său intim şi chiar în prezenţa unor străini, revine cu plăcere la limbajul şi la acea comportare vulgară care îi amintesc de tinereţea sa revoluţionară. Bonaparte ştia foarte bine că parizienii glumeau pe socoteala noilor nobili, dar mai ştia că nu-şi vor exprima opiniile decît prin bîrfuliţe şi nu prin acţiuni dure. Energia oprimaţilor nu se întindea dincolo de echivocul născut din calambururi şi dacă orientul se limita la fabule moralizatoare, decăderea Franţei era şi mai cumplită ; erai limitat la zornăitul cuvintelor răsunătoare şi goale. Un singur joc de cuvinte merită totuşi să supravieţuiască succesului efemer de acest gen. Odată, cînd se anunţau prinţesele de sînge, cineva a strigat : „Din sîngele d'Enghien !" Într-adevăr, acesta a fost botezul noii dinastii. Bonaparte socotea că încă n-a realizat nimic, înconjurîndu-se cu o nobleţe de creaţie proprie : ceea ce îşi dorea era să amestece aristocraţia noului regim cu cea veche. Mai mulţi nobili ruinaţi de revoluţie s-au pretat la a accepta diferite funcţii la Curte. Sînt cunoscute injuriile grosolane cu care le-a mulţumit Bonaparte : „Le-am propus, spuse el, funcţii înalte în armata mea, ei însă nu le-au vrut ; le-am oferit posturi în administraţie, iar ei le-au refuzat ; le-am deschis anticamerele mele şi s-au năpustit cu toţii". Cîţiva gentilomi au dat în această împrejurare exemplul celei mai curajoase rezistenţe, dar cîţi alţii nu s-au declarat ameninţaţi înainte de a fi avut un motiv de îngrijorare şi cîţi alţii n-au solicitat pentru ei sau familiile lor funcţii pe care cu toţii ar fi trebuit să le refuze ! Carierele militară şi administrativă sînt singurele în care poţi avea convingerea de a fi util patriei, indiferent de şeful care o guvernează ; dar funcţiile de la curte se fac dependent de persoană şi nu de Stat.

S-au întocmit deci registre spre a se vota pentru Imperiu, la fel cum se întocmiseră atunci cînd se votase pentru consulatul pe viaţă ; ca şi atunci, au fost destituiţi din funcţie acei foarte puţini la număr care îndrăzniseră să scrie *nu*. Domnul de Lafayette, prieten constant al libertăţii, a manifestat din nou neclintita sa rezistenţă [1], atitudine cu atît mai meritorie cu cît în această ţară a vitejiei, curajul nu mai era stimat. Trebuie făcută foarte clar deosebirea, pentru că vedem cum în Franţa zeiţa fricii domneşte asupra celor mai neînduplecaţi războinici. Bonaparte nu a vrut nici măcar să se limiteze la legea eredităţii monarhice şi şi-a rezervat dreptul de a adopta şi de a alege un succesor după obiceiurile Orientului. Cum atunci nu avea copii, a refuzat orice drept familiei sale ; şi tot ridicînd-o în ranguri la care, desigur, nu avea nici un drept, a supus-o voinţei sale prin decrete meşteşugit combinate care puneau în lănţuri noile tronuri.

Căderea Bastiliei a mai fost sărbătorită anul acesta (1804) pentru că, se spunea, Imperiul cons-

[1] El nu a votat.

finţeşte toate binefacerile revoluţiei. Bonaparte afirmase că furtunile întăriseră şi mai mult rădăcinile guvernului şi pretinsese că tronul ar garanta libertatea; repetă în toate felurile că Europa şi-ar recăpăta liniştea datorită monarhiei stabilite în Franţa. Într-adevăr, întreaga Europă, cu excepţia ilustrei Anglii, recunoscu noua sa demnitate; bătrînii potentaţi ai anticei cavalerii regale îl numiră „fratele meu". Se ştie cum au fost răsplătiţi pentru fatala lor condescendenţă. Dacă ar fi dorit sincer pacea, atunci bătrînul rege George în persoană, acest om cinstit care a avut cea mai frumoasă domnie din istoria Angliei ar fi fost obligat să-l recunoască drept egalul său. Dar, cîteva zile după încoronare, pronunţă un discurs care dezvălui scopurile sale: „Se glumeşte, spuse el, pe seama noii mele dinastii: în cinci ani va fi cea mai veche din întreaga Europă". Şi de atunci nu a încetat să acţioneze în acest sens.

Îi trebuia un pretext ca să se afirme şi acest pretext a fost libertatea de navigaţie. Este de necrezut cît este de uşor ca o prostie să fie luată drept stindard de către poporul cel mai spiritual din lume. Este aici încă unul din acele contraste care ar fi cu totul inexplicabile dacă nefericita Franţă n-ar fi fost frustrată în sentimentele ei religioase şi morale printr-o înlănţuire funestă de principii dăunătoare şi de evenimente triste. Fără religie nici un om nu este capabil de sacrificii şi cum fără morală nimeni nu spune adevărul, opinia publică este într-o continuă rătăcire. Urmarea firească este deci, după cum am arătat, că omul nu mai are curajul conştiinţei nici chiar atunci cînd mai există acela al onoarei şi că în pofida unei admirabile inteligenţe în execuţie, nu-şi dă niciodată seama de scopul vizat.

Pe tronurile continentului nu se aflau, în momentul cînd Bonaparte se hotărî să le răstoarne, decît suverani care erau nişte oameni foarte de treabă. Geniul politic şi militar al acestei lumi se stinsese, dar popoarele erau fericite; şi cu toate că în majoritatea statelor principiile instituţiilor libere nu fuseseră admise, ideile filosofice răspîndite în Europa de cincizeci de ani aveau cel puţin avantajul de a ocroti împotriva intoleranţei şi de a îndulci despotismul. Ecaterina a II-a şi Frederic al II-lea căutau stima scriitorilor francezi şi aceşti doi monarhi, ale căror genii nu puteau supune totul, trăiau în ambianţa oamenilor luminaţi ale căror opinii încercau să şi le însuşească. Tendinţa firească a spiritelor se îndrepta spre aplicarea ideilor liberale şi aproape că nu exista un singur supus de-al lor care să fi avut de suferit atît în ce priveşte persoana sa, cît şi bunurile sale. Prietenii libertăţii aveau desigur dreptate cînd considerau că trebuia să se dea calităţilor naturale ocazia de a se dezvolta; că nu era firesc ca un popor întreg să depindă de un singur om şi că reprezentarea naţională era singurul mijloc de a asigura cetăţenilor garanţia bunurilor trecătoare, pe care o poate acorda un suveran cinstit. Dar Bonaparte, ce oferise el? Adusese el popoarelor străine mai multă libertate? Nici un suveran din Europa nu şi-ar fi permis, nici în decurs de un an, insolenţele arbitrare care marchează fiecare din zilele sale. Nu le făcuse decît să-şi schimbe liniştea, independenţa, limba, legile, averea, sîngele, copiii, cu nenorocirea şi ruşinea de a fi nimiciţi ca naţie şi dispreţuiţi ca oameni. Începea în sfîrşit această acţiune a monarhiei universale, cel mai mare flagel de care specia umană poate fi ameninţată şi cauză sigură a războiului veşnic.

Nici una din artele înfloritoare în timp de pace nu-i convin lui Bonaparte ; nu-şi găsi distracţia decît în crizele violente pe care i le putea oferi o bătălie. A ştiut să suspende ostilităţile, dar niciodată nu şi-a spus serios „ajunge" şi caracterul său, imposibil de împăcat cu tot ceea ce-l înconjura, se dovedi a fi aidoma focului grecesc pe care nici o forţă a naturii nu l-ar fi putut stinge.

PRECIZĂRILE DOMNULUI DE STAËL – FIUL

Există aici, în acest manuscris, o lacună pentru care am dat explicaţiile necesare şi pe care n-aş şti cum s-o completez. Dar pentru a-l putea ajuta pe cititor să urmărească povestirea mamei mele voi relata pe scurt principalele împrejurări din viaţa ei, de-a lungul celor cinci ani care despart cele două părţi ale memoriilor sale.

Revenind în Elveţia după moartea domnului Necker, primul imbold al fiicei sale fu acela de a-şi alina suferinţele făcînd portretul celui pe care tocmai îl pierduse şi adunînd ultimele mărturii ale gîndirii sale. În toamna anului 1804, publică manuscrisele tatălui ei, cu o notă despre personalitatea şi viaţa particulară ale acestuia.

Sănătatea mamei mele, slăbită de nenorocirea prin care trecuse, impunea plecarea ei în Sud, pentru o schimbare de aer. Astfel plecă în Italia. [1]

Cerul frumos al Neapolelui, antichităţile, capodoperele artei i-au oferit bucurii pînă atunci necunoscute ; sufletul ei zdrobit de tristeţe păru să

[1] În decembrie 1805 pleacă la Milano, apoi la Roma, Neapole, din nou Roma, Florenţa, Veneţia şi Milano (mai).

renască sub impulsul acestor noi impresii și își regăsi puterea de a gîndi și de a scrie.

În timpul acestei călătorii mama mea a fost tratată de agenții diplomatici francezi fără favoruri, dar și fără nedreptăți. I se interzicea șederea la Paris, era îndepărtată de prieteni, ruptă de obiceiurile ei, dar, cel puțin atunci, tirania nu o urmărea dincolo de Alpi; persecuția nu devenise încă un sistem, așa cum s-a întîmplat mai tîrziu. Îmi face chiar plăcere să-mi reamintesc că scrisori de recomandare, trimise de Joseph Bonaparte mamei mele, au contribuit la aranjarea unui sejur cît mai agreabil la Roma.

S-a înapoiat din Italia în vara anului 1805 și a petrecut un an fie la Coppet, fie la Geneva, unde se aflau mai mulți dintre prietenii ei. În această perioadă a început să scrie Corinne.

Anul următor, dragostea ei pentru Franța, acest sentiment atît de puternic care-i domina inima, a determinat-o să părăsească Geneva și să se apropie de Paris, la o distanță de patruzeci de leghe, așa cum i se permisese. Mă pregăteam atunci pentru admiterea la Școala Politehnică și ea, cu perfectă bunătate față de copiii ei, dorea să supravegheze educația lor atît de atent, pe cît îi permitea exilul. Se stabili așadar la Auxerre, un orășel în care nu cunoștea pe nimeni, dar al cărui prefect, domnul de la Bergerie, se comporta cu multă bunăvoință și delicatețe.

De la Auxerre a venit la Rouen; asta însemna o apropiere, cu cîteva leghe, de centrul spre care o atrăgeau toate amintirile, tot ce i-a fost drag în copilărie. Aici putea cel puțin să primească zilnic scrisori de la Paris; pătrunsese fără nici o piedică în incinta care îi fusese interzisă; putea spera că acest cerc fatal se va restrînge cu timpul. Cei

care au avut de suportat exilul sînt singurii în măsură să înțeleagă ce se petrecea în sufletul ei. Dl. de Savoye-Rollin era în vremea aceea prefect al Senei inferioare și se știe prin ce nedreptate strigătoare la cer a fost destituit cîțiva ani mai tîrziu și am toate motivele să cred că prietenia sa pentru mama și interesul pe care l-a dovedit în timpul șederii ei la Rouen, n-au fost străine de severitatea extremă cu care a fost tratat.

Fouché era ministrul poliției. Sistemul lui, după cît îmi spunea mama, era să facă rău cît mai puțin cu putință, scopul odată atins. Monarhia prusacă tocmai sucombase și nici un dușman de pe continent nu mai lupta împotriva lui Napoleon, nici o rezistență din interior nu-i împiedica marșul și deci nu exista nici un pretext pentru luarea unor măsuri arbitrare; ce motiv avea pentru a prelungi împotriva mamei mele persecuția cea mai gratuită? Fouché îi permise așadar să se stabilească la douăsprezece leghe de Paris, pe proprietatea domnului de Castellane[1]. *Aici a terminat* Corinne *și tot de aici a supravegheat tipărirea cărții. Altfel, viața retrasă pe care o ducea pe această proprietate, prudența extremă a tuturor demersurilor, numărul foarte redus al celor pe care teama dizgrației nu-i împiedica s-o viziteze, trebuiau să fie suficiente pentru a liniști despotismul cel mai întunecat. Dar pentru Bonaparte nu era de-ajuns: a vrut ca mama să renunțe la exercitarea talentului său, să renunțe la scris, fie chiar și pe temele cele mai străine de politică. După cum se va vedea mai tîrziu, această abnega-*

[1] La Castelul d'Acosta, în apropiere de Meulan, în noiembrie 1806.

ție nu a fost suficientă pentru a o pune la adăpost de o persecuție mereu crescîndă.

Corinne abia apăruse[1], *cînd un nou exil începu pentru mama mea, exil ce venea să-i spulbere toate aparențele care, de cîtăva vreme, se înfiripaseră spre a o consola. Printr-o fatalitate care-i făcu durerea și mai amară, la 9 aprilie, în chiar ziua comemorării morții tatălui ei, i-a fost înmînat ordinul care o îndepărta de patrie și de prieteni. A revenit la Coppet cu inima frîntă și succesul imens repurtat de Corinne nu-i îndulci tristețea decît în mică măsură.*

Totuși, ceea ce n-a reușit să facă gloria literară a reușit prietenia și grație dovezilor de afecțiune cu care a fost primită la înapoierea ei în Elveția, vara a trecut mai blînd decît sperase. Unii dintre prietenii ei au părăsit Parisul pentru a o vizita și prințul Auguste al Prusiei, căruia pacea îi redase libertatea, ne-a făcut onoarea de a se opri pentru cîteva luni la Coppet, înainte de a se înapoia în patrie.[2]

De la călătoria ei la Berlin, întreruptă cu atîta cruzime de moartea tatălui ei, mama nu a încetat să studieze literatura și filosofia germană, dar o nouă ședere în Germania îi era necesară pentru a încheia descrierea acestei țări pe care își propusese s-o prezinte Franței. În toamna anului 1807 a plecat la Viena[3], *unde a regăsit, în societatea prințului de Ligne, a doamnei Lubomirska și a altora, acea urbanitate, acea ușurință a conversației care în ochii ei poesedau atîta farmec. Guvernul austriac, istovit de război, nu avea atunci forța de a fi un opresor din proprie inițiativă și păstra în această perioadă față de Franța o atitudine care nu era lipsită de independență și de demnitate. Cei care erau urmăriți de ura lui Napoleon mai puteau găsi la Viena un azil; astfel, anul pe care mama îl petrecu la Viena a fost cel mai calm an de care s-a bucurat de la începutul exilului.*

Revenind în Elveția, unde a consacrat doi ani redactării reflecțiilor sale despre Germania, ea nu întîrzie să observe progresele pe care le făcea zilnic tirania imperială și rapiditatea contagioasă cu care se întindea pasiunea pentru ocuparea de posturi și teama de dizgrație. Fără îndoială, cîțiva prieteni de la Geneva și din Franța îi păstrau, în această nenorocire, o curajoasă și constantă fidelitate, dar cei care erau de partea guvernului sau aspirau la o funcție, începeau să se depărteze de casa ei și-i sfătuiau pe timizi să procedeze la fel. Mama suferea din cauza acestor servituți pe care le sesiza cu o incredibilă sagacitate; dar, cu cît era mai nefericită, cu atît mai mult simțea nevoia ca anturajul ei să nu cunoască dificultățile în care se afla și să facă să renască în jurul ei viața, mișcarea intelectuală ce părea să excludă singurătatea.

Talentul ei pentru declamație era distracția care avea cea mai mare înrîurire asupra propriei sale persoane și care era în același timp un divertisment pentru cei care o înconjurau. Este perioada în care elaborînd marea ei lucrare De l'Allemagne, *a scris și a jucat pe scena teatrului de la Coppet majoritatea pieselor pe care le-am strîns în lucrările ei postume, sub titlul* Essais dramatiques.

În fine, la începutul verii anului 1818, după încheierea celor trei volume despre Germania, a

[1] *Corinne* apare la 1 mai 1807 și este primită cu un interes deosebit.

[2] Se va îndrăgosti de D-na de Récamier, cu care va dori să se căsătorească.

[3] Exact la 4 decembrie 1807.

vrut să supravegheze tipărirea, de la o distanță de 40 de leghe de Paris, distanță care-i era permisă și unde mai putea spera să-i revadă pe acei prieteni a căror afecțiune a rămas neclintită în fața dizgrației împăratului.

S-a stabilit deci la Blois, în bătrînul castel Chaumont-sur-Loire, în care locuiseră odinioară Cardinalul d'Amboise, Diane de Poitiers, Catherine de Medicis și Nostradamus. Domnul de Ray, de care părinții mei erau legați prin relații de afaceri și de prietenie, era în perioada aceea în America. Dar, în timp ce noi locuiam la castel, acesta reveni din Statele Unite cu familia și cu toate că-ar fi dorit să rămînem la el, cu cît insista însă mai mult, cu atît eram mai tulburați de grija de-a nu deranja. Domnul Salaberry ne-a scos din această încurcătură cu cea mai îndatoritoare amabilitate, punînd la dispoziția noastră domeniul său de la Fosse. Aici reîncepe povestirea mamei mele.

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL I

Șederea Doamnei de Staël la Fosse. Interzicerea lucrării De l'Allemagne. Exilul din Franța; scrisoarea ducelui Rovigo către Doamna de Staël. Întoarcerea la Coppet.

Cum nu mai puteam rămîne la castelul din Chaumont, al căror proprietari se reîntorseseră din America, m-am instalat pe domeniul numit Fosse, pe care mi l-a împrumutat un prieten generos. Acest domeniu era domiciliul unui militar din Vendée care nu-și prea îngrijea locuința, dar a cărui dreaptă bunătate făcea ca totul să fie ușor, iar spiritul lui original înveselea pe cei din jur. Abia sosiți, un muzicant italian, care ne însoțea pentru a-i da lecții de muzică fiicei mele, începu să cînte la chitară; fiica mea acompania la harpă vocea dulce a frumoasei mele prietene, Doamna de Récamier; țăranii se strîngeau sub ferestre uimiți de această formație de trubaduri care venise să însuflețească singurătatea stăpînului lor. Aici mi-am petrecut ultimele zile în Franța, cu cîțiva prieteni a căror amintire a rămas vie în sufletul meu.

Desigur, această reuniune atît de intimă, această ședere atît de solitară, aceste preocupări închinate artei atît de blînde, nu făceau nimănui vreun rău. Cîntam fermecătorul cîntec compus de regina Olandei și al cărui refren era: *Să faci ceea ce trebuie, fie ce-o fi.* După cină ne-a venit ideea să ne așe-

zâm în jurul unei mese şi să ne scriem unul altuia, în loc să stăm de vorbă.

Acest tête-à-tête variat şi multiplu ne distra în asemenea măsură încît eram nerăbdători să terminăm mai repede masa, la care vorbeam unul cu celălalt, pentru a ne aşeza la scris. Cînd din întîmplare soseau în acest timp străini, nu suportam să ne întrerupem jocul şi mica noastră poştă — după cum o numeam — îşi continua desfăşurarea. Locuitorii din oraşul învecinat erau puţin surprinşi de aceste noi obiceiuri pe care le luau drept pedanterie, deşi acest joc nu era altceva decît un leac împotriva monotoniei şi a singurătăţii. Într-o zi, un gentilom din vecinătate care toată viaţa nu s-a gîndit decît la vînătoare, a venit să-i ia pe băieţii mei la pădure; a rămas pentru un timp aşezat la masa noastră activă şi tăcută; cu mîna ei frumoasă, Doamna de Récamier scrise un bilet acestui zdravăn vînător, pentru ca să nu se simtă prea stingherit în mijlocul nostru. Primindu-l, s-a scuzat că nu-l poate descifra la lumina slabă pe care o aveam; am rîs puţin de reversul binefăcătoarei cochetării a frumoasei noastre prietene şi ne-am gîndit că în alte împrejurări un bilet scris de mîna ei n-ar fi avut aceeaşi soartă. Astfel se scurgea viaţa noastră, fără ca timpul să fie, judecînd după mine, o povară pentru vreunul dintre noi.

La Paris opera *Cendrillon* stîrnise mare vîlvă. Am vrut s-o văd în reprezentaţia unui prost teatru de provincie, la Blois. Mergînd pe jos, locuitorii oraşului m-au urmat din curiozitate, dornici să mă cunoască mai mult în calitatea mea de exilată decît din alte considerente. Acest succes pe care-l datoram nenorocirii mai mult decît talentului, l-a indispus pe ministrul poliţiei care îi

scrise la scurt timp după aceasta prefectului de Loire-et-Cher [1] că eram înconjurată de o adevărată Curte. „Desigur, i-am răspuns prefectului, dar cel puţin ea nu este un rezultat al puterii."

Eram hotărîtă încă să ajung în Anglia, trecînd prin America, dar vroiam să termin tipărirea cărţii mele despre Germania. Timpul trecea, eram deja la 15 septembrie şi presimţeam că dificultăţile pe care le voi întîmpina la îmbarcare, împreună cu fiica mea, mă vor reţine şi iarna în cine ştie ce oraş, la patruzeci de leghe de Paris. Ambiţia mea se îndrepta spre Vendôme, unde cunoşteam cîţiva oameni de spirit şi de unde era uşor de comunicat cu capitala. După ce avusesem odinioară una din cele mai strălucitoare case din Paris, îmi imaginam stabilirea la Vendôme ca o adevărată realizare; soarta nu-mi acordă însă această modestă fericire.

La 23 septembrie făceam ultimele corecturi la *De l'Allemagne*. După şase ani de muncă era o adevărată bucurie pentru mine să adaug cuvîntul *sfîrşit* la capătul celor trei volume. Am întocmit lista celor 100 de persoane cărora doream să le-o trimit, în diferite colţuri ale Franţei şi ale Europei; acordam o mare importanţă acestei cărţi în măsură să împărtăşească Franţei idei noi: mi se părea o carte inspirată de un sentiment nobil, lipsit de ostilitate, o carte în care se putea regăsi o limbă care nu se mai vorbeşte.

Înarmată cu o scrisoare din partea librarului meu [2] care mă asigura că Cenzura aprobase publicarea lucrării, am crezut că nu am de ce mă teme, şi am plecat cu prietenii mei la un domeniu al

---

[1] Domnul de Corbigny, om de spirit, amabil şi luminat (nota lui A. de Staël), frecventa Chaumont cu asiduitate.
[2] Editorul Nicolle.

domnului Mathieu de Montmorency, la o depărtare de 5 leghe de Blois. Locuința acestui domeniu era situată în mijlocul unei păduri. Mă plimbam cu omul pe care-l respect cel mai mult în lume, după moartea tatălui meu. Frumusețea acelei zile, măreția pădurii, evenimentele istorice pe care le reaminteau acele locuri unde avusese loc bătălia de la Fretteval între Philippe-Auguste și Richard-inimă-de-leu, totul contribuia la a-mi crea cea mai blîndă și calmă dispoziție. Demnul meu prieten, care pe acest pămînt era preocupat doar de gîndul că trebuie să-și merite locul ce-l va avea în cer, nu se dovedi deloc interesat de probleme curente, nici în conversația noastră de acum, nici în celelalte avute împreună, și căută doar să aducă alinare sufletului meu.

Am plecat în ziua următoare, și ne-am pierdut complet în cîmpiile din Vendômois unde nu întîlnești nici o singură locuință și care, precum marea, par să fie pretutindeni la fel. Era aproape miezul nopții și nu știam pe ce drum să apucăm în această regiune, mereu aceeași, și a cărei rodnicie este tot atît de monotonă pe cît poate fi, în altă parte, sterilitatea, cînd un tînăr venind călare, presimțind încurcătura în care ne aflam, ne rugă să înnoptăm în castelul părinților săi [1].

Acceptarăm invitația, care era pentru noi o adevărată binefacere și ne găsirăm dintr-o dată în mijlocului luxului Asiei conjugat cu eleganța Franței. Stăpînii casei petrecuseră mulți ani în India și castelul lor era ornamentat cu tot ce aduseseră din această călătorie. Șederea la ei îmi stîrni curiozitatea și mă simțeam minunat.[1] În ziua următoare domnul de Montmorency îmi înmînă un bilet din partea fiului meu care mă ruga să-mi grăbesc reîntoarcerea, deoarece cartea mea întîmpină noi dificultăți din partea cenzurii. Prietenii mei care erau cu mine la castel mă rugară și ei să plec; nu ghiceam deloc ceea ce mi se ascundea și bizuindu-mă pe cele scrise de fiul meu Auguste, îmi petreceam timpul examinînd toate aceste rarități din India fără să întrevăd ce mă aștepta. În sfîrșit, m-am urcat în trăsură și viteazul și spiritualul meu prieten din Vendée, pe care propriile primejdii prin care trecuse nu-l emoționaseră niciodată, îmi strînse mîna cu lacrimi în ochi; am înțeles atunci că mi se ascundea vreo nouă persecuție și domnul de Montmorency mă informă că generalul Savary, cu alte cuvinte ducele de Rovigo, trimisese soldați ai poliției pentru a distruge cele zece mii de exemplare care fuseseră tipărite din lucrarea mea și că primisem ordinul să părăsesc Franța în termen de trei zile. Copiii și prietenii mei nu vroiseră să aflu o asemenea veste cît timp eram printre străini; luaseră însă toate măsurile pentru ca manuscrisul să nu fie înhățat și reușiră să-l salveze cu cîteva ore înainte de a-mi fi cerut de autorități.

---

[1] Castelul Conan aparținînd domnului Chevalier, astăzi prefect de Var (nota lui A. de Staël).

[1] Îngrijorat că mama nu sosea, am încălecat pentru a-i ieși în întîmpinare și pentru a îndulci, pe cît posibil, vestea pe care trebuia s-o afle; dar, ca și ea, m-am rătăcit în cîmpiile uniforme din Vendômois și abia în toiul nopții o întîmplare fericită mă duse chiar la poarta castelului unde ea aflase găzduire. Am rugat să fie trezit domnul de Montmorency și după ce l-am prevenit despre noile persecuții puse la cale de poliția imperială împotriva mamei mele, am plecat din nou pentru a termina acțiunea de punere la adăpost a hîrtiilor sale, lăsîndu-l pe domnul de Montmorency s-o pregătească pentru noua lovitură care o aștepta (nota lui A. de Staël).

Această nouă durere s-a instalat puternic în sufletul meu. Mă mîndrisem cu un succes onorabil prin publicarea cărţii. Dacă cenzorii mi-ar fi refuzat autorizaţia de tipărire, acest lucru mi s-ar fi părut simplu, dar după ce ţinusem seama de toate observaţiile, după ce operasem modificările cerute, ca să aflu că această carte a fost trimisă la topit şi că trebuia să mă despart de prietenii care mă înconjurau, toate acestea m-au făcut să plîng. Cu toate acestea încercam, încă o dată, să mă stăpînesc pentru a mă putea gîndi la ceea ce este de făcut într-o situaţie în care decizia pe care urma s-o iau putea influenţa soarta familiei mele. Apropiindu-mă de casa în care locuiam i-am dat mezinului meu trusa de scris în care se mai aflau unele note despre carte ; a sărit peste zidul care împrejmuia locuinţa şi a intrat în casă prin grădină. O englezoaică, minunata mea prietenă, m-a întîmpinat pentru a mă preveni de cele întîmplate ; de departe zăream jandarmii care rătăceau împrejurul casei mele, dar nu păreau să mă caute pe mine ; erau fără îndoială în urmărirea altor nefericiţi, proscrişi, exilaţi, persoane sub supraveghere, în sfîrşit, oameni din toate categoriile de oprimaţi pe care le-a creat în Franţa regimul actual.

Prefectul de Loire-et-Cher veni să-mi ceară manuscrisul : i-am dat, pentru a cîştiga timp, o copie veche care-mi rămăsese, cu care el s-a mulţumit. Am aflat că a fost maltratat cîteva luni mai tîrziu, drept pedeapsă pentru că se purtase respectuos cu mine ; şi durerea provocată de dizgraţia împăratului a fost, după zvonurile care circulă, una din cauzele bolii care i-a adus moartea în plină putere

a vîrstei.[1] Nenorocită ţară, aceea în care împrejurările sînt de aşa natură încît un om spiritual şi talentat nu poate îndura suferinţa provocată de o dizgraţie !

Am văzut în ziare că nişte nave americane au ajuns în porturile de la Canalul Mînecii şi m-am decis să mă folosesc de paşaportul meu pentru America, în speranţa că-mi va fi posibil să debarc în Anglia. În orice caz, aveam nevoie de cîteva zile de pregătire pentru această călătorie şi am fost nevoită să mă adresez ministrului poliţiei pentru a cere acele puţine zile. S-a văzut deja că guvernul francez obişnuia să poruncească femeilor, la fel ca soldaţilor, să plece în douăzeci şi patru de ore. Iată răspunsul ducelui de Rovigo,[2] şi cred că este interesant de văzut stilul acestei categorii de oameni :

Poliţia generală
Cabinetul ministrului
Paris, 3 octombrie 1810

Am primit, Doamnă, scrisoarea pe care mi-aţi făcut onoarea de a mi-o adresa. Domnul, fiul dumneavoastră, v-a informat desigur că nu văd nici un inconvenient în întîrzierea plecării dvs. cu şapte-opt zile ; doresc ca acestea să fie de ajuns pentru aranjamentele pe care urmează să le mai faceţi, căci nu-mi va fi posibil să vă mai acord altele în plus.

Cauzele ordinului pe care vi l-am transmis nu trebuie căutate în tăcerea sub care aţi trecut nu-

---

[1] Aceasta, adăugat la o prea superficială supraveghere a prinţilor spanioli, prizonieri la Valencay.

[2] Figurează în prefaţa la *De l'Allemagne* începînd cu ediţia din 1813 apărută la Londra.

mele Împăratului în ultima dvs. lucrare; ar fi o eroare; nu putea fi găsit în această lucrare un loc demn de el; dar exilul dvs. este urmarea firească a drumului pe care îl urmați în mod constant de mai mulți ani. Mi s-a părut că aerul acestei țări nu vă mai convine și noi nu sîntem încă siliți să căutăm modele în rîndul popoarelor pe care le admirați.

Ultima dvs lucrare nu este deloc franceză; eu sînt acela care am dispus încetarea tipăririi. Regret pierderile pe care le va avea de suportat librarul, dar nu-mi este cu putință să îngădui apariția ei.

Știți, Doamnă, că nu vi s-a permis să ieșiți din Coppet decît pentru că v-ați exprimat dorința de a pleca în America. Dacă predecesorul meu v-a lăsat să locuiți în departamentul Loire-et-Cher, n-ar fi trebuit să considerați această toleranță ca o revocare a dispozițiilor care fuseseră luate în legătură cu dvs. Astăzi mă obligați să dispun stricta lor executare; dvs sînteți singura vinovată.

Dl. Corbigny are din partea mea mandatul de a executa ordinul pe care i l-am dat de îndată ce termenul pe care vi l-am acordat va fi expirat.

Regret, Doamnă, că m-ați constrîns să încep corespondența cu dvs. printr-o măsură de rigoare; mi-ar fi fost mai agreabil să fi trebuit doar să vă ofer asigurarea înaltei considerații cu care am onoarea de a fi, Doamnă,

Al Dvs. preaumil și supus servitor,

Duce de Rovigo

P.S. *Am motive, Doamnă, de a vă indica porturile Lorient, La Rochelle, Bordeaux și Rochefort, ca fiind singurele din care vă puteți îmbarca. Vă invit să ni-l indicați pe acela pe care îl veți alege.*

Ipocrizia mieroasă cu care mi se spunea că aerul acestei țări nu-mi convine, negarea adevăratei cauze care a dus la suprimarea cărții mele, sînt demne de luat în seamă. Într-adevăr, Savary, în conversația pe care a avut-o cu fiul meu, a fost mai sincer: l-a întrebat de ce în lucrarea mea despre Germania, nu pomeneam nici de împărat nici de armată. „Dar, i se răspunse, lucrarea fiind pur literară, nu văd cum un asemenea subiect ar fi putut găsi un loc potrivit. — Credeți, domnule, răspunse atunci Savary, că noi am făcut optsprezece ani de război în Germania, pentru ca o persoană cu un nume atît de cunoscut ca acela al doamnei, mama dvs., să publice o carte fără a vorbi despre noi? Această carte va fi arsă și autoarea ei ar fi trebuit trimisă la Vincennes."

Primind scrisoarea ministrului poliției, n-am acordat atenție decît unei singure fraze, celei care îmi interzicea porturile de la Canalul Mînecii. Aflasem deja că, bănuind intenția mea de a merge în Anglia, încercau să mă împiedice. Acest nou necaz era într-adevăr peste puterile mele: părăsind patria mea naturală, aveam nevoie de cea pe care o alesesem; îndepărtîndu-mă de prietenii de o viață, aveam nevoie cel puțin de acei prieteni la care totul este bun și nobil și cu care, fără să-i cunosc personal, sînt sufletește întotdeauna aproape. Am văzut năruindu-se dintr-o dată tot ce-mi hrănea imaginația; pentru un moment încă am vrut să mă îmbarc pe un vapor pentru America în speranța că va fi oprit pe drum; dar eram prea zdruncinată pentru a lua o decizie atît de dură și cum mi se oferea drept unică alternativă — America sau Coppet — m-am oprit la această din urmă soluție, căci un sentiment profund mă

atrăgea încă spre Coppet, în ciuda dificultăţilor cu care eram confruntată acolo.

Cei doi fii ai mei încercară să-l vadă pe împărat la Fontainebleau, unde se afla în acel moment: li s-a transmis că vor fi arestaţi dacă vor continua să rămînă acolo. Cu atît mai mult îmi era mie interzis să merg. De la Blois, unde mă aflam, trebuia să mă înapoiez în Elveţia, fără să mă apropii de Paris la o distanţă de cel puţin patruzeci de leghe. Ministrul poliţiei spusese, într-un limbaj dur, că la treizeci şi opt de leghe eram o ţintă sigură : sînt expresiile lui de bandit-ministru. Astfel, cînd împăratul exercită dreptul arbitrar de exil, nici persoana exilată, nici prietenii acesteia nu pot ajunge pînă la el pentru a pleda cauza nefericitului care este smuls de lîngă cei dragi şi din obiceiurile sale ; şi aceste exiluri pe care cu bună dreptate împăratul însuşi le-a numit *proscrieri*, sînt pronunţate fără ca cei în cauză să aibă posibilitatea unei justificări, presupunînd că greşeala de a fi displăcut împăratului ar admite vreuna.

Deşi cele patruzeci de leghe îmi fuseseră ordonate, a trebuit să trec prin Orléans, oraş destul de trist, unde locuiau nişte persoane foarte pioase care s-au retras în acest azil. Plimbîndu-mă pe jos în oraş, m-am oprit în faţa monumentului ridicat în amintirea Jeannei d'Arc : „Desigur, am gîndit eu, atunci cînd ea a eliberat Franţa de sub dominaţia englezilor, această Franţă era mult mai liberă, mult mai Franţa decît este în prezent". Să rătăceşti astfel într-un oraş unde nu cunoşti pe nimeni şi unde nu eşti cunoscut, totul îţi dă o senzaţie ciudată. Resimţeam un fel de bucurie amară în a mă pătrunde de propria-mi izolare, în a mai privi această Franţă pe care urma s-o părăsesc poate pentru totdeauna, fără a vorbi cu nimeni, fără a reacţiona la impresiile pe care mi le făceau chiar acele locuri. Trecătorii se opreau uneori ca să mă privească, pentru că aveam, cred, fără voie, o expresie dureroasă, dar îşi continuau imediat drumul, căci oamenii se obişnuiseră de mult să-şi vadă semenii suferind.

La o depărtare de cincizeci de leghe de Elveţia frontiera este împînzită de citadele, de popasuri, de oraşe-închisoare şi pretutindeni nu vezi decît persoane constrînse de voinţa unui singur om, proscrişi ai nenorocirii, cu toţii, în lanţuri, departe de privirile la umbra cărora ar dori să trăiască. La Dijon, prizonieri spanioli care refuzaseră să depună jurămîntul veneau în piaţa oraşului să se încălzească la soarele amiezii, pentru că la acea oră îl simţeau puţin ca pe compatriotul lor ; se înfăşurau într-o mantie deseori sfîşiată, dar pe care ştiau s-o poarte cu nobleţe şi se mîndreau cu mizeria care îşi avea rădăcinile în trufia lor ; se complăceau în această suferinţă care îi lega de nenorocirile curajoasei lor patrii. Erau văzuţi uneori intrînd într-o cafenea, numai pentru a citi ziarul şi a înţelege soarta prietenilor lor prin intermediul minciunilor scrise de duşmani ; faţa le era atunci imobilă, dar nu lipsită de expresie, şi se putea distinge forţa reprimată de voinţă. Mai departe, la Auxonne, se aflau prizonieri englezi care în ajun salvaseră de la incendiu una din casele unde erau închişi. Şi la Besançon erau spanioli. Printre exilaţii francezi care pot fi întîlniţi pe întreg cuprinsul Franţei, o fiinţă angelică trăia în citadela de la Besançon împreună cu tatăl ei. De multă vreme, în pofida primejdiilor de tot felul, domni-

șoara de Saint-Simon împărtășea soarta celui ce i-a dat viață.[1]

La intrarea în Elveția, pe înălțimile muntoase care o despart de Franța, se zărește castelul Joux în care sînt deținuți prizonierii de Stat ale căror nume nu parvin nici măcar părinților lor. În această închisoare a murit de frig Toussaint-Louverture: își meritase soarta pentru că se purtase cu cruzime, dar omul care avea cel mai puțin dreptul de a-i impune o asemenea soartă era chiar Împăratul, dat fiind că se obligase să-i garanteze libertatea și viața. Am trecut prin apropierea acestui castel într-o zi în care vremea era oribilă, gîndindu-mă la acest om de culoare, transportat dintr-o dată în Alpi și pentru care șederea aici fusese un infern de gheață; mă gîndeam la alte ființe nobile care au fost închise aici, la cei care mai gemeau, și-mi mai spuneam că dacă aș fi acolo n-aș mai ieși toată viața. Puținele popoare libere care au mai rămas pe pămînt nu-și pot imagina ce înseamnă această lipsă de siguranță devenită stare firească a tuturor făpturilor umane care trăiesc în imperiul lui Napoleon. Sub celelalte regimuri despotice există uzanțe, legi, o religie pe care stăpînul nu le încalcă niciodată, oricît de absolutist ar fi: în Franța însă, ca și în Europa, cum totul este nou, trecutul nu poate fi o garanție și totul este de temut, după cum totul este de sperat, în măsura în care servești sau nu interesele omului care îndrăznește să se considere el însuși, și el singur, drept unicul scop al rasei umane.

---

[1] Marchizul de Saint-Simon, emigrat, a fost prins la Madrid și condamnat la moarte. Fiica sa i-a obținut grațierea. A rămas în fortăreață pînă în 1814.

CAPITOLUL II

Persecuții, domnul Capelle, prefect de Léman. Dublarea supravegherii. Înlăturarea lui Schlegel. Proiect de plecare în Suedia.

Întorcîndu-mă la Coppet cu aripile frînte, precum porumbelul lui La Fontaine[1] am văzut curcubeul înălțîndu-se deasupra casei tatălui meu și am îndrăznit să sper că este un semn bun și pentru mine; nimic din acest trist voiaj nu-mi interzicea o asemenea aspirație. Atunci, aproape că mă resemnasem să trăiesc în acest castel fără să mai public nimic, pe nici o temă; trebuia însă, sacrificîndu-mi talentul cu care mă mîndream, să-mi regăsesc fericirea în afecțiune or, iată în ce fel îmi fusese aranjată viața, după ce mi s-a răpit existența literară.

Primul ordin pe care l-a primit prefectul Genevei[2] a fost acela de a informa pe cei doi fii ai mei că le era interzisă intrarea în Franța fără o nouă autorizație din partea Poliției. Asta pentru a-i pedepsi pentru că au vrut să vorbească cu Bonaparte în favoarea mamei lor. Astfel, morala actualului guvern este de a dezbina legăturile de familie pentru a înlocui totul cu voința Împăratului. Pot fi citate numele mai multor generali care au declarat că dacă Napoleon le-ar ordona să-și arunce într-un rîu soțiile și copiii, n-ar ezita să-l asculte. Asta s-ar putea traduce prin aceea că-și iubesc mai

---

[1] Era sfîrșitul lunii octombrie 1810.
[2] Claude-Ignace de Barante al cărui fiu, Prosper, făcuse pentru Doamna de Staël o pasiune împărtășită și care a lăsat urme adînci. Concediat, va fi înlocuit cu un om devotat regimului, Capelle, viitor ministru al lui Carol al X-lea.

mult Împăratul decît familia pe care le-a hărăzit-o soarta. Sînt numeroase cazuri care exemplifică acest mod de gîndire, dar numai puţine care au avut cinismul să-l exprime. Era ucigător de dureros pentru mine să văd, pentru prima oară, că situaţia mea devine o povară pentru fiii mei abia intraţi în viaţă. Poţi să te simţi foarte hotărît în propriul tău comportament, atunci cînd acesta se sprijină pe o convingere sinceră, însă de îndată ce alţii suferă din cauza ta, este aproape imposibil să nu-ţi faci reproşuri. Fiii mei au reuşit să procedeze în aşa fel încît să nu trăiesc un asemenea sentiment şi ne-am susţinut reciproc prin amintirea tatălui meu.

După cîteva zile, prefectul Genevei îmi scrise din nou pentru a-mi cere, în numele ministrului poliţiei, corecturile cărţii mele care trebuiau să-mi fi rămas ; ministrul avea o evidenţă exactă, ştia ce am depus şi ce am păstrat, căci spionii săi îşi făcuseră foarte bine treaba. În răspunsul meu i-am dat satisfacţia de a fi de acord că spionii săi l-au informat perfect ; i-am spus însă că exemplarul nu se mai afla în Elveţia şi ca atare nu puteam şi nici nu doream să i-l dau. Adăugam totuşi că mă obligam să nu-l tipăresc pe continent, promisiune ce nu constituia un mare merit pentru mine, căci ce guvern de pe continent ar fi putut permite atunci publicarea unei cărţi interzise de Împărat ?

La scurt timp după aceasta, prefectul Genevei a fost destituit şi s-a crezut în cercuri destul de largi că ar fi din cauza mea. Se număra printre prietenii mei ; totuşi nu s-a depărtat de ordinele pe care le primise ; cu toate că era unul din cei mai cinstiţi şi mai luminaţi oameni ai Franţei, supunerea scrupuloasă la dispoziţiile guvernului pe care-l servea făcea parte din principiile sale. Să

fiu, sau să se presupună că eu sînt cauza destituirii unui asemenea om, a fost pentru mine un nou motiv de mîhnire. Geneva, în general, l-a regretat şi de îndată ce s-a crezut că eram oarecum amestecată în dizgraţia sa, toţi cei care aspirau la vreo funcţie se îndepărtară de casa mea, aşa cum fugi de o molimă funestă. Totuşi, îmi rămăseseră la Geneva mai mulţi prieteni decît mi-ar fi oferit oricare alt oraş de provincie din Franţa ; pentru că moştenirea libertăţii a lăsat în acest oraş multe sentimente generoase[1] ; dar nimeni nu-şi poate imagina cît de cumplită este teama de a nu-i compromite pe cei care vin să ne vadă. Înainte de a invita o persoană, mă informam cu exactitate despre relaţiile ei : dacă avea doar un singur văr care ar fi dorit un post, sau dacă acesta îl avea

---

[1] Din manuscrisele pe care le-a consultat, Gautier a detaşat un pasaj atunci încă inedit despre Geneva : „Aş greşi, desigur, dacă n-aş recunoaşte că Geneva este un oraş nobil, unde se mai regăsesc urmele generoase ale spiritului republican ; un oraş unde ştiinţele sînt cultivate cu un succes desăvîrşit. Dar literatura, în toată strălucirea ei, nu poate exista decît într-o mare capitală. Legile Genevei asupra reducerii cheltuielilor par să atingă şi luxul de a gîndi, şi într-un orăşel comercial şi democratic, utilul şi egalitatea domnesc într-o manieră care exclude avîntul poetic al geniului. Nu voi decide eu dacă e mai bine aşa ; această problemă nu s-ar putea discuta fără să se ţină seama de toate argumentele aduse de spiritul uman : sigur este însă faptul că cei născuţi într-o lume independentă, în cadrul unui stat mare, nu se obişnuiesc niciodată cu genul de constrîngeri pe care în mod necesar le aduc după sine obiceiurile unui cerc restrîns. Într-un asemenea cadru dispare în întregime orice posibilitate de a fi fericit şi orice stimă pe care am fi nutrit-o pentru cei ce ne înconjoară ; la fel s-ar întîmpla poate cu un locuitor dintr-un oraş mic, transplantat într-unul mare. Nu trebuie niciodată să-i dezrădăcinezi pe oameni, aşa cum nu trebuie ca acest lucru să se întîmple cu plantele."

deja, însemna să-i cer un act de eroism roman, propunîndu-i numai să participe la un dineu.

În sfîrșit, în martie 1811 sosi de la Paris un nou prefect. Era unul din acei oameni superior adaptați la condițiile regimului actual, adică avînd o bună cunoaștere a faptelor și o perfectă lipsă de principii în materie de conducere, numind abstracție orice regulă fixă și plasîndu-și conștiința în devotamentul față de putere. Prima dată cînd l-am văzut mi-a spus imediat că un talent ca al meu era destinat să-l glorifice pe Împărat, că era un subiect demn de genul de entuziasm pe care-l arătasem în *Corinne*. I-am răspuns că, persecutată cum eram de Împărat, orice laudă din partea mea adresată lui ar avea aerul unei cereri și că, ținînd seama de împrejurări, Împăratul însuși ar găsi laudele mele ridicole. Combătu cu strășnicie această părere; reveni la mine în repetate rînduri pentru a mă ruga, în numele intereselor mele, susținea el, să scriu în favoarea Împăratului, fie și numai o coală de patru pagini; ar fi fost îndeajuns — mă asigură el — pentru a pune capăt tuturor dificultăților prin care treceam. Ceea ce îmi spunea mie, repeta tuturor celor pe care îi cunoșteam. În fine, într-o zi veni să-mi propună să glorific nașterea regelui Romei; i-am răspuns rîzînd că n-am nici o idee despre acest subiect și că mă voi mulțumi să-i urez să aibă parte de o doică bună. Această glumă puse capăt negocierilor prefectului cu mine în legătură cu necesitatea de a scrie ceva binevoitor despre actualul guvern.

Puțin timp după aceasta, doctorii recomandară fiului meu mai mic o cură de ape minerale; le aveam la Aix en Savoie, la douăsprezece leghe de Coppet. Am ales primele zile ale lunii mai, perioadă în care acolo nu era nimeni. L-am anunțat pe prefect în legătură cu această călătorie și m-am izolat într-un fel de sat, în care nu se afla nimeni cunoscut. Abia trecuseră zece zile cînd o scrisoare din partea prefectului Genevei îmi porunci să mă reîntorc. Prefectul de Mont-Blanc, unde mă aflam, se temea să nu plec din Aix în Anglia și acolo să scriu împotriva Împăratului; și, deși Londra nu este chiar foarte învecinată cu Aix-en-Savoie, își pusese pe drumuri jandarmii pentru a interzice să mi se dea cai de poștă pentru călătorie. Astăzi sînt tentată să rîd de toată această activitate *prefectorală* îndreptată împotriva unei ființe atît de neînsemnate și de neajutorate ca mine; atunci însă muream de spaimă la vederea unui jandarm. Știam că odată arestată, Împăratul, înfruntînd acest scandal, n-o să mai vrea să audă de mine, presupunînd că cineva ar fi avut curajul să-i vorbească, ceea ce nu era deloc probabil, la această Curte unde teroarea domnea în fiecare clipă a zilei și în cel mai neînsemnat amănunt al vieții.

M-am înapoiat la Geneva unde prefectul mă informă nu numai că-mi interzice să merg, sub vreun pretext, în oricare din țările alipite Franței, ci mai mult, că mă sfătuiește să nu călătoresc în nici o direcție, la mai mult de două leghe depărtare de Coppet. I-am obiectat că locuind în Elveția nu înțelegeam prea bine cu ce drept autoritățile franceze îmi puteau interzice să călătoresc în granițele unei țări străine. M-a considerat, probabil, puțin naivă pentru că puneam în aceste vremuri o problemă de drept și-mi repetă sfatul său ciudat de asemănător unui ordin. Am perseverat în protestele mele, dar în ziua următoare am aflat că unul dintre literații cei mai de seamă ai Germaniei, domnul Schlegel, care de opt ani binevoise să se ocupe de educația fiilor mei, a primit

ordinul de a părăsi nu numai Geneva, dar chiar și Coppet. Am încercat să demonstrez că în Elveția prefectul Genevei nu avea dreptul să dea ordine; mi s-a răspuns că dacă preferam ca acest ordin să vină prin intermediul ambasadorului Franței, era desigur dreptul meu; că acest ambasador se va adresa conducerii cantonului Vaud, care îl va obliga pe domnul Schlegel să plece de la mine. Recurgînd la acest carusel al despotismului cîștigam zece zile dar nimic mai mult. Am vrut să aflu de ce eram lipsită de tovărășia domnului Schlegel, prietenul meu și al copiilor mei. Prefectul, care obișnuia, la fel ca majoritatea agenților împăratului, să argumenteze măsurile cele mai dure cu frazele cele mai mieroase, îmi răspunse că numai spre binele meu îndepărta guvernul pe domnul Schlegel din casa mea, deoarece acesta cultiva în mine sentimente antifranceze. Emoționată de grija părintească ce mi-o purta guvernul, am vrut să știu ce a făcut domnul Schlegel împotriva Franței; prefectul mi-a obiectat opiniile sale literare și printre altele o broșură în care, comparînd *Phedra* lui Euripide cu acea a lui Racine își manifestase preferința pentru prima.[1] O atît de profundă înțelegere a celor mai fine nuanțe ale literaturii franceze era într-adevăr un semn de mare delicatețe din partea unui monarh corsican.

În realitate însă domnul Schlegel era exilat pentru că era prietenul meu, pentru că prezența lui îmi însuflețea singurătatea și pentru că începeau să pună în aplicare un sistem prin care sufletul

[1] *La comparaison entre la Phèdre de Racine et celle d'Euripide*, publicată în 1808, suscitase critici violente în presa pariziană, care a considerat-o un act ostil culturii franceze.

meu trebuia preschimbat într-o închisoare, smulgîndu-mi-se toate bucuriile spiritului și ale prieteniei.

Am revenit la hotărîrea de a pleca, hotărîre la care renunțasem de atîtea ori datorită durerii de a-mi părăsi prietenii și rămășițele pămîntești ale părinților. Rămînea însă de rezolvat o mare dificultate: alegerea mijloacelor prin care această plecare urma să se materializeze. Guvernul francez punea atîtea piedici în calea eliberării unui pașaport pentru America încît nu mai îndrăzneam să recurg la această soluție. De altfel, aveam motive să mă tem că în momentul îmbarcării s-ar putea pretinde că vreau să rămîn în Anglia și să mi se aplice astfel Decretul care-i condamna la închisoare pe toți cei care încercau acest lucru, fără aprobarea guvernului. Mi s-a părut deci mult mai convenabil să plec în Suedia, în această țară onorabilă al cărei nou conducător anunța încă de pe atunci exemplara atitudine pe care a știut s-o păstreze pînă astăzi.[1] Dar, pe ce drum să ajung în Suedia? Prefectul m-a înștiințat că voi fi arestată oriunde comanda Franța; și cum puteam ajunge oare, acolo, unde ea nu comanda? Trebuia să trec în mod obligatoriu prin Rusia, deoarece Confederația Rinului și Danemarca, aceste provincii franceze deghizate, erau pe cu totul alt drum. Dar, pentru a ajunge în Rusia era necesar să traversez Bavaria și Austria. Și aveam încredere în Tirol, deși era unit cu un stat confederat, datorită curajului de care dăduseră dovadă nefericiții săi locuitori. În ce privește Austria, cu toată decăderea ei funestă, îi stimam îndeajuns monarhul pentru că speram că nu mă va preda; știam însă, în același timp, că

[1] Bernadotte, devenit prinț moștenitor al Suediei.

nu va putea să mă apere. Ce posibilități îi mai rămîneau, după ce străvechea onoare a casei sale fusese sacrificată? Îmi petreceam deci viața studiind harta Europei, cu gîndul de a fugi, așa cum Napoleon o studia pentru a-i deveni stăpîn, și campania mea, ca și a sa, aveau drept țintă Rusia. Această putere era ultimul adăpost al celor oprimați; trebuia ca ea să fie aceea pe care stăpînul Europei viza s-o doboare.

CAPITOLUL III

Cerere de pașaport rusesc. Voiaj în Elveția cu domnul de Montmorency. Călugărițele trapiste de la Val-Sainte. Excursie pe teritoriul francez; blamul prefectului.

Hotărîtă să plec prin Rusia, aveam nevoie de un pașaport pentru acea țară. Se năștea însă o nouă dificultate; pentru obținerea acestui pașaport trebuia să scrii chiar la Petersburg; era formalitatea impusă de împrejurările politice și cu toate că eram sigură că nu voi întîmpina greutăți din partea unei persoane atît de generoase cum era împăratul Alexandru, mă temeam ca în birourile miniștrilor săi să nu se comenteze cererea mea, și ambasadorul Franței, odată informat, să nu întreprindă cele necesare arestării mele, fapt ce m-ar fi pus în imposibilitatea de a-mi realiza proiectul. Trebuia deci, de la bun început, să merg la Viena, pentru a cere pașaportul, urmînd să rămîn acolo în așteptarea sa. Trebuia să petrec cele șase săptămîni necesare trimiterii scrisorii și primirii răspunsului sub protecția unei garanții date lui Napoleon de către

Arhiducesa de Austria; puteam avea oare încredere? Totuși, rămînînd ca ostatecă în mîinile lui Napoleon renunțam nu numai la exercitarea talentelor mele personale, dar îi împiedicam pe ai mei să-și facă o carieră; eu nu puteam juca vreun rol nici în favoarea lui Bonaparte, nici împotriva sa; pentru fiica mea nici o instituție nu era accesibilă, din moment ce trebuia, fie să mă despart de ea, fie s-o oblig să rămînă la Coppet. Și dacă în acest răstimp aș fi fost arestată, ar fi însemnat ca și copii mei să-mi împărtășească soarta, căci n-ar fi acceptat niciodată să se despartă de mine.

În timp ce mă frămîntam, pradă acestor îndoieli, un vechi prieten pe care-l cunoșteam de peste douăzeci de ani, veni să mă vadă, așa cum făcuse de mai multe ori de cînd eram în exil. Este adevărat că mi se scrisese de la Paris că Împăratul își exprimase dezaprobarea față de orice persoană care ar fi venit la Coppet, în cazul de față împotriva domnului de Montmorency, dacă ar fi sosit din nou aici. Mărturisesc că eram copleșită de cuvintele Împăratului, pe care de multe ori le arunca pentru a înfricoșa lumea și n-am luptat cu destulă hotărîre împotriva domnului de Montmorency care, în generozitatea sa, încerca să mă liniștească prin scrisorile pe care mi le trimitea. Fără îndoială, greșeam; dar cine putea crede că se va face o crimă din faptul că vechiul prieten al unei femei exilate vine să stea cîteva zile alături de ea? Viața domnului de Montmorency, consacrată în întregime operelor de binefacere sau familiei, era atît de departe de orice interes pentru politică încît mi se părea cu neputință ca un asemenea om să fie atacat, doar dacă cineva nu și-ar fi propus să exileze și sfinții. Mă întrebam și la ce ar folosi; întrebare pe care mi-am pus-o întotdeauna cînd era

vorba de comportarea lui Napoleon. Știu că va face fără nici o ezitare orice rău care i-ar putea fi util în cel mai neînsemnat dintre lucruri; dar nu întotdeauna ghicesc pînă unde se poate întinde, în toate sensurile, imensul său egoism.

Deși prefectul mi-a transmis că nu mă sfătuiește să călătoresc în Elveția, nu am ținut seama de un sfat care nu putea fi un ordin formal. M-am dus să-l întîmpin pe domnul de Montmorency la Orbe și i-am propus o plimbare prin Elveția și anume să revenim prin Freiburg pentru a vizita mănăstirea de călugărițe trapiste, situată în apropierea celei de călugări, la Val-Sainte.[1]

Am sosit acolo pe o ploaie cumplită, după ce am fost obligată să parcurgem un sfert de leghe pe jos. Cum ne făceam iluzii că vom intra, starețul care conducea mănăstirea de călugărițe ne spuse că nimeni nu poate fi primit acolo. Am încercat totuși să sun la poarta mănăstirii; călugărița care ținea legătura cu cei dinafară se prezentă în spatele lucarnei. „Ce doriți ?" mă întrebă ea cu o voce lipsită de orice inflexiune, ca aceea a unei umbre. — Aș dori, i-am răspuns, să vizitez interiorul mănăstirii dumneavoastră. — Nu se poate, îmi răspunse ea. — Dar sînt udă leoarcă, i-am răspuns și trebuie să mă usuc." Puse în mișcare nu știu ce resort care deschise ușa unei camere exterioare în care mi s-a permis să mă odihnesc; nici o ființă nu-și făcu apariția. Abia mă așezasem de cîteva clipe și neliniștită că nu puteam intra am sunat din nou. Aceiași călugăriță reveni. Am întrebat-o

[1] Chestiunea nu e chiar atît de inocentă. Poliția știa că Montmorency participa activ la conflictul dintre Napoleon și Papa Pius al VII-lea. În realitate, la Val-Sainte era în misiune secretă.

dacă pînă atunci nu mai fusese primită nici o altă femeie. Mi-a răspuns că puteai intra numai în cazul cînd aveai intenția să te călugărești. „Bine, i am răspuns, de unde aș putea să știu dacă intenționez să rămîn în casa dumneavoastră atît timp cît îmi interziceți s-o cunosc ? — Oh ! îmi răspunse ea atunci, nu e nevoie ; sînt foarte sigură că nu aveți nici o vocație pentru viața noastră." Și cu aceste cuvinte închise lucarna la loc. Nu știu după ce semne înregistrase această călugăriță predispozițiile mele mondene ; poate modul alert de exprimare, atît de diferit de al lor, le fusese suficient pentru a recunoaște călătorii care nu erau decît niște curioși. La ora vecerniei m-am putut duce la biserică să le ascult cîntînd ; stăteau în spatele unui grilaj negru și masiv, dincolo de care nu se zărea nimic. Se auzea numai zgomotul saboților cu care erau încălțate și al băncilor de lemn pe care le ridicau ca să se așeze. Cîntecul lor era lipsit de orice sensibilitate, și am observat, cred, fie în felul lor de a se ruga, fie în discuția pe care-am avut-o cu starețul care le conducea, că nu era vorba aici de o înflăcărare religioasă, așa cum o concepem, noi, ci de obișnuințe severe și grave care făceau ca acest gen de viață să fie suportabil. Însăși emoția devoțiunii ar fi epuizat forțele ; o existență atît de dură necesită un fel de asprime sufletească.

Noul stareț al trapiștilor stabiliți în văile Cantonului Fribourg a sporit și mai mult austeritatea ordinului. Suferințele impuse călugărilor erau de neimaginat ; se mergea pînă la a li se interzice să se spriijne de un zid deși erau în picioare de mai multe ore sau să-și șteargă sudoarea de pe frunte ; fiecare clipă a existenței lor devine pentru ei prilej de durere, așa cum pentru oamenii de lume

este prilej de bucurie. Numai rareori ajung la bătrînețe, și călugării cărora soarta le hărăzește o viață mai lungă, acceptă asta ca pe o pedeapsă a cerului. Ar fi o barbarie să obligi pe cineva să trăiască într-o asemenea instituție sau să ascunzi suferințele la care sînt supuși cei care rămîn aici. Dar se distribuie, cui vrea să citească, o foaie tipărită în care rigorile ordinului sînt mai degrabă exagerate decît atenuate, și cu toate acestea se găsesc novici dornici să i se dedice, iar cei care sînt primiți nu mai scapă niciodată, deși ar putea s-o facă fără nici o dificultate. Totul se sprijină, după cum mi s-a părut, pe atotputernica idee a morții, instituțiile și divertismentele societății au menirea de a îndrepta gîndurile noastre numai către viață ; însă, atunci cînd contemplarea morții pune stăpînire, într-o anumită măsură, pe inima omului, și cînd la aceasta se adaugă o credință fermă în nemurirea sufletului, dezgustul său pentru tot ceea ce constituie treburile lumești nu mai are margini ; și suferințele părînd a fi calea spre viața viitoare, stîrnesc dorința omului de a acumula cît mai multe, precum călătorul care se ostenește de bunăvoie ca să străbată mai repede drumul ce-l duce la ținta rîvnită. Dar ce mă uimea și mă întrista în egală măsură era spectacolul copiilor crescuți în acest spirit : sărmanul lor păr ras, chipurile lor tinere deja brăzdate, veșmintele îndoliate pe care le purtau înainte de a fi cunoscut viața, înainte de a fi abdicat de la ea prin propria lor voință, totul mă revolta împotriva părinților care i-au aruncat aici. Din momentul în care o asemenea situație nu este rezultatul unei opțiuni libere și constante a celui care o profesează, inspiră o oroare egalată doar de respectul pe care îl trezește. Călugărul cu care discutam nu vorbea decît despre moarte :

toate ideile veneau sau se refereau la ea : moartea este suveranul acestei instituții. Cum discutam despre ispitele din această lume, i-am spus călugărului trapist cît de mult îl admiram pentru că a știut să sacrifice totul pentru a li se sustrage. „Sîntem niște lași, îmi răspunse el, ne-am retras într-o fortăreață pentru că nu ne simțeam în stare să ne batem în cîmp deschis.“ Răspunsul era pe cît de spiritual pe atît de modest.[1]

[1] O însoțeam pe mama în această excursie. Frapat de frumusețea sălbatică a peisajului și interesat de conversația spirituală a trapistului care ne primise, i-am cerut acestuia să mă găzduiască pînă a doua zi, după care trebuia să trec pe jos coama muntelui pentru a vizita mănăstirea de la Val-Sainte și a-i întîlni din nou pe mama și pe domnul de Montmorency, la Freiburg. Acestui călugăr cu care continuam să discut nu-i fu greu să-și dea seama că uram guvernul imperial și am avut impresia că împărtășea sentimentele mele. Apoi, după ce i-am mulțumit pentru bunătatea sa, l-am pierdut din vedere și nu credeam să fi păstrat despre mine nici cea mai vagă amintire.

După cinci ani, în perioada primei Restaurații am primit, nu fără surprindere, o scrisoare ce venea chiar de la acest călugăr. Nu se îndoia, scria el, că aveam mulți prieteni la Curte după reîntronarea regelui legitim și mă ruga să mă folosesc de creditul de care beneficiam pentru ca ordinul său să poată recupera bunurile pe care le poseda în Franța. Scrisoarea era semnată de părintele A..., preot și administrator al ordinului ; în postscriptum menționa : „Dacă douăzeci și trei de ani de emigrație și patru campanii într-un regiment de cavalerie în armata lui Condé sînt calități care îmi conferă oarecare drepturi la favoarea regală, vă rog să nu ezitați să le puneți în evidență“. Nu m-am putut împiedica să nu rîd, gîndindu-mă la creditul de care acest brav călugăr nădăjduia că mă bucur și la apelul pe care-l făcea în acest sens pe lîngă un protestant. Am trimis scrisoarea domnului de Montmorency, al cărui credit valora mai mult decît al meu, și am motive să sper că petiția a avut succes. De altfel, acești călugări trapiști, retrași în văile cantonului Freiburg, nu

Cîteva zile după vizita noastră acolo, guvernul francez a ordonat arestarea stareţului, domnul de l'Estrange, confiscarea bunurilor şi trimiterea călugărilor înapoi în Elveţia. Nu ştiu ce i se reproşa domnului de l'Estrange şi mi se pare foarte puţin probabil că un asemenea om s-ar fi putut amesteca în treburile acestei lumi şi cu atît mai puţin călugării săi, care nu ieşeau niciodată din singurătatea lor. Guvernul elveţian a dispus ca domnul de l'Estrange să fie căutat peste tot şi sper, pentru onoarea acestui guvern, că a avut grijă ca el să nu fie găsit. Totuşi nefericiţii magistraţi din ţările care se cheamă aliatele Franţei sînt foarte des însărcinaţi cu arestarea celor care le sînt dinainte indicaţi, ignorînd dacă furnizează marelui Leviathan, spre a fi înghiţite, victime inocente sau vinovate. Au fost confiscate bunurile trapiştilor, adică mormîntul lor, căci nu posedau nimic altceva, şi membrii ordinului au fost împrăştiaţi. Se povesteşte că la Geneva, un trapist s-ar fi urcat în amvon pentru a retracta jurămîntul de credinţă depus Împăratului, declarînd că de la captivitatea Papei încoace considera că fiecare om al Bisericii este dezlegat de acest jurămînt. Se spune că după acest act de căinţă a fost judecat de o comisie militară şi împuşcat.

Am ajuns la Vevey străbătînd munţii, propunîndu-ne să facem o plimbare pînă la intrarea din Valais, pe care nu-l văzusem niciodată. Ne-am oprit

---

erau chiar atît de străini de politică pe cît trebuiau să dea de înţeles, judecînd după locuinţa şi veşmintele lor. Am aflat de atunci că serveau drept intermediari în transmiterea corespondenţei dintre clerul din Franţa şi Papa, pe atunci prizonier. Desigur, acest fapt nu scuză duritatea cu care Napoleon i-a tratat, dar o explică totuşi. (Nota lui A. de Staël.)

la Bex, ultimul sat elveţian, căci Valais era deja alipit Franţei. O brigadă portugheză plecase de la Geneva ca să ocupe Valais; ciudat destin, acela al Europei, unde o brigadă de portughezi în garnizoană la Geneva, intră în stăpînirea unei părţi din Elveţia, în numele Franţei! Eram curioasă să-i văd în Valais pe cretinii de care mi se vorbise atît de des. Această tristă degradare a omului este un mare subiect de reflecţii; este zguduitor să vezi figura umană inspirînd repulsie şi oroare. Observăm cu toate acestea la unii din aceşti imbecili un fel de vioiciune care ţine de uimirea pe care le-o provoacă obiectele lumii exterioare. Cum nu recunosc defel ceea ce au văzut deja, sînt surprinşi mereu şi spectacolul lumii, cu toate detaliile sale, este pentru ei de fiecare dată cu totul nou; este poate aici o compensaţie pentru trista lor stare, căci există cu siguranţă una. Cu cîţiva ani în urmă, un imbecil care comisese un asasinat fusese condamnat la moarte; în timp ce era dus la locul supliciului, văzîndu-se înconjurat de multă lume, crezu că aceasta venise în onoarea sa şi astfel mergea drept, îşi netezea hainele şi rîdea pentru a se arăta demn de această sărbătoare. Este oare permis să pedepseşti o astfel de fiinţă pentru o crimă pe care braţul său a comis-o?

La trei leghe de Bex se vede o faimoasă cascadă unde apa cade de la o foarte mare înălţime. Le-am propus prietenilor mei să mergem s-o vedem şi ne-am întors înainte de ora cinei. Este adevărat că această cascadă era pe teritoriul Valais-ului, adică, în acea vreme, pe teritoriul Franţei şi uitasem că din această Franţă nu-mi era permis decît terenul care separa Coppet de Geneva. După ce m-am înapoiat acasă, prefectul m-a condamnat pentru îndrăzneala de a fi călătorit în

Franța, dar, drept semn al marii sale indulgențe, m-a asigurat că va păstra tăcerea în legătură cu delictul pe care l-am comis punînd piciorul pe teritoriul imperiului francez. Aș fi putut spune, ca în fabula lui La Fontaine : „Je tondis de ce pré la largeur de ma langue“ (Am cosit din această pajiște o bucată mai mare decît limba mea), dar mi-am mărturisit pur și simplu greșeala pe care am comis-o mergînd să văd această cascadă, fără să mă gîndesc că se afla în Franța.

CAPITOLUL IV

Exilul domnului de Montmorency și al Doamnei de Récamier. Noi persecuții. Cauzele animozității lui Bonaparte ; Coppet sub interdicție. Exilul domnului de Saint-Priest. De ce ezită să fugă Doamna de Staël.

Permanentele șicane la cele mai neînsemnate aspecte care priveau viața mea ajunseseră să-mi facă existența odioasă și nu mă puteam distrage ocupîndu-mă de diverse lucruri ; amintirea soartei ce fusese hărăzită cărții mele și certitudinea că nu voi putea publica nimic pe viitor m-a descurajat, or eu am nevoie de emulație pentru a putea lucra. Cu toate acestea nu mă puteam decide, încă, să părăsesc pentru totdeauna și ținuturile din vecinătatea Franței, și casa părintească, și prietenii ce-mi rămăseseră credincioși. De fiecare dată credeam că voi pleca și tot de atîtea ori găseam singură pretexte pentru a rămîne. Atunci sufletul meu primi ultima lovitură : numai Dumnezeu știe cît am suferit !

Domnul de Montmorency veni să petreacă cu mine cîteva zile la Coppet ; răutatea stăpînului unui mare imperiu care merge pînă la cele mai mici amănunte, este atît de bine calculată încît la înapoierea curierului care anunțase sosirea lui la mine veni și scrisoarea sa de exil. Împăratul n-ar fi fost mulțumit dacă scrisoarea nu i-ar fi fost înmînată în casa mea și dacă scrisoarea ministrului n-ar fi cuprins cîteva cuvinte din care să rezulte că eu sînt cauza acestui exil. Domnul de Montmorency încerca zadarnic să-mi îndulcească această veste ; i-o spun acum lui Bonaparte ca să se aplaude singur pentru că și-a atins țelul, strigam de durere din cauza nenorocirii ce se abătuse din cauza mea asupra generosului meu prieten ; niciodată sufletul meu, pus la grele încercări de atîția ani, nu a fost mai aproape de disperare. Nu știam cum să înăbuș gîndurile sfîșietoare care năvăleau întruna și am recurs la opium pentru a întrerupe, cîteva ore doar, spaima pe care o resimțeam. Domnul de Montmorency, calm și devotat, mă invita să-i urmez exemplul ; dar conștiința devotamentului pe care binevoia să mi-l arate îl susținea, în timp ce eu îmi reproșam urmările crude ale acestui devotament care îl despărțea de familie și de prieteni. Mă rugam neîncetat lui Dumnezeu, dar durerea nu-mi dădea răgaz și viața mea îmi făcea rău, clipă de clipă.

În această stare am primit o scrisoare din partea Doamnei de Récamier, a acestei frumuseți care a avut omagiile întregii Europe și care nu a abandonat vreodată un prieten nefericit. Mă anunța că în drum spre Aix en Savoie intenționa să se oprească la mine și că va ajunge peste două zile. M-am cutremurat de spaimă la gîndul că va împărtăși și ea soarta domnului de Montmorency. Oricît

de necrezut ar fi, mă așteptam la orice din partea unei uri atît de minuțioase și de barbare și am trimis în întîmpinarea Doamnei de Récamier, un curier care s-o implore să nu vină la Coppet. S-o știu la numai cîteva leghe pe ea, care m-a consolat în permanență prin cele mai amabile atenții, s-o știu aici, în apropierea locuinței mele, fără ca să-mi fie permis s-o văd încă o dată, poate pentru ultima oară! Am rugat-o din tot sufletul să nu se oprească la Coppet; n-a vrut să cedeze rugăminților; nu putea trece pe sub ferestrele mele fără să rămînă cîteva ore cu mine și am văzut-o intrînd cutremurată de lacrimi în acest castel, unde sosirea ei era întotdeauna prilej de sărbătoare. Plecă în ziua următoare, deocamdată la una din rudele ei, la cincizeci de leghe de Elveția. A fost însă în zadar; crudul exil o lovi și pe ea: avusese intenția să mă vadă și asta a fost îndeajuns; o mînase o milă generoasă, sentiment pentru care trebuia pedepsită. Reversul norocului care îi călăuzise viața făcuse ca distrugerea stării ei firești să-i fie greu de suportat. Despărțită de toți prietenii, petrecu luni întregi într-un orășel de provincie, pradă celei mai cumplite monotonii și tristeți pe care o poate aduce singurătatea. Iată soarta pe care eu am rezervat-o celei mai strălucite ființe a timpului său; iar cel mai înalt „în rang dintre francezi" — atît de renumiți pentru amabilitatea și politețea lor — s-a dovedit a fi lipsit de orice considerație pentru cea mai frumoasă femeie din Paris.[1] Într-una și aceeași zi a lovit virtutea și noblețea în

[1] Existau și alte motive. Doamna de Récamier respinsese toate avansurile lui Napoleon; la fel ca în cazul Doamnei de Staël, mulți dintre prietenii ei se numărau printre opozanți.

persoana domnului de Montmorency, frumusețea în aceea a Doamnei de Récamier și în ce mă privește, îndrăznesc s-o spun, o oarecare reputație de talent. Se felicita poate că prin mine ataca amintirea tatălui meu, pentru ca să se poată spune clar că pe acest pămînt, sub domnia sa, nici morții, nici viii, nici mila, nici farmecul personal, nici spiritul sau celebritatea n-aveau vreo însemnătate. Ne-am făcut vinovați din momentul în care am nesocotit nuanțele delicate ale tămîierii și nu i-am părăsit pe cei căzuți în dizgrație. El nu admite că în această lume, de la lucrurile cele mai mărunte pînă la conducerea imperiilor, să se exercite o altă voință decît cea care emană de la el.

„Doamna de Staël, spunea prefectul Genevei, și-a creat o existență agreabilă la ea acasă, prietenii și străinii vin s-o vadă la Coppet; împăratul nu poate să suporte asta." De ce mă chinuia astfel? Pentru ca să tipăresc un elogiu la adresa lui; și ce i-ar mai putea aduce acest elogiu, printre miile de fraze pe care teama și speranța s-au grăbit să i le ofere? Bonaparte a spus odată: „Dacă aș fi pus să aleg între a întreprinde eu însumi o acțiune frumoasă sau a-l determina pe adversarul meu să comită o josnicie, n-aș ezita să prefer înjosirea dușmanului." Iată explicația grijii deosebite cu care mi-a sfîșiat viața. Știa că sînt legată de prieteni, de Franța, de lucrările mele, de gusturi, de societate; privîndu-mă de toate componentele fericirii mele, vroia să mă tulbure în suficientă măsură pentru ca să scriu vreo platitudine cu speranța că-mi aduce rechemarea. Trebuie să spun că refuzînd un asemenea act, nu-mi revine meritul de a fi făcut un sacrificiu; Împăratul îmi cerea o josnicie, dar o josnicie inutilă, deoarece într-o epocă în care succesul este divinizat, ridicolul n-ar

fi fost complet dacă aş fi reuşit să vin la Paris, indiferent prin ce mijloace. Trebuia, pentru a fi pe placul stăpînului nostru, realmente abil în arta de a degrada sufletele mîndre care au mai rămas, trebuia, aşadar, să mă fi dezonorat pentru a obţine întoarcerea mea în Franţa, trebuia ca el să-şi bată joc de zelul cu care îl lăudam, pe el, cel care nu a încetat să mă persecute, şi mai trebuia ca acest zel să nu-mi servească la nimic. I-am refuzat această plăcere într-adevăr rafinată ; este aici singurul merit pe care l-am avut în lupta îndelungată, pe care el a instaurat-o, între atotputernicia lui şi neputinţa mea.

Familia domnului de Montmorency, descumpănită de exil, dori, aşa cum se cuvenea, ca el să se depărteze de tristă cauză a exilului său şi l-am văzut plecînd pe acest prieten, fără să ştiu dacă prezenţa lui va mai onora vreodată casa mea. La 31 august 1811 a fost ziua în care am sfărîmat prima şi ultima mea legătură cu patria mea ; am sfărîmat-o cel puţin sub raportul legăturilor umane care nu mai pot avea loc între noi, dar nu ridic niciodată privirea spre cer fără ca gîndul meu să nu se îndrepte către respectabilul meu prieten şi îndrăznesc să cred că şi el face la fel în rugăciunile sale. Destinul nu-mi acordă nici o altă modalitate de a comunica cu el.

Cînd exilul celor doi prieteni ai mei deveni cunoscut, am fost asaltată de o sumedenie de necazuri. Dar după o mare nenorocire devii mai insensibil la noile necazuri. S-a răspîndit zvonul că ministrul poliţiei va instala un corp de gardă la capătul bulevardului din Coppet pentru a aresta pe oricine ar încerca să mă viziteze. Prefectul Genevei care, prin ordin imperial, avea sarcina să mă *anuleze* (expresia îi aparţine), nu pierdea niciodată ocazia să insinueze sau să anunţe deschis că orice persoană care avea un motiv de teamă sau dorea să obţină ceva de la guvern, nu trebuia să vină la mine.

Domnul de Saint-Priest, înainte vreme ministru al regelui şi coleg al tatălui meu, binevoi să mă onoreze cu afecţiunea sa ; fiicele sale, care pe bună dreptate se temeau ca el să nu fie destituit din funcţia pe care o ocupa la Geneva, s-au alăturat rugăminţilor mele de a nu mai veni la mine. Totuşi, în mijlocul iernii, a fost exilat nu numai din Geneva, dar şi din Elveţia, deşi era în vîrstă de 78 de ani ; după cum s-a văzut şi din exemplul meu, este limpede că Împăratul exilează din Elveţia la fel cum o face din Franţa ; iar atunci cînd agenţilor francezi li se obiectează că este totuşi vorba de o ţară străină a cărei independenţă este recunoscută, aceştia ridică din umeri, ca şi cum ar fi plictisiţi de subtilităţi metafizice. Şi este într-adevăr o acţiune de subtilitate să vezi în Europa altceva decît prefecţi-regi, şi încă prefecţi care primesc ordine direct de la împăratul Franţei. Dacă aşa-numitele ţări aliate se deosebesc de provinciile franceze, este pentru că sînt administrate ceva mai blînd decît acestea din urmă. A mai rămas în Franţa o oarecare amintire din vremurile cînd fusese numită *marea naţiune,* ceea ce îl obliga uneori pe Împărat la anumite menajamente ; cel puţin aşa era, dar pe zi ce trece necesitatea unei asemenea comportări scade. Motivul invocat în exilarea domnului de Saint-Priest a fost că fiii săi n-au acceptat să demisioneze din serviciul Rusiei. În timpul emigraţiei aceştia se bucuraseră în Rusia de o primire generoasă, au fost crescuţi acolo şi vitejia lor era recompensată ; acoperiţi de răni, se numărau printre cei mai talentaţi militari ; cel mai

vîrstnic are deja 30 de ani. Cum ar fi putut pretinde un tată ca existența astfel întemeiată a fiilor săi să fie sacrificată în schimbul onoarei de a se pune sub supraveghere pe teritoriul francez ? Căci aceasta era soarta demnă de invidie care le era rezervată. Am resimțit o tristă fericire de a nu-l fi văzut pe domnul de Saint-Priest decît cu patru luni înainte de exil ; altfel nimeni nu s-ar fi îndoit că prin mine s-a abătut asupră-i contagiunea dizgrației.

Nu numai francezii dar și străinii erau avertizați că nu trebuiau să mă viziteze. Prefectul veghea pentru a-i împiedica pînă și pe cei mai vechi prieteni să mă revadă. Într-o zi m-a lipsit, prin grija sa oficială, de compania unui german a cărui conversație mi-era extrem de agreabilă și i-am spus de data aceasta că s-ar fi putut abține de la persecuțiile lui căutate : „Se poate ! mi-a răspuns el, m-am purtat astfel ca să vă fac un serviciu ; i-am dat de înțeles prietenului dv. că venind să vă vadă v-ar compromite". Nu m-am putut împiedica să nu rîd de acest argument ingenios. „Da, continuă el cu o seriozitate imperturbabilă, Împăratul, văzînd că lumea vă preferă pe dumneavoastră, ar fi nemulțumit. — Așa deci, i-am răspuns, Împăratul pretinde că prietenii mei, și poate în curînd și copiii mei, ar trebui să mă părăsească numai ca să-i fie pe plac, ceea ce mi se pare puțin prea mult. De altfel, am adăugat eu, cum ar putea fi compromisă o persoană în situația mea, iar ceea ce îmi spuneți îmi amintește de un revoluționar căruia cineva i se adresase în timpul Teroarei cu rugămintea de a încerca să salveze de la eșafod pe unul din prietenii săi. «Mi-ar fi teamă să nu-i fac un rău», răspunse el, vorbind pentru sine." Prefectul surîse auzind acest citat, dar continuă rațio-

namentul care, spriijnit pe patru sute de mii de baionete, părea a fi întotdeauna cel mai just. Cineva îmi spunea la Geneva : „Nu vi se pare că prefectul își etalează opiniile cu multă sinceritate ? — Da, i-am răspuns, spune deschis că este devotat omului la putere ; spune, plin de curaj, că este de partea celui mai tare ; nu prea sesizez meritele unei atari mărturisiri."

La Geneva, mai multe persoane independente continuau să-mi dovedească o bunăvoință căreia îl voi păstra veșnic o neștearsă amintire. Dar pînă și funcționarii vamali credeau că se află într-o situație diplomatică specială față de mine ; și așa, de la prefect la subprefect, de la vărul unora la al altora, o teroare profundă ar fi pus stăpînire pe toți dacă nu i-aș fi scutit, atît cît depindea de mine, de spaima de-a face sau nu o vizită. La fiecare scrisoare se răspîndea știrea că alți prieteni au fost exilați din Paris din cauză că au păstrat legătura cu mine ; era de datoria mea să nu mai întîlnesc nici un francez de vază, și deseori mă temeam chiar să nu fac vreun rău chiar oamenilor din țara în care trăiam și a căror curajoasă prietenie nu se dezmințise. Mă stăpîneau două simțăminte contrarii amîndouă, cred eu, la fel de firești : unul de tristețe că eram părăsită, celălalt de cumplită îngrijorare pentru cei ce-și dovedeau atașamentul. O situație mai dureroasă resimțită în fiecare moment al existenței este greu de imaginat. De doi ani de cînd durează nu mi s-a întîmplat o singură dată să văd venind o nouă zi fără să trăiesc sentimentul dezolant că va trebui să suport aceeași existență, reluată zilnic.

„Dar de ce nu plecați ?" mi se sugera și mi se spunea neîncetat din toate părțile. Un om pe care

nu-l pot numi[1], dar care, sper, știe cît de mult apreciez noblețea caracterului și a comportării sale mi-a zis: „Dacă rămîneți veți fi ca Maria Stuart: nouăsprezece ani de nenorocire și în final catastrofa". Un altul, spiritual dar fără măsura cuvintelor, îmi scrise că era dezonorant să rămîn după atîția ani de desconsiderare. Nu aveam nevoie de sfaturile sale pentru a-mi dori din tot sufletul să plec; din moment ce nu-mi mai puteam revedea prietenii și nu mai eram decît un obstacol în calea existenței copiilor mei, nu trebuia oare să mă hotărăsc? Dar prefectul repeta în fel și chip că voi fi arestată în cazul unei plecări, că la Viena și la Berlin voi fi denunțată și că nu voi putea să fac nici un fel de pregătiri de călătorie fără ca el să fie informat; știa, susținea el, tot ce se petrece la mine. În această privință se lăuda și evenimentele au dovedit-o; în materie de spionaj era un nătărău. Dar cine nu s-ar fi speriat de tonul sigur cu care le spunea tuturor prietenilor mei că n-aș putea face un pas fără să fiu înhățată de jandarmi?

CAPITOLUL V

Temerile Doamnei de Staël. Napoleon ziarist. Doamna de Staël se decide să părăsească Coppet. Fuga sa (23 mai 1812).

Am petrecut opt luni într-o stare de nedescris, punîndu-mi zilnic curajul la încercare și pălind pe zi ce trece la ideea închisorii. Desigur, ea înspăimîntă pe toată lumea; dar mie îmi este atît de teamă de singurătate, prietenii mei îmi sînt atît de necesari pentru a mă sprijini, pentru a-mi da noi imbolduri atunci cînd cedez în fața unui invariabil sentiment de durere, încît niciodată moartea nu mi s-a părut mai crudă decît închisoarea, locul acela secret în care poți rămîne ani îndelungați fără ca vreo voce ce-ți este dragă să poată străbate pînă la tine. Mi s-a spus că unul dintre acei spanioli care au apărat Saragoza cu cea mai uluitoare cutezanță, urlă în donjonul de la Vincennes unde este închis: cît rău poate face această îngrozitoare singurătate celor mai viteji oameni! De altfel, nu-mi puteam ascunde că nu eram deloc o persoană curajoasă; am o imaginație plină de îndrăzneală, dar sînt timidă și tot felul de pericole se perindă în fața mea ca niște fantome. Datorită talentului cu care am fost înzestrată amplific imaginile și astfel chiar dacă frumusețile naturii au prioritate, pericolele devin totuși mai redutabile. Mă temeam cînd de închisoare, cînd de hoți, în cazul în care aș fi fost obligată să traversez Turcia, Rusia fiindu-mi inaccesibilă din cine știe ce combinație politică; tot astfel și marea întinsă pe care trebuia s-o traversez de la Constantinopol la Londra, mă umplea de groază, gîndindu-mă la fiica mea și la mine. Cu toate acestea, simțeam nevoia să plec; un sentiment de mîndrie mă împingea pe acest drum, dar pot spune aidoma unui francez foarte cunoscut: „Mă cutremur cînd mă gîndesc la ce primejdii mă va expune curajul meu". Într-adevăr, ceea ce face și mai greu de suportat grosolana barbarie de a persecuta femeile este faptul că prin natura lor ele sînt, în același timp, irascibile și slabe; suportă mai greu suferințele morale și sînt mai puțin dotate cu forța necesară pentru a scăpa de ele.

[1] Contele Elzear de Sabran era un prieten intim al Doamnei de Staël, frate cu Delphine de Custine, și refuzase, la fel ca Mathieu de Montmorency și vărul său Adrien, orice funcție la Curte.

Acționa asupra mea și un alt gen de teroare: mă temeam că în momentul în care se afla despre plecarea mea, Împăratul să nu dispună inserarea în ziare a unuia dintre acele articole pe care știe să le dicteze atunci cînd vrea să asasineze moralmente. Un senator îmi spunea cîndva că Napoleon era cel mai bun ziarist pe care l-a cunoscut vreodată. Într-adevăr, dacă astfel se poate numi arta de a denigra persoane și națiuni, atunci el o posedă în cel mai înalt grad. Națiunile mai ies basma curată; dar el a dobîndit, în perioada revoluționară în care a trăit, un anume tact al calomniilor puse la îndemîna vulgarității care îl ajută să găsească cuvintele cele mai potrivite pentru a avea audiență în rîndul celor care nu fac decît să repete frazele publicate de guvern spre a fi folosite de ei. Dacă *Le Moniteur* ar acuza pe cineva de furt la drumul mare, nici o gazetă, franțuzească, nemțească sau italienească n-ar putea admite justificarea celui acuzat. Nimeni nu-și poate imagina ce înseamnă un om în fruntea unui milion de soldați și cu un miliard venit, dispunînd de toate închisorile din Europa, avîndu-i pe regi drept călăi și folosindu-se de tipografii pentru a vorbi, atunci cînd cei oprimați au doar prietenia pentru a răspunde; execrabilă putere, a cărei ironică bucurie este ultima insultă pe care geniile infernului o pot impune rasei umane!

Oricît de neconformist ai fi, nu te poți împiedica, cred, să nu te cutremuri atunci cînd se abat asupră-ți asemenea neajunsuri. Cel puțin acesta era, mărturisesc, sentimentul pe care îl trăiam; și în pofida tristei mele situații îmi spuneam deseori că un acoperiș sub care să te adăpostești, o masă la care să te hrănești, o grădină în care să te plimbi sînt daruri cu care trebuie să te mulțumești. Dar,

așa cum erau ele, aceste daruri, nu puteai să le păstrezi în liniște; un cuvînt îți putea scăpa, un cuvînt putea fi repetat și cine știe pînă unde poate merge irascibilitatea acestui om a cărui putere crește neîncetat! Cînd soarele era strălucitor deveneam mai curajoasă, dar cînd negura acoperea cerul, călătoriile mă înfricoșau și descopeream în mine gusturi cazaniere, nepotrivite firii mele dar care renășteau sub imperiul fricii; o bună stare fizică mi se părea mai importantă ca oricînd și orice oboseală mă înspăimînta. Sănătatea mea, crunt lovită de atîtea necazuri, îmi diminua energia sufletească [1] și am abuzat efectiv, în această perioadă, de răbdarea prietenilor mei, punînd necontenit în dezbatere proiectele mele, copleșindu-i cu incertitudinile mele.

Am încercat, pentru a doua oară, să obțin un pașaport, pentru America; m-au lăsat să aștept pînă la mijlocul iernii răspunsul la cererea mea care a sfîrșit prin a fi respinsă. Am vrut să-mi iau angajamentul că nu voi publica nimic, pe nici o temă, nici chiar *Un Bouquet d'Iris*, doar ca să obțin permisiunea de a merge la Roma; am amintit de *Corinne* din mîndrie, cerînd permisiunea să trăiesc în Italia. Fără îndoială, ministrul Poliției a considerat că pînă atunci niciodată un asemenea motiv nu a fost înscris în registrele sale și acest Sud, al cărui aer era atît de necesar sănătății mele, mi-a fost refuzat fără milă.

---

[1] Doamna de Staël aștepta în acea perioadă ultimul ei copil al cărui tată era John Rocca, cu care se va căsători în 1816. Să mărturisească acest lucru, ar fi însemnat să se expună răutăților. Acesta este evenimentul care a întîrziat fuga ei pînă la 23 mai.

Mi se spunea necontenit că întreaga mea viață se va desfășura în limita celor două leghe care separau Coppet de Geneva. Dacă rămîneam, trebuia să mă despart de fiii mei care erau la vîrsta cînd se impunea să opteze pentru o carieră; fiicei mele îi ofeream cea mai tristă perspectivă obligînd-o să-și împartă soarta cu a mea. Treptat, Geneva, care a păstrat atîtea nobile urme de libertate, se lăsă totuși cucerită de interesele care o legau de distribuitorii de posturi în Franța. Numărul celor cu care mă puteam înțelege scădea de la o zi la alta, sentimentele mele îmi apăsau sufletul în loc să-mi fie izvor de viață. Erau în joc talentul meu, fericirea și existența mea, căci este îngrozitor să nu fii cu nimic de folos copiilor tăi, și să faci rău prietenilor. În fine, știrile pe care le primeam mă informau din toate părțile despre formidabilele pregătiri pe care le făcea Împăratul; era absolut limpede că voia mai întîi să pună stăpînire pe porturile de la Marea Baltică distrugînd Rusia și că avea de gînd să se servească, după aceea, de rămășițele acestei puteri pentru a le tîrî împotriva Constantinopolului; de aceea intenționa să-și dirijeze atenția spre cucerirea Africii și a Asiei. Puțin timp înainte de a părăsi Parisul spusese: „Această bătrînă Europă mă plictisește". Și, într-adevăr, ea s-a dovedit neîncăpătoare pentru activitatea stăpînului ei. Ultimele ieșiri de pe continent se puteau închide dintr-un moment în altul și mă voi afla în Europa ca într-un oraș de război, ale cărui porți sînt păzite de soldați.

M-am decis deci să plec pînă mai rămînea o posibilitate de a ajunge în Anglia; această posibilitate era ocolirea întregii Europe. Am fixat data de 15 mai pentru această plecare, a cărei pregătire era combinată de multă vreme în cel mai desăvîrșit

secret. În ajun, puterile m-au părăsit cu totul și pentru un moment am avut convingerea că o asemenea teroare nu putea fi resimțită decît atunci cînd era vorba de un pas greșit. Ba mă luam după tot felul de semne rele, în modul cel mai nesăbuit, ba îmi întrebam prietenii, și mă întrebam pe mine însămi, ceea ce era mai înțelept, despre moralitatea hotărîrii mele. Se pare că resemnarea este în orice situație lucrul cel mai sfînt, și nu mă uimește faptul că oameni pioși au ajuns să-și facă un fel de scrupule pentru hotărîrile care pornesc dintr-o voință spontană. Necesitatea pare să aibă un caracter divin în timp ce hotărîrea omului poate ține de orgoliu. Totuși, nici una dintre facultățile noastre nu ne-a fost dată zadarnic și aceea de a decide pentru tine însuți își are și ea utilitatea ei. Pe de altă parte, oamenii mediocri nu încetează să se mire că talentul are nevoi diferite de ale lor. Succesul este la îndemîna tuturor; dar, atunci cînd este sursă de necazuri, cînd incită la ieșirea din tipare, aceiași oameni nu-l consideră decît ca o boală, aproape ca un prejudiciu. Auzeam în jurul meu bîzîitul banalităților, la care toată lumea apleacă urechea: „Ce, n-are bani? Nu poate trăi și dormi bine în frumosul ei castel?" Cîteva persoane dintr-o categorie mai elevată simțeau că nu am nici măcar siguranța tristei mele situații, care se putea înrăutăți fără ca să se mai amelioreze vreodată. Dar atmosfera în care trăiam mă sfătuia să mă odihnesc, pentru că în ultimele șase luni nu mai avusesem de suportat noi persecuții și pentru că oamenii încă mai credeau că lucrurile nu se vor schimba. În mijlocul acestor împrejurări liniștitoare trebuia luată una din deciziile cele mai dure din cîte se pot întîlni în viața particulară a unei femei. Oamenii mei, cu excepția a două persoane foarte

sigure, ignorau secretul meu ; majoritatea celor care veneau la mine nu bănuiau nimic ; printr-o singură hotărîre aveam să schimb din temelii cursul vieţii mele şi al familiei mele.

Sfîşiată de incertitudini am străbătut parcul de la Coppet ; am zăbovit în toate locurile unde tatăl meu obişnuia să se odihnească şi să contemple natura ; am revăzut aceleaşi splendori, ale undelor şi ale cîmpiilor verzi pe care le admirasem atît de des împreună ; le-am spus adio rugîndu-le să vegheze asupra mea. Monumentul care păstra cenuşa tatălui meu şi al mamei mele şi unde, cu voia lui Dumnezeu, va trebui depusă şi a mea, îmi pricinuia unul din principalele regrete în momentul îndepărtării de locurile acestea, dar de cîte ori mă apropiam, mă simţeam cuprinsă de un fel de forţă care venea de sus. Am petrecut o oră în rugăciuni în faţa acestui grilaj de fier care s-a închis în urma celor mai nobile rămăşiţe omeneşti şi sufletul meu a dobîndit aici convingerea în necesitatea de a pleca. Mi-am amintit versurile celebre ale unui poet latin, Claudianus, care exprima acea îndoială ce se strecoară în sufletele cele mai credincioase atunci cînd pămîntul cade pradă în mîna celor răi, şi soarta muritorilor pluteşte parcă la voia întîmplării. Simţeam că nu mai aveam puterea să susţin entuziasmul care stimula în mine tot ce aveam mai bun, că trebuia să-i aud vorbind pe cei care gîndeau la fel ca mine, pentru a avea încredere în propria mea credinţă şi pentru a păstra cultul pentru tatăl meu care mă inspirase. În această stare de anxietate am evocat de mai multe ori memoria tatălui meu, a acestui om, a acestui Fénélon al politicii al cărui geniu era total opus geniului lui Bonaparte ; şi avea geniu, căci trebuie cel puţin atît ca să fii în armonie cu cerul şi ca să evoci toate resorturile dezlănţuite de absenţa legilor divine şi umane. Am revăzut cabinetul de lucru al tatălui meu, unde fotoliul, masa şi hîrtiile sale erau încă în acelaşi loc ; am îmbrăţişat fiecare urmă dragă, am luat cu mine haina care poruncisem să fie lăsată pe scaun, spre a mă înveli cu ea atunci cînd mesagerul morţii se va apropia de mine. După ce mi-am luat rămas bun de la toate acestea, am scris prietenilor pe care-i părăseam, după care am dat dispoziţiile necesare ca scrisorile să nu le parvină decît la mai multe zile după plecarea mea.

A doua zi, sîmbătă, 23 mai 1812, la ora două şi jumătate m-am urcat în trăsură anunţînd că mă voi întoarce la cină ; nu am luat cu mine nici un fel de pachet ; aveam evantaiul în mînă, fiica mea îl avea pe al ei, şi numai fiul meu şi dl. Rocca purtau în buzunare cele necesare pentru cîteva zile de călătorie. Cînd am coborît bulevardul din Coppet, părăsind astfel castelul care fusese pentru mine ca un bun şi vechi prieten, am fost pe punctul de a leşina ; fiul meu îmi luă mîna şi-mi spuse : „Mamă dragă, pleci în Anglia, la asta să te gîndeşti". Aceste cuvinte mă treziră la realitate. Totuşi, eram la două mii de leghe de această ţintă spre care drumul firesc era atît de scurt, dar fiecare pas mă apropia de ea. După ce am străbătut cîteva leghe am trimis pe unul din oamenii mei să anunţe acasă că nu mă voi înapoia decît în ziua următoare, continuîndu-mi drumul zi şi noapte, pînă la o fermă situată dincolo de ferma unde aveam întîlnire cu un alt prieten de-al meu[1] care

---

[1] Schlegel, care de mai multe luni pregătea această fugă o va însoţi pînă la sfîrşit, împreună cu Albert şi Albertine, copiii ei. Rocca o va întîlni la Innsbruck. Auguste se va înapoia la Coppet pentru a administra bunurile familiei.

dorea să mă însoţească ; tot aici trebuia să-l părăsesc pe fiul meu mai mare, care a fost crescut, pînă la vîrsta de paisprezece ani, în preajma tatălui meu, cu care de altfel semăna.

Pentru a doua oară mă simţeam total lipsită de curaj ; această Elveţie încă atît de calmă şi mereu frumoasă, aceşti locuitori care au ştiut să fie liberi prin înseşi virtuţile lor chiar şi atunci cînd şi-au pierdut independenţa politică, toată această ţară mă reţinea ; mi se părea că-mi spune să n-o părăsesc. Mai era timp să revin, nu făcusem încă pasul ireparabil. Cu toate că prefectul hotărîse să-mi interzică Elveţia, îmi dădeam seama că de fapt se temea să nu plec mai departe. În sfîrşit, nu trecusem încă bariera dincolo de care nu mai exista nici o posibilitate de întoarcere ; cu toată imaginaţia, un asemenea gînd este greu de suportat. Pe de altă parte, ireparabilul se putea produce chiar şi în hotărîrea de a rămîne deoarece odată depăşit acest moment, simţeam, şi evenimentele au confirmat-o, că nu m-aş mai fi putut stăpîni. De altfel, există un fel de sfială în aţi lua din nou rămas bun, în mod solemn, şi pentru prieteni nu poţi reînvia decît o singură dată. Nu ştiu ce aş fi devenit dacă în chiar momentul acţiunii această incertitudine ar fi durat mai mult timp, căci gîndurile îmi erau tulburate. Copiii m-au determinat să mă decid, îndeosebi fiica mea în vîrstă de numai paisprezece ani. M-am lăsat, ca să zic aşa, în seama ei, ca şi cum vocea lui Dumnezeu trebuia să se facă auzită

prin gura unui copil.[1] Fiul meu a plecat şi, după ce s-a pierdut în zare, am putut rosti, precum lordul Russel : durerea morţii a trecut. M-am urcat în trăsură cu fiica mea ; sentimentul de nesiguranţă odată înlăturat, mi-am strîns în suflet întreaga forţă şi am găsit, pentru a acţiona, resursele care mi-au lipsit atunci cînd a trebuit să iau o hotărîre.

CAPITOLUL VI

Doamna de Staël traversează Tirolul ; aspecte din această regiune : Innsbruck. Alertă ; sosirea lui Rocca, Salzburg. Intrarea în Austria ; demoralizarea poporului austriac. Mănăstirea de la Melk.

În aceste condiţii, după zece ani de persecuţii din ce în ce mai mari, mai întîi izgonită din Paris, surghiunită în Elveţia, apoi consemnată în castelul

---

[1] Nu era mare lucru că reuşise să părăsească Coppet, păcălind supravegherea prefectului de Geneva ; trebuiau obţinute paşapoartele pentru traversarea Austriei şi mai trebuia ca acestea să fie eliberate pe un nume care să nu atragă atenţia diverselor poliţii care îşi împărţeau Germania. Mama lăsă în seama mea aceste demersuri şi emoţia cu care le îndeplineam va rămîne mereu vie în amintirea mea. Era într-adevăr un pas decisiv deoarece în cazul unui eşec mama ar fi intrat într-o situaţie şi mai cumplită, căci proiectele ei ar fi fost cunoscute ; orice fugă ar fi fost imposibilă din acel moment şi rigorile exilului ei ar fi devenit cu fiecare zi mai insuportabile. Am socotit că cel mai bun lucru pe care-l puteam face era să mă adresez ministrului Austriei, cu acea încredere în sentimentele semenilor noştri, care este primul imbold al oricărui om cinstit. Domnul de Schraut nu a ezitat să-mi acorde aceste paşapoarte atît de dorite şi sper că-mi va permite să-i exprim aici expresia recunoştinţei ce-i

meu, condamnată, în fine, la durerea oribilă de a nu-mi revedea prietenii şi de a fi fost cauza exilului lor, am fost obligată, din porunca unui om mai puţin francez decît mine, să părăsesc, precum o fugară, cele două patrii : Elveţia şi Franţa, pentru că eu m-am născut pe malurile acestei Sene, unde pe el doar tirania sa îl naturalizase. A văzut lumina zilei în acea Corsică în care se face simţită temperatura sălbatică a Africii ; tatăl său nu şi-a dedicat averea şi nopţile de veghe, ca tatăl meu, salvării Franţei de la faliment şi sărăcie. Aerul acestei frumoase ţări nu este aerul său natural ; poate înţelege el oare durerea de a fi exilat, el pentru care aceste regiuni fertile nu sînt altceva decît instrumentul victoriilor sale ? Unde este patria sa ? Doar pămîntul este acela care i se supune. Şi concetăţenii săi ? Ei sînt sclavii care îi ascultă ordinele. Se plîngea odată că nu i-a fost dat să

---

port. Într-o perioadă în care Europa trăia încă sub apăsarea jugului lui Napoleon, în care persecuţiile împotriva mamei mele îndepărtau din anturajul ei persoane care datorau poate zelului ei curajos păstrarea averii sau chiar a vieţii lor, am fost nu surprins, dar puternic mişcat de atitudinea generoasă a domnului ministru al Austriei.

Am părăsit-o pe mama pentru a mă înapoia la Coppet, unde mă rechemau interese de familie ; şi la numai cîteva zile, un frate pe care o moarte crudă ni l-a răpit chiar la începuturile carierei sale, plecă la Viena spre a o întîmpina pe mama, împreună cu oamenii ei şi cu trăsura de călătorie. Această a doua călătorie a fost cea care a dat alarma poliţiei prefectului de Leman, ceea ce confirmă că pe lîngă celelalte calităţi solicitate de spionaj, trebuie adăugată şi prostia. Din fericire, mama era deja dincolo de locurile unde o mai puteau ajunge jandarmii, putîndu-şi continua astfel călătoria a cărei relatare poate fi citită în cele ce urmează. (Nota lui A. de Staël.) Abia la 2 iunie baronul de Melun îl informă pe ducele de Rovigo despre fuga Doamnei de Staël.

comande, ca Tamerlan, unor naţiuni care nu ştiau să gîndească. Îmi închipui că acum este mulţumit de europeni : nivelul moravurilor, ca şi armatele lor sînt acum destul de aproape de al tătarilor.

Nu aveam de ce mă teme în Elveţia, unde puteam dovedi oricînd că aveam dreptul să trăiesc ; dar, pentru a ieşi, nu aveam decît un paşaport străin ; trebuia să traversez o confederaţie şi dacă vreun agent francez ar fi cerut guvernului bavarez să nu-mi acorde dreptul de trecere, cine ştie dacă, nu fără regrete dar măcar din obedienţă, acesta n-ar fi executat ordinul pe care l-ar fi primit ? Am intrat în Tirol cu o mare consideraţie pentru această ţară care s-a luptat din convingere pentru vechii ei stăpînitori [1], dar şi cu un mare dispreţ pentru acei miniştri austrieci care au putut propune abandonarea unor oameni compromişi şi datorită ataşamentului pentru suveranul lor. Se spune că un diplomat subaltern, şeful departamentului de spionaj din Austria, se hotărî într-o zi, în timpul războiului, să susţină la masa împăratului ideea că tirolezii trebuiau abandonaţi ; domnul de Hormayr, nobil tirolez, consilier de stat la Viena, care prin faptele şi prin scrierile sale a dat dovada unui curaj de strateg conjugat cu un talent de istoric, respinse această nedemnă afirmaţie, cu dispreţul pe care-l merita. Împăratul îl aprobă întru totul pe domnul de Hormayr şi prin aceasta dovedi cel puţin că sentimentele sale erau străine de opţiunile politice ce i se atribuiau. În felul acesta, în momentul în

---

[1] Tirolul s-a răsculat în aprilie 1809 împotriva bavarezilor şi a francezilor, sub conducerea lui Andreas Hofer, împuşcat în 1810. La această insurecţie a participat şi Joseph de Hormayr, la care Doamna de Staël se referă cîteva rînduri mai jos.

care Bonaparte s-a declarat stăpîn în Franţa, majoritatea suveranilor, priviţi ca persoane particulare, erau nişte oameni foarte cumsecade dar nu mai existau ca regi, din moment ce lăsau în întregime conducerea treburilor publice la voia întîmplării şi în mîna miniştrilor.

Tirolul aminteşte de Elveţia; totuşi, peisajul nu are nici vigoarea, nici originalitatea Elveţiei; satele nu par atît de înstărite; este, în sfîrşit, o ţară care a fost condusă cu înţelepciune, dar care niciodată nu a fost liberă şi s-a dovedit capabilă de rezistenţă numai prin atributele oferite de calităţile lor de oameni de munte. În Tirol sînt puţine nume remarcabile, în primul rînd guvernul austriac nu este deloc în măsură să favorizeze dezvoltarea geniului, mai mult chiar, atît prin obiceiuri cît şi prin poziţia sa geografică, Tirolul ar fi trebuit încadrat în Confederaţia elveţiană; încorporarea sa în monarhia austriacă nefiind conformă cu firea sa, nu s-au putut dezvolta în această uniune decît curajul şi fidelitatea, nobilele calităţi ale locuitorilor de la munte.

Surugiul nostru ne arătă o stîncă pe care împăratul Maximilian, bunicul lui Carol Quintul, a fost gata să-şi piardă viaţa; vîna cu atît de mare avînt încît a urmărit o capră neagră pînă la înălţimi de la care nu mai putea coborî. Cultul pentru trecut este atît de puternic în sufletul naţiunilor încît legenda este încă populară în regiune; ţăranii ne arătau piscurile pe care se urcaseră strămoşii şi imaginaţia lor evoca efectul pe care îl produceau cîntecele de luptă atunci cînd răsunau în văi. Arătîndu-ne palatul prinţului moştenitor al Bavariei de la Innsbruck, ne spuseră că Hofer, ţăranul curajos, şeful insurecţiei, locuise acolo. Ne povestiră despre curajul imperturbabil al unei femei în momentul în

care francezii intraseră în castelul ei. Totul anunţa la ei nevoia de a fi o naţiune, sentiment mai puternic decît ataşamentul personal faţă de Casa de Austria.

Faimosul mormînt al lui Maximilian se află într-o biserică din Innsbruck; m-am dus acolo, mîndră de a nu fi recunoscută de nimeni, într-un loc depărtat de capitalele în care îşi au reşedinţele agenţii francezi. Un monument în bronz îl înfăţişează pe Maximilian, îngenuncheat pe un sarcofag plasat în mijlocul bisericii şi treizeci de statui tot din bronz, plasate de ambele părţi ale sanctuarului, reprezintă părinţii şi strămoşii împăratului. Atîta glorie trecută, atîtea ambiţii, formidabile odinioară, adunate în familie în jurul unui mormînt ofereau un spectacol care invita la reflecţie; puteau fi întîlniţi aici Philippe cel Bun, Charles Cutezătorul, Maria de Burgundia; şi în mijlocul acestor personaje istorice, un erou legendar, Dietrich de Berna. Viziera coborîtă ascundea figura războinicilor; însă dacă ridicai această vizieră, de sub casca de bronz apărea o figură neîndurătoare şi trăsăturile războinicului erau tot atît de dure că şi bronzul armurii sale. Aceste monumente ale istoriei liniştesc sufletul. Dacă generaţiile viitoare vor lăsa un mormînt al lui Bonaparte, ele vor trece în linişte pe lîngă cenuşa sa, deşi în timpul vieţii sale nici o fiinţă umană n-a putut gusta nici liniştea, nici independenţa.

De la Innsbruck trebuia să trec prin Salzburg pentru ca de acolo să ajung la frontiera austriacă. Mi se părea că toată nelinişteа mea se va spulbera după ce voi pătrunde pe teritoriul acestei monarhii pe care o cunoscusem în toată temeinicia şi bunătatea ei. Dar momentul de care mă temeam cel mai mult era acela al trecerii din Bavaria în Austria,

căci era posibil ca la acest punct să mă fi precedat un curier cu dispoziţia de a nu mi se permite trecerea. Cu toată teama ce mă stăpînea, nu m-am grăbit prea tare deoarece sănătatea mea, care a avut de suferit de pe urma multiplelor necazuri, nu-mi permitea să călătoresc noaptea. Am simţit deseori în timpul acestei călătorii că nici cele mai cumplite spaime nu pot fi mai puternice decît un anumit declin al forţei fizice care te face să-ţi fie mai teamă de oboseală decît de moarte. Totuşi, aveam satisfacţia că am ajuns fără să fi întîmpinat greutăţi şi frica mi se risipea pe măsură ce mă apropiam de ţinta pe care o credeam sigură cînd, intrînd în hanul de la Salzburg, un om se apropie de însoţitorul meu şi-i spuse în germană că un curier francez se interesase de o trăsură care venea de la Innsbruck, cu o femeie şi o fată tînără şi că anunţase că se va reîntoarce să afle noutăţi. Fără să scap un cuvînt din cele spuse de hangiu, am pălit de spaimă. Şi tovarăşul meu de drum a fost emoţionat pentru mine ; a pus noi întrebări care, toate, confirmară că acest curier era francez, că venea de la München, că fusese pînă la frontiera austriacă pentru ca să mă aştepte, şi că, negăsindu-mă, se întorsese cu gîndul să-mi iasă în cale. Nimic nu mi se părea acum mai limpede : era ceea ce mă speriase cel mai mult înainte de a pleca şi în timpul călătoriei. Nu mai aveam nici o scăpare din moment ce acest curier, despre care se spunea că se afla deja la poştă, trebuie să mă găsească neapărat. M-am hotărît pe loc să las trăsura la han, ca şi pe fiica şi însoţitorul meu, şi să mă duc singură, pe jos, pe străzile oraşului, pentru a intra la întîmplare, în prima casă a cărui stăpîn sau stăpînă ar fi avut un aer de om cumsecade. Doream să obţinem o găzduire de cîteva zile. În acest timp,

fiica mea şi însoţitorul nostru ar fi spus că urmau să mă întîlnească în Austria şi să fi plecat după aceea, deghizată în ţărancă. Oricît de hazardată ar fi fost această soluţie, nu-mi mai rămînea altă alegere şi mă pregăteam, tremurînd, să intru în acţiune cînd văzui apărînd în cameră acest curier redutabil, care nu era altul decît dl. Rocca. După ce mă însoţise în ultima zi a călătoriei mele, se înapoiase la Geneva pentru a-şi pune la punct unele afaceri şi venea acum să mă întîmpine, dîndu-se drept curier francez, ca să obţină mai repede caii de poştă, profitînd de teroarea pe care această calitate o inspira mai ales aliaţilor Franţei. Alesese drumul spre München, se grăbise să ajungă la frontiera cu Austria, vrînd să se asigure că nimeni nu mă precedase şi nici nu anunţase trecerea mea. Îmi ieşea în cale pentru a-mi spune că nu existau motive de teamă, şi pentru a se urca pe scaunul trăsurii mele în timp ce treceam această frontieră, care mi se părea cea mai de temut, dar care era totodată şi ultima dintre primejdiile ce mă aşteptau. Frica mea cumplită se preschimbă astfel într-un dulce sentiment de siguranţă şi recunoştinţă.

Străbăturăm Salzburg-ul cu frumoasele lui edificii, dar care, la fel ca majoritatea principatelor eclesiastice din Germania avea astăzi un aspect dezolant. Mănăstirile erau şi ele conservatoare ; erai frapat de numeroasele instituţii şi edificii ridicate de stăpînii lor celibatari în incinta reşedinţei lor : toate aceste amintiri calme au fost prielnice naţiunii lor. Un arhiepiscop de Salzburg care a trăit în secolul trecut a deschis un drum care se prelungeşte cu mai multe sute de paşi sub un munte; la fel ca grota Pausilippe din Neapoli ; pe frontispiciul porţii de la intrare se vede bustul arhiepiscopului cu următoarea inscripţie : TE SAXA LOQU-

UNTUR (Pietrele vorbesc despre tine). Este un motto măreț.

Intram, în sfîrșit, în această Austrie pe care o văzusem atît de fericită acum patru ani. M-a frapat o schimbare, aceea produsă de deprecierea bancnotelor și de fluctuațiile de tot felul, care decurgeau din nesiguranța operațiunilor financiare. Nimic nu demoralizează mai mult poporul decît aceste continue oscilații care transformă fiecare individ într-un jucător de bursă și oferă clasei muncitoare o modalitate de a cîștiga bani prin viclenie, fără muncă. N-am mai găsit, în popor, aceeași cinste care îmi reținuse atenția cu patru ani în urmă ; aceste bancnote pun în mișcare imaginația cu speranța unui cîștig rapid și ușor, și perspectiva unei șanse zdruncină existența cumpătată și sigură care stă la baza onestității oamenilor din popor. În timpul șederii mele în Austria un om a fost spînzurat pentru că a fabricat bancnote false în momentul în care cele vechi fuseseră devalorizate ; în timp ce era dus la locul supliciului, striga că nu el era cel care furase ci statul. Și este într-adevăr imposibil să-i faci pe oameni să înțeleagă că este drept să fie pedepsiți pentru că au fost speculații în cadrul propriilor lor afaceri, așa cum a făcut și guvernul în ale sale. Dar acest guvern era aliatul guvernului francez, și încă de două ori aliatul său, dat fiind că șeful său însemna un foarte răbdător socru al unui ginere teribil. Deci, ce resurse îi mai puteau rămîne ? La căsătoria fiicei sale a trebuit să achite o contribuție de cel mult două milioane ; restul i s-a pretins cu acel gen de echitate atît de ușor de practicat și care constă în a-ți trata prietenii ca pe proprii tăi dușmani ; aici era și explicația penuriei din domeniul finanțelor.

O altă nenorocire este și ea rezultatul ultimului război și mai ales al ultimei păci : inutilitatea generoasei efervescențe care ilustrase faptele de arme austriece în bătăliile de la Essling și Wagram a domolit sentimentele pe care națiunea le nutrea față de suveranul ei, iubit odinioară cu înflăcărare. Acest lucru este valabil pentru toți principii care au dus tratative cu Napoleon ; s-a folosit de ei ca de niște perceptori însărcinați să strîngă impozitele ce urmau să fie vărsate în contul său ; i-a obligat să exercite presiuni asupra supușilor pentru a plăti taxele pe care le pretindea ; și atunci i-a convenit să-i destituie pe acești suverani ; popoarele care s-au îndepărtat de ei tocmai datorită răului pe care-l săvîrșiseră pentru a da ascultare împăratului, nu i-au apărat împotriva lui. Împăratul Napoleon dispune de arta de a face ca soarta țărilor care se află într-o așa-zisă stare de pace să fie atît de nefericită încît orice schimbare îi bucură pe locuitori și din moment ce tot sînt obligați să dea Franței oameni și bani, nici nu mai văd vreun inconvenient în a-i fi alipiți. Se înșeală totuși, căci nimic nu e mai cumplit decît pierderea dreptului de a fi o națiune ; și cum nenorocirile Europei sînt provocate de un singur om, tot ceea ce poate renaște după ce el nu va mai fi, trebuie păstrat cu sfințenie. Înainte de a ajunge la Viena, cum îl așteptam pe fiul meu care trebuia să vină cu oamenii și cu bagajele mele, m-am oprit pentru o zi la mănăstirea Melk, situată pe o înălțime de unde împăratul Napoleon contemplase cursul șerpuitor al Dunării și lăudase frumusețea peisajului, asupra căruia avea să se năpustească cu armatele sale. Se distrează deseori exersîndu-se în încercări poetice despre frumusețea naturii pe care o va răvăși și despre efectele războiului cu care va zdrobi ome-

nirea. De fapt are dreptate să se distreze în toate felurile pe seama rasei umane care îl suportă.

Odată angajat pe calea răului, omul nu mai poate fi oprit decît de un obstacol sau de remuşcări ; nimeni nu i-a prezentat prima alternativă şi s-a eliberat cu uşurinţă de cea de a doua. Singură, pe terasa de unde se vedea în zare întreaga regiune căreia îi admiram fecunditatea, refăceam în gînd drumul parcurs de el, uimită că darurile cerului refac atît de repede dezastrele provocate de oameni. Bogăţiile morale sînt însă acelea care nu se mai refac sau sînt pierdute, cel puţin, pentru cîteva secole.

CAPITOLUL VII

Şederea la Viena. Napoleon la Dresda ; împărăteasa Maria Luiza la Praga. Napoleon şi polonezii. Domnul de Hudelist şi Doamna de Staël : spioni austrieci. Perplexitatea Doamnei de Staël.

Din fericire, am ajuns la Viena la 6 iunie, cu două ore înainte de plecarea unui curier pe care domnul conte de Stackelberg, ambasadorul Rusiei îl trimitea la Vilna, unde se afla împăratul Alexandru. Domnul de Stackelberg, care s-a comportat faţă de mine cu cea mai nobilă delicateţe — una dintre trăsăturile fundamentale ale caracterului său — scrise, prin intermediul acestui curier, pentru a-mi cere paşaportul şi mă asigură că puteam primi răspunsul în mai puţin de trei săptămîni. Problema era să petrec undeva aceste trei săptămîni : prietenii mei austrieci care mă primiseră cu

cea mai mare amabilitate, mă asigurară că puteam rămîne la Viena fără teamă.

În perioada aceea Curtea era la Dresda, la marea reuniune a tuturor principilor germani, adunaţi acolo pentru a-l omagia pe împăratul Franţei. Napoleon s-a oprit la Dresda sub pretextul începerii negocierilor pentru a evita războiul cu Rusia, adică pentru a obţine pe cale politică aceleaşi rezultate pe care le obţinea pe calea armelor. La început nu vroi să-l accepte pe regele Prusiei la banchetul oferit de el la Dresda ; ştia prea bine cît de mult îi repugna acestui biet monarh să facă ceea ce credea că intră în obligaţiile sale. Se spunea că domnul de Metternich obţinu, pentru el, această umilitoare favoare. Domnul de Hardenberg, care îl însoţea, atrase atenţia împăratului Napoleon că Prusia depăşise cu o treime contribuţia promisă. Împăratul îi răspunse, întorcîndu-i spatele : „Socoteli de farmacist" ; îi face o plăcere nebună să folosească expresii vulgare pentru a-i umili şi mai mult pe cei cărora le sînt adresate. S-a comportat faţă de împăratul şi împărăteasa Austriei cu destulă amabilitate, fiindcă era interesat ca guvernul austriac să ia parte activă la războiul său împotriva Rusiei. „Vedeţi, spuse el domnului de Metternich, n-aş putea avea vreodată nici cel mai mic interes de a slăbi puterea Austriei, aşa cum este ea în acest moment, în primul rînd pentru că îmi convine ca socrul meu să fie un prinţ foarte stimat ; de altfel, am mai multă încredere în vechile dinastii decît în cele noi. Generalul Bernadotte n-a luat oare hotărîrea de a încheia pacea cu Anglia ? Şi într-adevăr principele regal al Suediei, după cum

vom vedea mai tîrziu, s-a declarat, curajos, în favoarea intereselor țării pe care o guverna.[1]

Părăsind Dresda pentru a-și trece armatele în revistă, împăratul Franței și împărăteasa, împreună cu familia, s-au stabilit pentru un timp la Praga. Înainte de plecare, Napoleon însuși puse la punct eticheta care trebuia respectată în relațiile dintre tată și fiică, și trebuie să recunoaștem că nu era o problemă ușoară, dat fiind că-i place eticheta atît din suspiciune cît și din vanitate, dar, mai ales, ca mijloc de izolare al oamenilor sub pretextul de a marca rangul fiecăruia. Împărăteasa călătorește în rochie de brocard de aur, iar doamnele ei de companie sînt obligate să facă la fel ; împărăteasa poartă aproape tot timpul diadema și cum cerul nu i-a hărăzit darul de a rosti vreun cuvînt care să exprime măcar o idee, are aerul unui manechin pe care sînt plasate toate bijuteriile coroanei.

Primele zece zile petrecute la Viena n-au fost tulburate de nici un nor, și eram fermecată că mă aflam în sînul unei societăți care îmi plăcea, și al cărui mod de gîndire corespundea cu al meu ; opinia nu era deloc favorabilă alianței cu Napoleon și cu guvernul național. Într-adevăr, un război care viza în mod fățiș restabilirea Poloniei putea fi oare condus de puterea care contribuise la împărțirea ei și care, mai îndîrjită ca oricînd, deținea în mîinile sale o treime din această Polonie ?

Treizeci de mii de oameni erau trimiși de guvernul polonez la Varșovia și aproape tot atîția spioni se țineau pas cu pas de polonezii din Galiția, care vroiau să aibă deputați în această confederație. Trebuia deci ca guvernul austriac să vorbească împotriva polonezilor, susținîndu-le cauza și să spună supușilor săi din Galiția : „Vă interzicem să fiți de aceeași părere cu noi". Ce metafizică ! Ar putea fi considerată tare încîlcită, dacă teama n-ar explica totul !

Dintre națiunile pe care Bonaparte le tîrăște după el, polonezii sînt singurii care merită atenție. Cred că știu la fel de bine ca și noi că nu sînt decît pretextul războiului, și că pe Împărat nu-l preocupă independența lor. Nu s-a putut abține să nu-și exprime de mai multe ori, în fața împăratului Alexandru, disprețul său pentru Polonia, numai pentru că aceasta vroia să fie liberă ; îi convine însă s-o plaseze în frunte, împotriva Rusiei, iar polonezii profită de această împrejurare pentru a se reface ca națiune. Nu știu dacă vor reuși, căci despotismul acordă cu greu libertatea și ceea ce vor cîștiga în favoarea propriei lor cauze vor pierde în cadrul cauzei Europei. Vor fi polonezi, dar polonezi tot atît de sclavi ca și cele trei națiuni de care nu vor mai depinde. Orice ar fi, poolnezii sînt europeni care pot lupta fără a se rușina sub drapelele lui Bonaparte. Principii din Confederația Rinului cred că acționează în interesul lor, pierzîndu-și onoarea ; dar Austria, printr-o combinație absolut remarcabilă, își sacrifică, în aceste condiții atît onoarea cît și interesele. Împăratul Napoleon dorea să obțină ca arhiducele Charles să preia comanda celor treizeci de mii de oameni ; din fericire, arhiducele a refuzat acest afront ; și atunci cînd l-am văzut plimbîndu-se pe aleile din Prater, singur, în veșmintele sale cenușii, am simțit renăscîndu-se în mine vechiul respect pe care i-l purtam.

[1] Semnase cu țarul, la începutul lunii aprilie, un pact conform căruia rușii promiseseră să-l ajute în cucerirea Norvegiei, el însuși urmînd să debarce în Germania, în spatele lui Napoleon.

Același domn de Hudelist[1] care se pronunțase cu atîta lipsă de demnitate în favoarea cedării Tirolului, se afla la Viena unde, în absența domnului de Metternich, era însărcinat cu poliția străinilor, misiune de care se achita, după cum vom vedea în cele ce urmează. În primele zile mă lăsă în pace. Mai petrecusem o iarnă la Viena fiind foarte bine primită de împărat, de împărăteasă și de întreaga curte; era deci dificil să mi se spună că de data aceasta nu vroiau să mă primească pentru că mă aflam în dizgrația împăratului Napoleon, mai ales cînd această dizgrație se datora în bună măsură elogiilor aduse în cartea mea moralei și geniului literar al germanilor. Dar, ceea ce era și mai greu, era riscul de a displace unei mari forțe căreia, trebuie să admit, mă puteau sacrifica, judecînd după tot ce făcuseră deja pentru ea. Cred, așadar, că la cîteva zile după sosirea mea la Viena, domnul de Hudelist trebuie să fi primit vreun denunț în legătură cu poziția mea față de Împărat și că asta l-a făcut să se simtă obligat să mă supravegheze. Or, iată metodele lui de supraveghere: instală în stradă, la poarta mea, spioni care mă urmăreau pe jos atunci cînd trăsura mea mergea la pas și care luau și ei trăsuri pentru a nu mă scăpa din vedere cînd plecam la țară. Această practică polițienească mi se părea că îmbina machiavelismul francez cu încetineala germană. Austriecii s-au convins că au fost învinși pentru că nu au tot atîta spirit cît au francezii și că spiritul francezilor se reflectă perfect în metodele poliției lor; în consecință, s-au pus pe un spionaj metodic, au început să organizeze în văzul tuturor, ceea ce trebuie, cel puțin, disimulat; hărăziți de natură să fie oameni cinstiți, și-au făcut un fel de datorie din a imita un stat iacobin și despotic totodată.

[1] Este „diplomatul subaltern, șeful departamentului de spionaj din Austria" despre care vorbește mai sus în legătură cu răscoala din Tirol, în realitate consilier de stat și adjunct apreciat al lui Metternich. Atitudinea sa față de Doamna de Staël a fost demnă de poliția politică austriacă.

Acest spionaj trebuia totuși să mă îngrijoreze chiar dacă nu era nevoie decît de cel mai elementar bun simț ca să-și dea seama că nu aveam alt scop decît acela de a fugi. Am fost alarmată în legătură cu sosirea pașaportului meu rusesc; se pretindea că voi fi lăsată să aștept mai multe luni și că atunci războiul mă va împiedica să trec. Îmi imaginam cu ușurință că nu voi putea rămîne la Viena după înapoierea ambasadorului Franței: ce voi face atunci? L-am implorat pe domnul de Stackelberg să-mi ofere o posibilitate de a trece prin Odessa pentru a ajunge la Constantinopol. Dar Odessa era rusească, trebuia, de asemenea, un pașaport pentru Petersburg, fără de care nu puteam ajunge acolo; deci nu rămînea deschis decît drumul direct spre Turcia, prin Ungaria, și pe acest drum, trecînd peste granițele Serbiei, te pășteau mii de pericole. Se mai putea ajunge la portul Salonic, traversînd Grecia. Arhiducele Francisc parcursese acest drum pentru a ajunge în Sardinia; dar arhiducele călărește foarte bine, ceea ce nu e și cazul meu; cu atît mai puțin mă puteam hotărî să expun, la o asemenea călătorie, o fată tînără cum era a mea. Trebuia deci, cu orice preț, să mă decid să mă despart de ea, și s-o trimit prin Dane-

marca şi Suedia, însoţită de persoane sigure. Am încheiat, absolut la întîmplare, un acord cu un armean ca să mă conducă la Constantinopol. Mi-am propus să trec de acolo, prin Grecia, Sicilia, Cadix şi Lisabona şi oricît de norocoasă ar fi fost această călătorie, ea oferea imaginaţiei mele o vastă perspectivă.[1] Trimisul Suediei, sub protecţia căruia mă aflam, ceru pentru mine Biroului afacerilor străine, condus de domnul Hudelist, în absenţa domnului de Metternich, un paşaport care să-mi permită să ies din Austria prin Ungaria, sau prin Galiţia, în funcţie de direcţia pe care urma s-o iau, spre Petersburg sau spre Constantinopol. Mi se răspunse că trebuia să mă decid, că nu mi se putea da un paşaport cu care să ies prin două frontiere diferite şi că, pentru a merge chiar şi la Pressbourg, primul oraş din Ungaria, la şase leghe de Viena, era necesară o autorizaţie. Nu te puteai abţine să nu gîndeşti că Europa, odinioară atît de deschisă tuturor călătorilor, se asemăna acum, sub influenţa împăratului Napoleon, cu un uriaş năvod care te înlănţuia la fiecare pas. Cîte dificultăţi, cîte piedici, pentru cea mai neînsemnată mişcare ! Şi este oare de conceput ca guvernele nenorocite pe care Franţa le oprimă să se consoleze, apăsînd în mii de feluri umerii supuşilor lor, cu mizerabilele rămăşiţe de putere care le-au mai fost lăsate ?

[1] Visase timp îndelungat la o călătorie în Orient şi se gîndea să scrie un poem în proză despre Richard-inimă-de-leu şi cruciada la care se referă în rîndurile următoare.

CAPITOLUL VIII

Plecarea din Viena. Trecerea prin Moravia ; tracasările guvernatorului. Situaţia falsă a guvernului austriac. Arhiducele de Würzburg. Galiţia. Comportarea poliţiei austriece. Execuţii la un castel în ruină ; bunătatea poporului. Plecarea la Lanzut.

Obligată să aleg, m-am decis pentru Galiţia, care mă conducea spre Rusia, ţara pe care o preferam. M-am convins că odată plecată din Viena, toate tracasările suscitate probabil de guvernul francez vor înceta şi că în orice caz voi putea, dacă va fi necesar, să plec din Galiţia pentru a ajunge la Bucureşti, traversînd Transilvania. Geografia Europei, aşa cum a făcut-o Napoleon, se învaţă foarte bine numai datorită nenorocirilor ; drumurile ocolite pe care trebuia să mă angajez pentru a-i evita puterea, acopereau peste două mii de leghe ; şi acum, plecînd de la Viena, eram obligată să parcurg teritoriul asiatic pentru a scăpa de ea. Am plecat deci, fără să fi primit paşaportul pentru Rusia, sperînd să liniştesc îngrijorarea poliţiei subalterne din Viena, provocată de prezenţa unei persoane aflate în dizgraţia împăratului Napoleon. L-am rugat pe unul din prietenii mei[1] să mă ajungă din urmă, călătorind zi şi noapte, de îndată ce va fi

[1] Doamna de Staël a părăsit Viena la 22 iunie, îndreptîndu-se spre Brunn (Brno), lăsîndu-i la Viena pe Schlegel şi Rocca, acesta din urmă în pericol de a fi arestat de poliţia austriacă în calitate de dezertor francez (el, care se înapoiase invalid din războiul din Spania), fiind obligată să ia o altă rută. Doamna de Staël nu era însoţită decît de fiul şi de fiica sa. Toate detaliile pe care ea le dă sînt exacte şi în realitate chiar mai rele (cf. nota 1, p. 143.).

primit răspunsul Rusiei, după care m-am așternut la drum. Am greșit luînd o astfel de hotărîre pentru că la Viena prietenii și opinia publică mă apărau; de acolo mă puteam adresa cu ușurință împăratului sau primului său ministru ori, odată ajunsă într-un oraș de provincie, nu mai aveam de a face decît cu apăsătoarele răutăți ale D-lui de Hudelist, care vroia să se pună în evidență în fața ambasadorului Franței. Iată cum a procedat.

Mă oprisem pentru cîteva zile la Brunn, capitala Moraviei[1], unde era reținut în exil un căpitan englez, domnul Mills, persoană de o perfectă amabilitate și, cum spun, englez total inofensiv. Condițiile în care trăia îl făceau să se simtă profund nefericit. Dar ministrul austriac era convins că luîndu-și aere de persecutor va părea și mai puternic; persoanele avizate nu se înșeală în această privință și, după cum spunea un om de spirit, maniera sa de a conduce cu sprijinul poliției, era aidoma santinelelor plasate pe citadela pe jumătate distrusă de la Brunn: asigura paza ruinelor. Abia sosită la Brunn începură tot felul de tracasări în legătură cu pașaportul meu și acelea ale tovarășilor mei de călătorie. Am cerut permisiunea de a-l trimite pe fiul meu la Viena, pentru a da în acest sens lămuririle necesare; mi se răspunse că nu ne era permis, nici fiului meu și nici mie să facem o singură leghe înapoi. Desigur, împăratul Austriei ca și domnul de Metternich, ignorau cu desăvîrșire toate aceste platitudini, dar am întîlnit în rîndul funcționarilor de la Brunn, cu rare excepții, o teamă de a se compromite, cu totul demnă de régimul actual din Franța; și trebuie să admit că atunci cînd francezilor le este teamă sînt scuzabili, pentru că sub împăratul Napoleon este vorba cel puțin de exil, de închisoare sau de moarte.

Guvernatorul Moraviei, de altfel un om demn de stimă, mă anunță că mi se ordona să traversez Galiția cît mai repede cu putință și că-mi era interzis să mă opresc mai mult de douăzeci și patru de ore la Lanzut, unde intenționam să merg. Lanzut este teritoriul stăpînit de prințesa Lubomirska, sora prințului Adam Czartoryski, mareșal al Confederației polone, pe care trupele austriece urmau să-l susțină. Prințesa Lubomirska era ea însăși apreciată pentru caracterul, și mai ales pentru modul generos cu care își folosea averea: mai mult, atașamentul ei pentru casa de Austria era bine cunoscut, și cu toate că era poloneză nu s-a alăturat niciodată opoziției care s-a manifestat întotdeauna în Polonia împotriva guvernului austriac. Nepotul și nepoata ei, prințul Henri și prințesa Theresa, cu care am avut onoarea să fiu împreună, sînt dotați amîndoi cu cele mai strălucite calități; fără îndoială erau foarte atașați de patria lor poloneză; era atunci foarte greu să vezi o crimă în această atitudine, în momentul în care prințul de Schwartzemberg era trimis în fruntea a treizeci de mii de oameni să se bată pentru reîntregirea Poloniei. Cîte constrîngeri nu trebuie să suporte acești prinți amărîți cărora li se spune neîncetat că e necesar să se supună împrejurărilor? Asta înseamnă să le propui să guverneze după cum bate vîntul. Succesele lui Bonaparte stîrnesc invidia majorității conducătorilor Germaniei: au convingerea că au fost bătuți din cauza excesului de onestitate, cînd, de fapt, acest lucru s-a întîmplat pentru că n-au fost îndeajuns de cinstiți. Dacă germanii i-ar fi imitat pe spanioli, dacă și-ar fi spus: „Orici s-ar întîmpla, noi nu vom suporta jugul străin", ar mai fi încă o națiune și prinții

[1] În jur de 2? sau 30 iunie.

lor n-ar rătăci prin saloane, nu vorbesc despre cele ale împăratului Napoleon, dar în toate acelea peste care s-a pogorît o rază a favorii sale.

Arhiducele de Würtzburg, cîndva mare duce de Toscana, a fost invitat odată la un supeu la prinții Borghese, unde se aflau și doamna Murat împreună cu prințesa Elisa, astăzi marea ducesă de Toscana, cu care avea astfel în stăpînire frumoasa regiune pe care o pierduse, mai sus, numitul arhiduce de Würtzburg. Era deja remarcabil că primise cu atît calm această pierdere. După supeu, aceste doamne, cu motive într-adevăr serioase de bucurie, au vrut să danseze și aflînd că ducele de Würtzburg era muzician, i-au pus vioara în mînă și iată că ducele de Toscana, aici de față, în uniformă de general austriac, cu trăsăturile sale prelungi ce i-au fost transmise încă de la Rudolf de Habsburg, cîntă pentru ca noua ducesă și surorile ei să danseze. Împăratul Austriei și spirituala sa tovarășă își păstrară cu siguranță demnitatea în limita în care situația le permitea acest lucru, dar această situație era ea însăși atît de falsă încît nu poate fi comentată. Nici una din acțiunile guvernului austriac în favoarea dominației franceze n-ar fi putut fi atribuită altui motiv decît fricii, și această nouă muză a inspirat imnuri triste.

Am încercat să-i explic guvernatorului Moraviei că nu știu ce voi deveni, neavînd pașaportul rusesc, dacă mă împingeau cu atîta politețe spre frontieră și că neputînd nici să mă întorc nici să-mi continui drumul, voi fi constrînsă să-mi petrec restul zilelor la Brody, oraș la frontiera dintre Rusia și Austria, unde s-au stabilit evreii pentru a înlesni comerțul de la un imperiu la altul. „Ceea ce îmi spuneți este adevărat, îmi răspunse guvernatorul, dar acesta este ordinul.“ De la o vreme guvernele au găsit arta de a convinge că un agent civil și un ofițer sînt supuși aceleiași discipline : gîndirea este interzisă în cel de al doilea caz sau cel puțin nu se manifestă decît rareori ; ar fi însă greu să-i convingi pe cei ce răspund în fața legii, așa cum sînt toți magistrații din Anglia, că nu le este permis să judece ordinul pe care-l primesc. Și ce decurge din această obediență servilă ? Dacă obiectul ei ar fi doar șeful suprem, asta ar mai fi încă de conceput într-o monarhie absolută ; dar în absența acestui șef, sau a celui care-l reprezintă, un subaltern poate abuza după bunul său plac de aceste măsuri polițienești, invenție infernală a guvernelor arbitrare.

Am pornit spre Galiția și, de data aceasta, mărturisesc, eram complet demoralizată. Fantoma tiraniei mă urmărea pretutindeni ; îi vedeam pe acești nemți pe care îi cunoscusem atît de cinstiți, depravați de funeste mezalianțe ce păreau a fi alterat pînă și sîngele supușilor, amestecînd sîngele stăpînului lor cu rasa unui corsican. Credeam că nu mai exista o Europă decît dincolo de mări sau de Pirinei, și doream cu disperare un azil pe măsura sufletului meu. Spectacolul oferit de Galiția nu era în măsură să reanime speranțe în legătură cu soarta rasei umane. Austriecii nu știu să se facă iubiți de popoarele străine care le sînt supuse. În vremea cînd Veneția era în posesia lor, primul lucru pe care l-au făcut a fost interzicerea carnavalului, devenit, dacă mă pot exprima astfel, o instituție, datorită vechimii sale. Ministrul austriac alesese pentru a comanda acest vesel oraș pe omul cel mai rigid al monarhiei și aceste popoare din Sud aproape că au preferat să fie jefuite de francezi, decît conduse de austrieci.

Polonezii își iubesc patria așa cum iubești un prieten nefericit; peisajul e trist și monoton, poporul ignorant și leneș; libertatea a fost aici dorită întotdeauna, însă niciodată nu s-a știut cum ar putea fi instaurată. Dar polonezii au convingerea că trebuie și că pot guverna Polonia. Și acest sentiment este firesc. Cu toate acestea, educația poporului este aici atît de neglijată, și orice fel de industrie atît de străină, încît evreii au pus mîna pe tot comerțul și-l determină pe țăran să vîndă, pentru o provizie de țuică, întreaga sa recoltă pe anul următor. Deosebirea dintre seniori și țărani este atît de mare, luxul unora și cumplita mizerie a celorlalți oferă un contrast atît de zguduitor, încît austriecii au introdus aici legi mai bune decît cele care existau. Însă un popor mîndru, și el este astfel în nenorocirea sa, nu vrea să fie umilit nici chiar atunci cînd i se face un bine, or austriecii n-au pierdut niciodată ocazia de a-l umili. Au împărțit Galiția în sectoare, fiecare comandat de un funcționar german; uneori un om distins își asumă această sarcină, dar cel mai ades este o brută recrutată din rîndurile subalterne și care comandă despotic celor mai mari seniori ai Poloniei. Poliția, care în zilele noastre a înlocuit tribunalul secret, îngăduie măsurile cele mai opresive. Or, închipuiți-vă ce înseamnă aici poliția, adică ceea ce este mai subtil și mai arbitrar în guvern, încredințat mîinilor grosolane ale unui căpitan de sector. La fiecare poștă din Galiția se pot vedea trei categorii de oameni năpustindu-se în jurul trăsurilor cu călători; negustorii evrei, cerșetorii polonezi și spionii germani. Țara nu pare a fi locuită decît de aceste trei specimene umane. Cerșetorii, cu bărbile lor lungi și cu vechiul lor costum sarmat inspiră o milă adîncă; e adevărat că dacă ar vrea să lucreze, n-ar mai fi în starea asta, dar nu se știe care din două, orgoliul sau lenea, îi determină să disprețuiască orice grijă pentru pămîntul înrobit.

Întîlnești la drumul mare procesiuni de femei și bărbați purtînd un stindard cu semnul crucii și intonînd psalmi; o profundă expresie de tristețe se distinge pe chipurile lor: i-am văzut atunci cînd li se dădeau nu bani, ci alimente mai bune decît cele cu care erau obișnuiți, înălțîndu-și cu uimire privirile spre cer, ca și cum nu s-ar fi simțit demni de a se bucura de aceste daruri. În Polonia, oamenii din popor au obiceiul să sărute genunchii seniorului, atunci cînd acesta le iese în cale; nu poți face un pas într-un sat fără ca femeile, copiii sau bătrînii să nu te salute astfel. În mijlocul acestui spectacol pot fi văzuți cîțiva oameni în fracuri ponosite, care-i spionează pe nefericiți. Căpitanii de sector refuzau să elibereze pașapoarte seniorilor polonezi de teamă să nu se amenințe unii pe ceilalți și să nu meargă la Varșovia. Îi obligau pe seniori să se prezinte în fața autorităților din opt în opt zile pentru a se constata că sînt prezenți. Austriecii proclamau astfel în toate ocaziile că se știau detestați în Polonia și-și împărțeau trupele în două: o parte cu sarcina de a susține în exterior interesele Poloniei, cealaltă pentru a-i împiedica pe polonezii din interior să servească acelorași interese. Nu cred că o țară să fi fost vreodată guvernată cu mai multă ticăloșie, sub raport politic cel puțin, decît era Galiția la acea dată; probabil că pentru a se ascunde acest spectacol era atît de greu pentru străini să obțină o viză de ședere sau chiar una de trecere.

Iată cum s-a comportat cu mine poliția austriacă pentru a-mi grăbi călătoria: pe tot parcursul, pașaportul trebuia vizat de către fiecare căpitan de sector, or din trei poște una se afla într-o capitală

de sector. În birourile de poliție ale acestor orașe se afișase că trebuie să fiu supravegheată atunci cînd trec. Deși era o rară impertinență să tratezi în felul acesta o femeie, și încă una persecutată pentru că a recunoscut drepturile Germaniei, nu mă puteam opri să nu rîd de acest exces de prostie care dispunea afișarea, cu litere mari, a unor măsuri polițienești a căror unică forță rezida în păstrarea secretului. Acestea îmi aminteau de domnul de Sartines care propusese ca spionii să fie îmbrăcați în livrea. Nu din cauză că autorul acestor platitudini n-ar fi avut, după cît se spune, un spirit de o anumită calitate ; dar este atît de dornic să placă guvernului francez încît caută în modul cel mai fățiș cu putință să-și facă un titlu de glorie, mai ales din josniciile sale. Această supraveghere declarată era pusă în aplicare cu aceeași finețe cu care era concepută : un caporal sau un funcționar, sau amîndoi laolaltă, veneau să-mi vadă trăsura în timp ce-și fumau pipa, și după ce-o înconjurau, plecau fără ca măcar să binevoiască să-mi spună dacă o găseau sau nu în bună stare ; într-un atare caz cel puțin ar fi folosit la ceva.

Îmi continuam drumul încet în așteptarea pașaportului rusesc, singurul mijloc de scăpare în aceste împrejurări. Într-o dimineață am făcut un ocol pentru a vizita un castel în ruină care aparținea prințesei care stăpînea în regiune.[1] Am ajuns acolo pe drumuri greu de imaginat, dacă n-ai călătorit prin Polonia. În mijlocul unui fel de deșert pe care l-am traversat singură cu fiul meu, un om călare

[1] Prințesa Lubomirska, la care se ducea la Lancut și despre care vorbește mai sus (Lancut, în germană Lanzut). Castelul în ruine este cel de la Spitzkowitz, la trei leghe de Wadewice, unde ajunge la 4 iulie.

mă salută, în franceză ; am vrut să-i răspund : era deja departe. Nu pot să spun ce efect a produs asupră-mi această limbă prietenă, într-un moment atît de crud. Oh ! dacă francezii ar deveni liberi, cît de iubiți ar fi ! Ei înșiși ar fi primii care și-ar disprețui aliații din acest moment. Coborîi în curtea acestui castel în ruine ; portarul, nevasta și copiii săi veniră în întîmpinarea mea și-mi sărutară genunchii. I-am informat cu ajutorul unui prost interpret că o cunoșteam pe prințesa lor ; acest nume a fost suficient pentru a le inspira încredere ; nu se îndoiră de cele spuse de mine, deși sosisem cu o trăsură destul de ponosită. Îmi deschiseră o sală care semăna cu o închisoare și în momentul în care am intrat, o femeie veni să ardă parfumuri. Nu aveau nici pîine albă, nici carne, aveau însă un excelent vin unguresc și, peste tot, rămășițele vechii măreții stăruiau alături de cea mai desăvîrșită mizerie. Acest contrast e deseori întîlnit în Polonia ; în case nu există paturi, nici chiar acolo unde domnește cea mai căutată eleganță. În această țară totul pare părăsit de la început și nimic nu este finalizat ; ceea ce nu va putea fi niciodată lăudat îndeajuns este bunătatea poporului și generozitatea celor mari : și unii și alții sînt sensibili la tot ce este bun și frumos și agenții trimiși de Austria par a fi niște butuci în mijlocul acestei națiuni pline de viață.

În cele din urmă sosi și pașaportul meu pentru Rusia și mă bucură într-atît încît voi fi recunoscătoare pentru asta toată viața. Prietenii mei de la Viena reușiseră să înlăture influența malefică a celor care sperau să fie Franței pe plac, tracasîndu-mă pe mine. Mă mîndream, de data aceasta, că eram la adăpost de orice noi dificultăți, dar uitam că circulara care ordona tuturor căpitanilor de re-

giune să mă supravegheze nu era încă revocată și că ministrul îmi promisese că aceste sîcîieli ridicole vor înceta. Crezui în posibilitatea de a urma primul meu proiect, acela de a mă opri la Lanzut, castelul prințesei Lubomirska, atît de faimos în Polonia pentru că reunea tot ceea ce bunul gust și opulența pot oferi în materie de perfecțiune. Era pentru mine o mare plăcere să-l revăd pe prințul Henri Lubomirski, și pe fermecătoarea sa soție în a căror societate am petrecut la Geneva momente de frumoasă amintire. Îmi propusesem să rămîn două zile și să-mi continui repede călătoria, pentru că din toate părțile se anunța războiul declarat între Franța și Rusia. Nu înțeleg ce anume din proiectul meu era de temut pentru liniștea Austriei ; era ridicol să se fi temut de relațiile mele cu polonezii, dat fiind că aceștia îl serveau atunci pe Bonaparte. Fără îndoială, țin să repet, ei nu pot fi confundați cu alte popoare tributare Franței ; este îngrozitor să nu ai altă speranță de libertate decît aceea pe care ți-o poate da un despot și să nu aștepți independența propriei tale națiuni decît după aservirea restului Europei ; în fine, în această cauză poloneză, conducerea austriacă era mai suspectă decît mine căci trupele ei o susțineau, în timp ce eu consacram bietele mele puteri pentru a proclama justețea cauzei europene, apărate atunci de Rusia. În afară de asta, guvernul austriac, ca și guvernele aliate de altfel, nu mai știu ce înseamnă o opinie, o conștiință, o afecțiune și din inconsecvența propriei lor conduite plus arta cu care i-a înlănțuit diplomația lui Napoleon, nu le rămîne decît o singură idee clară, aceea de forță, și fac totul ca să-i fie pe plac.

CAPITOLUL IX

Un comisar austriac. Vizita la Lanzut. Sosirea la Leopol.

În primele zile din iulie am ajuns în capitala sectorului de care depindea Lanzut[1] ; trăsura mea se opri în fața poștei și fiul meu coborî, ca de obicei, pentru a-mi viza pașaportul. După un sfert de oră, îngrijorată că nu mai venea, am trimis una din persoanele care mă însoțeau să vadă de ce întîrzie. Amîndoi au revenit însoțiți de un om a cărui figură n-o voi uita niciodată : un surîs grațios pe niște trăsături stupide dădeau chipului său o expresie din cele mai dezagreabile. Scos din fire, fiul meu îmi spuse că fusese informat de căpitan că nu puteam rămîne la Lanzut mai mult de opt ore și că pentru a se asigura că voi da ascultare acestui ordin, un comisar mă va urma la castel, unde va intra cu mine și nu mă va părăsi decît după ce voi fi plecat. Fiul meu îi explicase că, frîntă de oboseală, aveam nevoie de mai mult de opt ore de odihnă și că prezența unui comisar de poliție, în starea în care mă aflam, mă putea zdruncina în mod funest. Căpitanul i-a răspuns cu o brutalitate ce se putea întîlni numai la subalterni germani ; numai la ei poți afla acel respect slugarnic pentru putere, care vine imediat după aroganța față de cei slabi. Dispozițiile sufletești ale acestor oameni se aseamănă cu evoluția unei zile de paradă : exe-

[1] Ajunge la 8 iulie 1812 și pleacă din nou la 9 iulie spre Leopol (Lemberg, pentru germani, Lwow pentru polonezi, azi Lvov). Aici îl revede pe Rocca, apoi acesta pleacă singur la Brody, oraș de frontieră, unde se reîntîlnesc la 13 iulie.

cută mișcarea la stînga și la dreapta, în funcție de ordinul pe care-l primesc.

Comisarul însărcinat cu supravegherea mea se osteni în temeneli pînă la pămînt, dar nu făcu nici un rabat. Se urcă într-o trăsură ai cărei cai atingeau roțile din spate ale berlinei mele. Ideea de a ajunge în acest fel la un vechi prieten, într-un loc fermecător, unde pentru mine ar fi fost o sărbătoare să pot petrece cinci zile, îmi produse o stare proastă pe care n-am putut s-o depășesc; la aceasta s-a adăugat, cred, și iritarea de a simți în spate prezența acestui spion insolent, cu siguranță ușor de păcălit, dar care-și făcea meseria cu un amestec insuportabil de pedanterie și strictețe.[1] Am făcut o criză de nervi în mijlocul drumului, au fost obligați să mă dea jos din trăsură și să mă culce

[1] Pentru a lămuri cît de puternice și de întemeiate erau angoasele mamei mele din timpul acestei călătorii, trebuie să spun că atenția poliției austriece nu era îndreptată numai asupra ei. Semnalmentele domnului Rocca fuseseră distribuite peste tot, cu ordinul de a fi arestat în calitate de ofițer francez; și, deși demisionase, deși rănile îl puneau în imposibilitatea de a mai continua activitatea în cadrul armatei, nimeni nu se îndoia că odată ajuns în Franța ar fi fost tratat cu cea mai mare duritate. A călătorit deci singur, cu un nume de împrumut, stabilind întîlnirea cu mama la Lanzut. Ajungînd acolo înaintea ei și nebănuind că ea va fi escortată de un comisar de poliție, ieși s-o întîmpine plin de bucurie și de încredere. Pericolul la care se expunea fără să bănuiască o umplu de spaimă pe mama, care abia a avut timp să-i facă semn să se întoarcă; și fără generoasa prezență de spirit a unui nobil polonez care-i oferi domnului Rocca posibilitatea de a scăpa, ar fi fost recunoscut și în mod inevitabil arestat. Ignorînd care ar fi putut fi soarta manuscrisului său ca și împrejurările în care l-ar fi putut publica, mama crezu de cuviință să suprime aceste detalii pe care azi îmi pot permite să le fac cunoscute (nota lui A. de Staël).

la marginea unui șanț. Mizerabilul de comisar hotărî că ar fi cazul să-i fie milă de mine și fără să coboare din trăsură, își trimise servitorul să-mi aducă un pahar cu apă. Nu pot să descriu furia care mă cuprinse împotriva propriei mele ființe, împotriva propriilor mei nervi: compătimirea acestui om era ultima jignire de care aș fi vrut cel puțin să fiu scutită. Plecă odată cu mine și intrai cu el în curtea castelului de la Lanzut. Prințul Henri, care nu bănuia nimic, veni în întîmpinarea mea cu cea mai amabilă voioșie; în primul moment a fost izbit de paloarea mea și l-am înștiințat imediat despre oaspetele pe care i-l aduceam; din acest moment, sîngele rece, hotărîrea și prietenia ce mi-o purta, nu s-au dezmințit nici un moment. Dar poate fi oare concepută o situație în care un comisar se instalează la masa unui mare senior cum era prințul Henri, sau la masa oricui ar fi fost, fără consimțămîntul prealabil al gazdei? Dacă ar fi venit în casa mea, i-aș fi spus, cred: „Aveți dreptul să mă duceți la închisoare, dar nu și să mîncați cu mine". După supeu, comisarul se apropie de fiul meu și-i spuse cu acel glas mieros pe care-l detest în mod special, atunci cînd servește la exprimarea unor lucruri jignitoare: „Potrivit ordinelor primite, ar trebui să-mi petrec noaptea în camera doamnei mama dumneavoastră, pentru a mă asigura că nu are nici o întrevedere cu nimeni, dar, din respect pentru dînsa, nu voi face așa ceva. — Puteți adăuga, spuse fiul meu, că și din respect pentru dumneavoastră; pentru că dacă în timpul nopții veți pune piciorul în camera mamei mele, eu vă voi azvîrli pe fereastră. — Vai! domnule baron, spuse comisarul înclinîndu-se mai adînc decît de obicei, pentru că această amenințare avea un aer fals de putere, care nu întîrzie să-l afecteze. Se duse la cul-

care și a doua zi, la dejun, secretarul prințului s-a ocupat atît de bine de el dîndu-i să bea și să mănînce că aș fi putut, cred, să rămîn cîteva ore în plus, dar îmi era rușine să prelungesc o asemenea scenă în casa amabilelor mele gazde. Nu mi-am rezervat timpul necesar ca să văd nici minunatele grădini care aminteau de climatul din sud și ale căror produse le și ofereau, nici această casă care fusese azilul emigranților francezi persecutați și în care artiștii își trimiseseră prinosul talentului lor, în schimbul tuturor serviciilor de care beneficiaseră din partea stăpînilor castelului.

Contrastul dintre aceste impresii tandre și strălucitoare și durerea însoțită de indignarea ce o resimțeam, era insuportabil : amintirea șederii la castelul Lanzut, pe care am atîtea motive să-l iubesc, mă înfioară ori de cîte ori o retrăiesc.

Am plecat deci de aici vărsînd lacrimi amare fără să știu ce mă mai aștepta de-a lungul celor cincizeci de leghe ce-mi mai rămăseseră de străbătut din teritoriul austriac. Comisarul mă conduse pînă la limitele sectorului său și cînd mă părăsi mă întrebă dacă eram mulțumită de el ; prostia acestui om anulă resentimentele mele. Ceea ce singularizează aceste persecuții care odinioară nu intrau în practica guvernului austriac este faptul că agenții le execută cu duritate dar, în egală măsură, cu stîngăcie ; acești mai sus-numiți oameni cinstiți aduc, în lucrurile rele care li se cer, exactitatea scrupuloasă cu care ar face lucruri bune și spiritul lor mărginit îi determină ca în acest mod nou de guvernare, total necunoscut lor, să facă o sută de prostii, fie din neîndemînare, fie din grosolănie. Se înarmează cu măciuca lui Hercule pentru a zdrobi o muscă și în timpul acestui efort inutil scapă din vedere lucrurile cele mai importante.

Ieșind din sectorul Lanzut, întîlneam încă, pînă la Lwow, capitala Galiției, grenadieri plasați din post în post pentru a se asigura că am trecut pe acolo. Aș fi regretat timpul pierdut de acești domni cumsecade dacă nu m-aș fi gîndit că era oricum mai bine că se aflau aici decît în armata nenorocită pe care Austria o abandona în mîinile lui Napoleon. Ajunsă la Lwow am regăsit vechea Austrie în persoana guvernatorului și a comandantului provinciei, care mă primiră cu o desăvîrșită politețe și-mi dădură ceea ce-mi doream mai presus de orice, anume un ordin de trecere din Austria în Rusia. Astfel se încheie șederea mea în această monarhie, pe care o văzusem cîndva puternică, dreaptă și cinstită. Alianța ei cu Napoleon, atît cît a durat, au dus-o în starea în care se aflau ultimele dintre națiuni. Fără îndoială, istoria nu va uita că, în lungile ei războaie împotriva Franței, s-a dovedit a fi foarte combativă și că ultimul ei efort de a-i rezista lui Bonaparte a fost inspirat de un entuziasm național demn de laude ; dar suveranul acestei țări, mai mult pentru că a cedat în fața consilierilor decît din cauza propriului său caracter a distrus complet acest entuziasm, stăvilindu-i elanul. Nefericiții care au pierit pe cîmpurile de luptă de la Essling și Wagram, pentru ca o monarhie austriacă și un popor german să mai poată exista, nu bănuiseră cîtuși de puțin că trei ani mai tîrziu, tovarășii lor de arme se vor bate pentru ca imperiul lui Bonaparte să se întindă pînă la frontierele Asiei și că în întreaga Europă nu se va găsi măcar un deșert în care proscrișii, de la regi pînă la cel din urmă supus, să poată afla un adăpost : căci acesta este scopul, unicul scop al războiului Franței împotriva Rusiei.

CAPITOLUL X

Trecerea frontierei ruse. Volhynia — Napoleon și domnul Balașov. Înaintarea armatei franceze; Doamna de Staël ar dori să se îndrepte spre Odesa.

Nu eram deloc obișnuiți să considerăm Rusia ca fiind statul cel mai liber din Europa; dar jugul cu care împăratul Franței oprima toate statele de pe continent era atît de puternic încît te credeai într-o republică de îndată ce ajungeai într-o țară în care tirania lui Napoleon nu se mai putea face simțită. Am intrat în Rusia la 14 iulie; această aniversare a primei zile a revoluției m-a impresionat în mod ciudat: în acest fel se închidea pentru mine cercul istoriei Franței care începuse la 14 iulie 1789.[1] În momentul în care bariera care desparte Austria de Rusia se deschise pentru a-mi permite să trec, am jurat să nu mai calc niciodată într-o țară care, într-un fel sau altul, era supusă împăratului Napoleon. Acest jurămînt îmi va permite oare să revăd vreodată frumoasa Franță?

Primul om care mă primi în Rusia a fost un francez, odinioară funcționar în birourile tatălui meu; îmi vorbi despre el cu ochii înlăcrimați și numele său pronunțat în aceste împrejurări mi se păru de bun augur. Într-adevăr, în acest imperiu rus, atît de fals desemnat ca barbar, nu am trăit decît sentimente nobile și agreabile; fie ca recunoștința mea să binecuvînteze odată mai mult acest

[1] La 14 iulie 1817 mama ne-a fost răpită pentru ca Dumnezeu s-o primească în împărăția sa. Care ființă omenească n-ar fi cuprinsă de o cucernică emoție meditînd la aceste misterioase apropieri pe care destinul le oferă oamenilor? (nota lui A. de Staël).

popor împreună cu suveranul său! Intram în Rusia într-un moment în care armata franceză pătrunsese deja foarte adînc în teritoriul rusesc[1] și cu toate acestea nici o persecuție, nimic nu stingherea nici un moment călătorul străin. Nici eu, nici însoțitorii mei nu știam nici un cuvînt rusesc; nu vorbeam decît franceza, limba dușmanilor care devastau imperiul; nu aveam cu mine, datorită unor întîmplări supărătoare, nici măcar un singur servitor care să fi știut rusește și dacă n-ar fi fost un medic german (doctorul Renner), care în modul cel mai generos din lume a binevoit să facă oficiul de interpret pînă la sosirea noastră la Moscova, am fi meritat efectiv acest nume de surdo-muți pe care rușii îl dau străinilor. Ei bine! chiar și în această stare călătoria noastră ar fi fost sigură și ușoară, atît de mare este în Rusia ospitalitatea nobililor și a poporului. De la primii pași am aflat că drumul direct spre Petersburg este deja ocupat de armate și că pentru a ajunge acolo trebuia să trecem prin Moscova. Era un ocol de două sute de leghe, dar lăsasem în urmă un ocol de o mie cinci sute de leghe, și mă felicit acum că am văzut Moscova.

Prima provincie pe care a trebuit s-o străbatem, Volhynia, face parte din Polonia rusească; este o regiune fertilă, ca și Galiția, inundată de evrei, dar mult mai puțin nevoiași. M-am oprit la castelul unui senior polonez, căruia îi fusesem recomandată; acesta mă sfătui să mă grăbesc pentru că francezii se îndreptau spre Volhynia, unde era

[1] Marea armată trecuse Niemen-ul în zilele de 24 și 25 iunie 1812. Napoleon se îndrepta spre Vitebsk. În a doua jumătate a lunii iulie Doamna de Staël trecea prin Jitomir, Kiev, Kursk, Orel, Tula și sosea la Moscova la 1 august împreună cu escorta sa.

foarte posibil să ajungă peste vreo opt zile. În general, polonezii îi iubesc mai mult pe ruşi decît pe austrieci ; ruşii şi polonezii sînt slavi ; au fost duşmani, dar se apreciază reciproc, în timp ce germanii, cu o civilizaţie europeană mai avansată decît a slavilor, nu ştiu să se apropie de ei. Era uşor de observat că polonezii din Volhynia nu se temeau de sosirea francezilor şi, cu toate că părerea lor era cunoscută, nu erau supuşi acelor persecuţii amănunţite care nu fac decît să stîrnească ură. Cu toate acestea, spectacolul unei naţiuni supuse altei naţiuni era greu de suportat ; trebuie să treacă mai multe secole pentru ca unitatea să fie atît de bine consolidată încît să se şteargă din memorie numele învingătorului şi al celui învins.

La Jitomir, capitala Volhyniei, mi se povesti că ministrul poliţiei ruse fusese trimis la Wilna pentru a afla care erau cauzele agresiunii împăratului Napoleon, şi pentru a protesta, conform uzanţelor, împotriva intrării sale pe teritoriul Rusiei. Cu greu se pot imagina sacrificiile fără număr pe care le-a făcut împăratul Alexandru pentru a menţine pacea. Într-adevăr, Napoleon nu putea nici pe departe să-l acuze pe împăratul Alexandru că nu a respectat Tratatul de la Tilsit, ci dimpotrivă, i s-ar fi putut reproşa mai degrabă o prea scrupuloasă fidelitate faţă de acest Tratat funest ; de fapt Alexandru este acela care ar fi avut dreptul să-i declare război lui Napoleon, pentru a fi încălcat el primul acest tratat. Pentru că, în timp ce Rusia închidea Angliei toate porţile, Napoleon autoriza intrarea în Franţa a produselor coloniale şi se poate spune că adevăratul scop al războiului Franţei şi al Europei împotriva Rusiei era ca familia Bonaparte et comp. să poată comercializa în exclusivitate mărfurile englezе : frumos motiv pentru a tulbura liniştea tuturor popoarelor de pe continent ![1]

În discuţia avută cu dl. Balaşov, ministrul poliţiei, împăratul Franţei s-a dedat acelor indiscreţii de neconceput care puteau trece drept nonşalanţă, dacă nu s-ar fi ştiut că-i convine să înăsprească teroarea pe care o inspira, prefăcîndu-se dezinteresat de orice calcul : „Credeţi oare, îi spuse el domnului Balaşov, că-mi fac griji din cauza acestor iacobini de polonezi ?“ Şi există într-adevăr o scrisoare a domnului de Champagny adresată cancelarului Romanovilor acum cîţiva ani, prin care se propunea ca denumirea de Polonia şi de polonez să fie radiate din toate actele europene. Ce nenorocire pentru acest popor, că împăratul Alexandru nu a luat titlul de rege al Poloniei şi nu a asociat cauza acestui popor oprimat cu aceea a tuturor sufletelor generoase ! Napoleon îl întrebă pe unul dintre generalii săi, în prezenţa domnului Balaşov, dacă a fost vreodată la Moscova şi ce părere avea despre acest oraş ; generalul răspunse că Moscova i se păruse a fi mai degrabă un sat mare, decît o capitală. „Şi cîte biserici are ? continuă împăratul. — Cam o mie şase sute, i se răspunse. — Pentru vremurile acestea, cînd oamenii nu mai sînt credincioşi, este de

---

[1] Acest punct de vedere privind situaţia economiei europene se sprijină pe o vastă cunoaştere personală a cercurilor de afaceri care criticau vehement blocul (de exemplu Sismondi, prieten intim al Doamnei de Staël şi Camera de Comerţ din Geneva). Alexandru, nemulţumit, aşa cum arată ea, şi-a redobîndit libertatea deschizînd porţile neutrilor la 31 decembrie 1810. Idealismul pacific al lui Alexandru nu e chiar aşa cum şi-l imaginează Doamna de Staël ; în 1811 negocia alianţe secrete şi în aprilie 1812 a început atacul diplomatic. La 28 mai Napoleon pleca la Niemen. Întrevederea dintre ministrul Balaşov şi Napoleon a avut loc la Vilna, la 1 iulie.

neconceput. — Scuzați, Sire, răspunse domnul Balașov, rușii și spaniolii mai cred încă." Admirabil răspuns care prezicea, este de sperat, că moscoviții vor fi castilienii nordului.

Cu toate acestea, armata franceză înainta rapid și este atît de obișnuit ca francezii să triumfe peste tot în afara granițelor lor, deși sînt incapabili, la ei acasă, să reziste sub apăsarea oricărui jug, încît mă puteam teme, pe bună dreptate, să nu-i întîlnesc chiar pe drumul spre Moscova. Ce soartă ciudată mi-a fost hărăzită, să trebuiască să fug din calea francezilor în mijlocul cărora m-am născut și care l-au purtat pe tatăl meu în triumf, și încă să fug de ei pînă la frontierele Asiei! Dar există oare vreun destin, măreț sau neînsemnat, pe care să nu-l fi zdruncinat omul ales, pentru a-l umili pe om? M-am simțit obligată să mă îndrept spre Odessa, devenită prosperă datorită administrației luminate a ducelui de Richelieu și de aici aș fi trecut la Constantinopol și în Grecia; mă consolam la ideea acestui lung voiaj gîndindu-mă la un poem despre Richard-Inimă-de-leu pe care intenționam să-l scriu, dacă zilele și sănătatea îmi vor ajunge. Acest poem este destinat să descrie obiceiurile și natura din Orient și să consacre o mare epocă din istoria Angliei, aceea în care elanul cruciadelor a cedat locul entuziasmului pentru libertate. Dar, cum nu poți descrie decît ceea ce ai văzut, la fel cum nu poți exprima decît ceea ce ai simțit, va trebui să mă duc la Constantinopol, în Siria și în Sicilia, pentru a călca pe urmele lui Richard. Tovarășii mei de drum, apreciindu-mi forțele mai bine decît o fac eu însumi, m-au sfătuit să renunț, și m-au asigurat că grăbindu-mă aș putea să parcurg distanțele mai repede decît o armată. Se va vedea că da, într-adevăr, nu mi-a mai rămas mult timp.

CAPITOLUL XI

Kiev. Costumul rușilor. Niprul. Religia ortodoxă. Generalul Miloradovici.

Hotărîtă să-mi continui călătoria în Rusia, am intrat în Ucraina, a cărei capitală este Kievul, cîndva capitala Rusiei. Pe vremea aceea rușii întrețineau legături permanente cu grecii stabiliți la Constantinopol și în general cu popoarele Orientului, ale căror obiceiuri le-au adoptat în multe privințe. Ucraina este o țară fertilă, dar deloc plăcută; se văd întinderi nesfîrșite, acoperite cu lanuri de grîu care par a fi semănate de o mînă invizibilă, atît de rare sînt locuințele și locuitorii. Apropiindu-te de Kiev, sau de ceea ce se numește oraș în Rusia, nu vezi nimic care să semne cu orașele din Occident; drumurile nu sînt mai bine îngrijite, casele de țară nu anunță o regiune mai populată. Ajungînd la Kiev, primul lucru pe care l-am zărit a fost un cimitir: am înțeles astfel că mă aflam în apropierea unui loc în care trăia un grup de oameni. Majoritatea caselor din Kiev seamănă cu niște corturi și, văzute de departe, orașul are aerul unei tabere; nu te poți abține să nu crezi că s-a luat modelul caselor ambulante tătare pentru a construi case de lemn, care nu par nici ele prea solide. Se construiesc repede, însă incendii frecvente le mistuie în flăcări, și se merge la pădure pentru a comanda o casă așa cum se merge la piață pentru proviziile de iarnă. În mijlocul acestor cabane se ridică totuși palate și mai cu seamă biserici, ale căror cupole verzi și aurite rețin privirea în mod deosebit. Seara, cînd soarele își aruncă razele deasupra acestor bolți strălucitoare, ai mai degrabă

senzația că vezi lumina feerică a unei sărbători decît un edificiu durabil.

Rușii nu trec niciodată prin fața unei biserici fără să se închine și bărbile lungi completează expresia de religiozitate a fizionomiei lor. Cei mai mulți poartă o cămașă lungă, albastră, strînsă cu un cordon roșu ; și îmbrăcămintea femeilor are ceva asiatic și se poate remarca acel gust pentru culorile vii care a ajuns la noi venind din țările în care soarele este atît de frumos încît ai vrea ca strălucirea sa să se reflecte în obiectele pe care le luminează. După un scurt timp, veșmintele acestea orientale au început să-mi placă atît de mult încît nu-mi mai făcea plăcere să-i văd pe ruși îmbrăcați la fel cu ceilalți europeni ; mi se părea atunci că și ei se vor confunda cu această masă supusă normelor despotismului lui Napoleon, care a dăruit tuturor țărilor, mai întîi recrutările obligatorii, apoi taxele de război, apoi Codul Napoleon pentru a guverna, cu aceleași mijloace, națiuni complet deosebite.

Niprul, pe care anticii îl numeau Boristene, trece prin Kiev, și vechea tradiție a țării a vrut ca un luntraș să fie acela care, traversîndu-l, să fie atît de fermecat de puritatea undelor, încît să se decidă să întemeieze aici un oraș. Într-adevăr, fluviile sînt în Rusia cele mai mari frumuseți dăruite de natură. Rîurile sînt mai puțin frecvente, din cauza depunerilor de nisip ; aproape că nu există varietăți de arbori ; tristul mesteacăn este prezent pretutindeni în această natură puțin inventivă ; chiar și absența pietrelor ar putea fi regretată, atît este de obositor cîteodată să nu întîlnești nici coline, nici văi și să înaintezi mereu, fără ca privirea să găsească ceva nou. Dar fluviile pe care preoții le binecuvîntează, eliberează imaginația de această

oboseală. Împăratul, împărăteasa și toată curtea asistă la ceremonia de binecuvîntare a Nevei, în momentul cel mai friguros al anului. Se spune că la începutul secolului al XI-lea, Vladimir a declarat că Boristene este sfînt și că este deci suficient să te scufunzi în apele sale pentru a deveni creștin ; botezul ortodocșilor se făcea prin scufundare și mii de oameni intrară în acest fluviu pentru a se lepăda de idolatrie. Același Vladimir și-a trimis solii în diferite țări pentru a afla care dintre religii i-ar conveni mai mult spre a fi adoptată în țara sa : se decise pentru religia ortodoxă din cauza pompei ceremoniilor. A ales-o poate și din motive mai importante ; într-adevăr, ortodoxismul, excluzînd autoritatea papei, conferă suveranului Rusiei puterea spirituală și materială absolută.

Religia ortodoxă trebuie să fie neapărat mai tolerantă decît catolicismul ; căci fiind acuzată de schismă, ea nu se poate plînge deloc de eretici : în Rusia sînt acceptate toate religiile și de la malurile Donului pînă la cele ale Nevei, sentimentul apartenenței la aceeași patrie îi unește pe oameni, chiar și atunci cînd părerile lor teologice îi despart. Preoții sînt căsătoriți și aproape niciodată un nobil nu intră în această tagmă, de unde rezultă că aici clerul nu are un prea mare ascendent politic ; acționează asupra poporului, dar este foarte supus împăratului.

Ceremoniile religiei ortodoxe sînt cel puțin la fel de frumoase ca acelea catolice ; cîntecele intonate în biserici sînt fermecătoare și în acest cult totul îndeamnă la visare ; e ceva poetic și sensibil, dar am impresia că mai mult captivează imaginația decît orientează comportarea. Cînd preotul iese din altar, unde rămîne închis în timp ce-i împărtășește pe credincioși, ai zice că vezi deschizîndu-se por-

țile cerului ; norul de tămîie care-l învăluie, argintul, aurul și pietrele prețioase care strălucesc pe odăjdiile sale, ca și în întreaga biserică par a veni din țara în care era adorat soarele. Sentimentele de reculegere pe care le inspiră arhitectura gotică în Germania, în Franța și în Anglia nu se pot compara întru nimic cu efectul pe care îl produc bisericile ortodoxe ; ele amintesc mai degrabă de minaretele turcești sau arabe decît de templele noastre. Nu trebuie, de asemenea, să te aștepți să găsești aici, la fel ca în Italia, pompa care a fost conferită artei ; ornamentele lor cele mai remarcabile sînt sfinții împodobiți cu diamante și rubine. Măreția este principala caracteristică a tot ceea ce se vede în Rusia ; nici geniul uman, nici darurile naturii nu-i dau frumusețe.

Ceremoniile de căsătorie, botez și înmormîntare sînt nobile și înduioșătoare, în ele se regăsesc unele vechi obiceiuri care-și au rădăcinile în păgînismul grec, dar numai acelea care, neavînd nimic comun cu dogma, pot marca mai puternic cele trei mari scene din viață : nașterea, căsătoria, moartea. Țăranii ruși au păstrat încă obiceiul de a-i vorbi mortului înainte de a se despărți pentru totdeauna de rămășițele sale pămîntești. „De ce ne-ai părăsit — i se spune. Erai tu, oare, nefericit pe acest pămînt ? Femeia ta nu era ea frumoasă și bună ? De ce ai părăsit-o ?“ Mortul nu răspunde nimic, dar valoarea existenței este astfel proclamată în prezența celor care se mai bucură de ea.

La Kiev se pot vizita catacombe care amintesc puțin de cele de la Roma. Și se fac aici pelerinaje, pe jos, din Kazan sau din alte orașe de la confluența cu Asia ; în Rusia aceste pelerinaje costă mai puțin decît oriunde în lume, deși distanțele sînt mult mai mari. O caracteristică a acestui popor

este că nu se teme nici de oboseală, nici de suferințele fizice ; această nație este răbdătoare și activă, după cum este veselă și melancolică. Se văd aici reunite contrastele cele mai izbitoare, or, aceasta poate prevesti lucruri mari pentru că, de obicei, numai ființele superioare posedă calități contradictorii, masele manifestă în majoritatea cazurilor aceeași tendință.

La Kiev am beneficiat de ospitalitatea rusă. Guvernatorul provinciei, generalul Miloradovici, m-a copleșit cu atențiile cele mai amabile.[1] Era unul din adjuncții lui Suvorov, la fel de întreprinzător ca și el ; mi-a inspirat mai multă încredere în succesele militare ale Rusiei decît eram înclinată să am la acea dată. Nu întîlnisem pînă atunci decît cîțiva ofițeri de la școala germană care nu reprezentau prin nimic caracterul rusesc. În generalul Miloradovici am văzut un adevărat rus, impetuos, viteaz, încrezător, deloc molipsit de spiritul de imitație care uneori anulează la compatrioții săi chiar și specificul național. Mi l-a descris pe Suvorov într-o lumină care dovedea că acesta studia mult, deși și-a conservat instinctul original care ține de cunoașterea imediată a oamenilor și a lucrurilor. Ascundea faptul că studia pentru a-și impresiona și mai mult trupele, luîndu-și în toate ocaziile aerul unui om animat de un suflu divin.

După părerea mea, rușii au mult mai multe trăsături comune cu popoarele din sud decît cu cele

[1] Acest „Murat rus“, cum îl numea Ségur, participase la diferite campanii împotriva Franței, printre altele și la bătălia de la Austerlitz și va lupta strălucit la Borodino, unde îl va înlocui pe prințul Bagration, ucis în luptă.

din nord. Ceea ce este european la ei ține de manierele de curte, aceleași în toate țările; firea lor însă este orientală. Generalul Miloradovici îmi povesti că un regiment de calmuci era în garnizoană la Kiev și că prințul acestor calmuci veni să-i mărturisească într-o zi că suferea foarte mult pentru că trebuia să-și petreacă iarna închis într-un oraș și că ar dori să primească permisiunea de a-și ridica o tabără în pădurea învecinată. Nu i se putea refuza o plăcere atît de ușor de îndeplinit; se duse astfel cu trupa lui în mijlocul zăpezilor și se instală în căruțele care le serveau totodată de adăpost. Soldatul rus suportă aproape la fel de bine oboseala și suferințele provocate de rigorile climatului sau ale războiului și poporul, indiferent de clasă, disprețuiește dificultățile fizice. Acest prinț calmuc, căruia în plină iarnă casele de lemn i se păreau prea sofisticate, oferea diamante doamnelor pe care le admira la un bal și cum nu se putea face înțeles, înlocuia complimentele cu cadouri, așa cum se obișnuiește în India și în regiunile tăcute ale Orientului, unde cuvîntul are mai puțină forță decît la noi. Generalul Miloradovici mă invită, chiar în seara dinaintea plecării mele, la un bal dat de o prințesă moldavă. Am regretat sincer că nu puteam merge. Toate aceste denumiri de țări străine, de națiuni care aproape că nu mai sînt europene stîrnesc în mod ciudat imaginația. În Rusia te simți la porțile unui alt tărîm, în apropierea Orientului, sursa atîtor credințe religioase și care mai ascunde comori nebănuite de perseverență și gîndire.

CAPITOLUL XII

Călătoria de la Kiev la Moscova. Blîndețea poporului rus. Monotonia peisajului. Cazacii. Temerile Doamnei de Staël. Ospitalitatea rusească. Luxul în Rusia. Caracterul „gigantic" al poporului rus.

Aproape nouă sute de versete mai despărțeau Kievul de Moscova. Birjarii mei ruși mînau ca fulgerul, cîntînd, și cuvintele acestor cîntece, erau — după cum am fost asigurată — complimente și îndemnuri pentru cai. „Haideți, haideți prieteni, că doar ne cunoaștem, alergați mai cu spor." Nu am văzut nimic barbar la acest popor, chiar dimpotrivă, înfățișarea sa are ceva elegant și blînd, care nu se întîlnește în altă parte. Niciodată un birjar rus nu trece înaintea unei femei, indiferent de vîrsta sau de starea ei socială, fără s-o salute și femeia îi răspunde printr-o înclinare a capului care este întotdeauna nobilă și plină de grație. Un bătrîn care nu înțelegea ce-i spuneam, mi-a arătat întîi pămîntul, apoi cerul, pentru a-mi spune că primul va fi curînd pentru el drumul ce-l va lua pentru a ajunge la cel de al doilea. Știu desigur că mi se pot obiecta, pe bună dreptate, marile atrocități cu care este împînzită istoria Rusiei; dar, în primul rînd, i-aș acuza mai curînd pe boierii depravați de despotismul pe care îl exercitau, sau pe care îl suportau, mai vinovați decît națiunea însăși. De altfel, disensiunile politice denaturează caracterul național, peste tot și în toate timpurile, și în istorie, nimic mai deplorabil decît acest șir de stăpîni ridicați și răsturnați prin crimă; dar aceasta este pe pămînt condiția fatală a puterii absolute. Funcționarii civili de o categorie inferioară, toți aceia care așteaptă succesul carierei lor ca rezultat al supu-

ţerii sau ai propriilor lor intrigi nu se aseamănă în nimic cu locuitorii de la sate şi-mi închipui tot răul care s-a spus despre ei, după cum şi merită; dar o naţiune războinică trebuie cunoscută prin soldaţii ei, şi prin clasa din care provin aceşti soldaţi, anume ţărănimea.

Deşi trăsura era condusă cu o mare repeziciune, aveam senzaţia că nu înaintam deloc, atît de monoton era peisajul. Cîmpii de nisip, cîteva păduri de mesteacăn şi sate foarte depărtate unul de altul, formate din case de lemn încrustat, toate cu acelaşi model, iată singurele obiecte care se ofereau privirilor mele. Aveam acea senzaţie de coşmar care te cuprinde uneori noaptea, cînd ai impresia că mergi fără să înaintezi. Mi se părea că ţara asta este imaginea însăşi a spaţiului infinit şi că-ţi trebuia eternitatea ca să-l străbaţi. În fiecare moment vedeai trecînd curieri care aveau o viteză incredibilă; erau aşezaţi pe o băncuţă de lemn plasată de-a curmezişul unei trăsurici trase de doi cai şi nimic nu-i oprea pentru o clipă măcar. Hîrtoapele îi aruncau uneori în sus, la vreo două picioare înălţime, şi recădeau cu o precizie uluitoare, grăbindu-se să strige, în rusă „înainte" cu o energie care amintea de cea a francezilor, în zile de luptă. Limba slavă este deosebit de sonoră, aş spune chiar că are ceva metalic şi uneori, cînd ruşii pronunţă unele sunete din limba lor, complet diferite de cele din limbile occidentale, ai zice că auzi dangătul unui clopot.

Se vedeau trecînd trupe de rezervă care se grăbeau spre teatrul de război; cazacii se duceau unul cîte unul la armată, fără ordin şi fără uniformă, înarmaţi cu o sabie lungă şi înveşmîntaţi cu un fel de haine cenuşii cu o glugă largă care le acoperă capul. Îmi făcusem o idee total diferită

despre aceste popoare care locuiau dincolo de Nipru; ele duc acolo o viaţă independentă, dar în timpul războiului se lasă conduşi în mod despotic. Sîntem obişnuiţi să vedem armatele cele mai de temut purtînd uniforme frumoase, în culori strălucitoare. Culorile închise cu care sînt îmbrăcaţi aceşti cazaci inspirau o teamă de altă natură: ai zice că sînt nişte fantome care se năpustesc asupra ta.

La jumătatea drumului dintre Kiev şi Moscova, cum ne apropiam deja de armate, caii se găseau mai greu. Începeam să mă tem că voi fi obligată să întrerup călătoria chiar în momentul în care trebuia să mă grăbesc mai mult. Unul dintre însoţitorii mei,[1] foarte impresionat de succesele rapide ale francezilor, era îngrijorat din pricina mea, la gîndul că mi-ar putea lipsi caii necesari chiar în momentul în care armatele se apropiau, şi cînd stăteam cîte cinci-şase ore în faţa unei poşte, pentru că rareori găseam o cameră în care să se poată intra, mă gîndeam, înfiorîndu-mă, la această armată care m-ar putea ajunge aici, la extremitatea Europei, punîndu-mă într-o situaţie tragică şi totodată ridicolă. Căci aşa se întîmplă cînd nu ai succes într-o acţiune de acest fel: circumstanţele care mă obligaseră să procedez astfel nu erau cunoscute de toată lumea, aş fi fost întrebată de ce mi-am părăsit domiciliul, deşi făcuseră din acest domiciliu o închisoare pentru mine, şi oameni destul de cumsecade n-ar fi scăpat ocazia să spună, cu o gravitate ridicolă, că era demn de compătimit, dar că aş fi făcut mult mai bine dacă n-aş fi plecat. Dacă tirania n-ar avea de partea ei decît partizanii ei direcţi, nu s-ar menţine niciodată; lu-

[1] Dl. Rocca (nota lui A. de Staël).

crul cel mai uimitor și care exprimă mai mult decît orice toată mizeria umană este că majoritatea oamenilor mediocri se află în serviciul evenimentului; puterea lor de gîndire nu trece dincolo de faptă și dacă un asupritor a triumfat și o victimă este pierdută, ei se grăbesc să găsească o justificare, nu neapărat tiranului, ci destinului al cărui instrument este. Cauza acestui servilism rezidă desigur în lipsa de inteligență și de caracter, dar există în om și o anumită nevoie de a se supune soartei, oricare ar fi, ca și cum aceasta e modalitatea de a trăi în bună înțelegere cu ea.

Am intrat, în sfîrșit, în acea etapă a călătoriei mele care mă îndepărta de teatrul de război și am sosit în guberniile Orel și Tula despre care s-a scris atîta, în ultima vreme, în buletinele celor două armate. Am fost primită cu o perfectă ospitalitate într-una din acele locuințe solitare — căci astfel par a fi orașele de provincie, în Rusia. Mai mulți nobili din împrejurimi veniră la hanul în care locuiam ca să mă felicite pentru scrierile mele și mărturisesc că am fost flatată să-mi descopăr o reputație literară la o asemenea depărtare de patrie. Soția guvernatorului m-a primit după moda asiatică, cu șerbet de trandafiri; camera ei era împodobită cu instrumente muzicale și tablouri. În Europa poate fi observat oriunde contrastul dintre bogăție și mizerie; în Rusia nu se observă însă, dacă se poate spune astfel, nici una nici cealaltă. Poporul nu este sărac; atunci cînd este nevoie, cei mari pot duce o viață identică cu aceea a poporului, amestecul dintre lipsurile cele mai dure și bucuriile cele mai rafinate este caracteristic acestei țări. Aceiași seniori ale căror case conțin laolaltă tot ce poate fi mai strălucitor în luxul din diferite părți ale lumii se hrănesc, atunci cînd călătoresc, mai prost decît țăranii noștri din Franța și știu să suporte nu numai războaiele, dar și o existență fizică dezagreabilă, atunci cînd împrejurările o cer. Rigorile climei, mlaștinile, pădurile, deșerturile care acoperă o bună parte a țării, îl determină pe om să lupte cu natura. Fructele și chiar și florile nu cresc decît în sere; legumele nu sînt cultivate aproape deloc; nu se văd nicăieri vii. Modul de viață al țăranilor din Franța nu se poate obține în Rusia decît cu prețul unor mari cheltuieli. Aici necesarul este un lux; iar cînd luxul este imposibil, se renunță chiar și la necesar. Ceea ce englezii numesc *confort*, iar noi *viață îndestulată* nu se întîlnește în Rusia.

Un general francez cerea pentru perdelele patului său o stofă brodată cu atîta măiestrie încît era imposibil de găsit: „Bun, spuse el, dacă nu se poate găsi stofa asta, puneți un braț de paie aici, în colțul camerei; voi dormi foarte bine și așa". Această anecdotă se poate aplica foarte bine seniorilor Rusiei. Nu se va găsi niciodată ceva care să fie destul de bun pentru a le satisface în întregime exigențele; dar, atunci cînd această poezie a bogăției le lipsește, beau mied dormind pe scînduri și călătoresc zi și noapte într-o trăsurică descoperită, fără să regrete luxul cu care s-ar putea crede că erau obișnuiți. Iubesc bogăția, pentru fast mai degrabă decît pentru plăcerile pe care ea le oferă; semănînd și în aceasta orientalilor, sînt de o ospitalitate excesivă față de străini, îi copleșesc cu cadouri, neglijînd deseori bunăstarea obișnuită a propriei lor persoane. Este unul din motivele care explică minunatul curaj cu care rușii au suportat ruina în care au ajuns după incendierea Moscovei. Obișnuiți mai mult cu pompa exterioară decît cu grija propriei lor persoane, ei nu sînt deloc mole-

șiți de lux, iar sacrificiul bănesc le satisface orgoliul la fel și chiar mai mult decît mărinimia cu care cheltuiesc. Acest popor are ceva gigantic, sub toate aspectele, și asta îl caracterizează ; dimensiunile obișnuite nu i se potrivesc în nici o privință. Nu vreau să spun prin aceasta că nu se întîlnesc aici nici adevărata grandoare, nici stabilitatea ; dar cutezanța, imaginația rușilor nu cunosc margini ; la ei totul este mai degrabă colosal decît proporționat, îndrăzneț, mai curînd decît gîndit atent și cînd nu-și ating scopul înseamnă că acesta e depășit.

CAPITOLUL XIII

Țărănci rusoaice ; caracterul poporului. Spiritul public în Rusia. Ruși și francezi. Iobăgia.

Mă apropiam din ce în ce mai mult de Moscova și nimic nu anunța prezența unei capitale. Satele de lemn erau tot atît de depărtate unul de celălalt, nu se vedea mai multă mișcare pe vastele cîmpii care se numesc drumuri principale, nu se auzea nici mai mult zgomot, casele de țară nu erau mai numeroase ; este atît spațiu în Rusia, că totul se pierde, chiar și castelele, chiar și populația. Ai crede că traversezi o țară a cărei națiune tocmai a plecat aiurea. Absența păsărilor întregește această liniște ; animalele sînt rare, sau cel puțin se află la o mare depărtare de drum. Vasta întindere face ca totul să dispară, afară de întinderea însăși. care obsedează aidoma unor idei metafizice de care gîndul, odată stăpînit, nu se mai poate elibera.

În ajunul sosirii mele la Moscova m-am oprit, într-o seară deosebit de caldă, pe o pajiște unde țărănci pitoresc îmbrăcate în portul specific regiunii se întorceau de la lucru cîntînd acele cîntece din Ucraina, ale căror cuvinte slăvesc dragostea de libertate cu un fel de melancolică părere de rău. Le-am rugat să danseze și ele au acceptat. Nu am văzut nimic mai grațios ca aceste dansuri străbătute de o modestă voluptate și care înmănunchează întreaga originalitate pe care naturalețea o conferă artelor frumoase ; baiaderele din India trebuie să aibă ceva analog cu acest amestec de indolență și vioiciune care dă farmec dansului rusesc. Ele denotă reverie și pasiune, două trăsături de caracter pe care civilizația nici nu le-a modelat, nici nu le-a înfrînat încă. Eram impresionată de veselia blîndă a acestor țărănci așa cum fusesem, cu anumite nuanțe, de aceea a majorității oamenilor din popor, cu care am avut de a face în Rusia. Cred că rușii devin teribili atunci cînd pasiunile le sînt provocate ; și cum nu sînt prea instruiți, nu știu să-și stăpînească violența. Ca urmare a aceleiași ignoranțe au puține principii morale, așa că furtul este frecvent în Rusia, dar frecventă este și ospitalitatea : îți dau așa cum îți iau, în funcție de viclenia sau de generozitatea care îi stăpînește ; și una și cealaltă îți stîrnesc admirația pentru acest popor. Această comportare seamănă puțin cu a sălbaticilor ; dar mi se pare că acum națiunile europene nu mai sînt viguroase decît atunci cînd sînt ceea ce s-ar numi „barbare“, adică neluminate, sau libere. Dar aceste națiuni care n-au învățat de la civilizație decît indiferența pentru un jug sau altul, cu condiția ca măruntă lor viață să nu le fie tulburată, aceste națiuni care n-au învățat de

la civilizație decît arta de a justifica puterea și de a argumenta robia, sînt menite să fie învinse. Îmi închipui deseori cum vor fi arătînd acum acele locuri, pe care eu le-am văzut atît de liniștite, tinerele binevoitoare, țăranii cu bărbi lungi care-și urmau liniștiți drumul croit de providență ; au pierit sau poate au fugit, căci nici unul dintre ei nu s-a pus în slujba învingătorului.

Cît de puternic este în Rusia spiritul public, este încă un fapt demn de remarcat. Reputația de națiune invincibilă dobîndită în urma multiplelor succese, mîndria firească a celor de neam mare, devotamentul care caracterizează poporul de rînd, religia, a cărei influență este adîncă, ura față de străini pe care Petru cel Mare a încercat s-o distrugă pentru a lumina și civiliza țara sa, dar care în pofida acestor eforturi nu a scăzut în sîngele rușilor și care se trezește ori de cîte ori se ivește prilejul, toate laolaltă fac din această națiune un popor foarte energic. Unele anecdote nefavorabile din vremea domniilor precedente, cîteva datorii făcute de ruși la Paris, cîteva cuvinte de spirit ale lui Diderot au creat în mintea francezilor ideea că Rusia era formată doar dintr-o curte coruptă, ofițeri de palat și un poopr de sclavi : iată o mare eroare. Este adevărat că această națiune nu poate fi cunoscută decît la capătul unui îndelungat examen ; dar, în împrejurările în care eu am studiat-o, toate calitățile ei ieșeau la suprafață și niciodată nu poți vedea un popor într-o lumină mai avantajoasă ca atunci cînd trece printr-o perioadă de grele încercări, cînd este nevoie de curaj. Nu este cazul să repet, această națiune înmănunchează cele mai uluitoare contraste. Cauza se găsește, poate, în combinația de civilizație europeană grefată pe un caracter asiatic.[1]

Primirea de care ai parte la ruși este atît de îndatoritoare încît din prima zi ai senzația că le ești foarte apropiat și poate că aceasta nu se va realiza nici peste zece ani. Tăcerea rusească este absolut extraordinară : această tăcere se manifestă numai față de ceea ce le inspiră un viu interes. În rest, vorbesc cît vrei, dar o atare conversație nu dezvăluie nimic mai mult decît politețea lor ; ea nu le trădează nici sentimentele, nici opiniile. Au fost deseori comparați cu francezii și această comparație mi se pare a fi cea mai falsă din lume. Flexibilitatea lor fizică face ca ei să poată imita foarte ușor tot felul de lucruri ; în maniere sînt englezi, francezi, germani, în funcție de împrejurări, dar niciodată nu încetează de a fi ruși, adică impetuoși și, în aceeași măsură, rezervați, mai înclinați spre pasiuni decît spre prietenii, mai mult mîndri decît delicați, mai degrabă pioși decît virtuoși, mai mult viteji decît cavaleri și atît de violenți în fața unor dorințe, încît nimic nu-i poate opri atunci cînd își propun să le satisfacă. Sînt cu mult mai ospitalieri decît francezii ; dar la ei societatea nu constă, ca la noi, într-un cerc de bărbați și femei de spirit, cărora le face plăcere să discute împreună. Oamenii se duc să se întîlnească, așa cum s-ar duce la o sărbătoare, ca să vadă lume multă, ca să guste fructe și trufandale provenite din Asia sau din Europa, să asculte muzică, să joace cărți, în sfîrșit, ca să trăiască emoții puternice datorate mai mult obiectelor exterioare decît spiritului și sufletului :

[1] „Un motiv real care explică de ce nu putem fi înțeleși de către europeni este că nu sîntem europeni, deși ne încăpățînăm să ne pretindem ca atare“ (Dostoievski).

şi unul şi celălalt este pus în slujba acţiunii şi nu a societăţii.

De altfel, cum în general sînt destul de puţin instruiţi, o conversaţie serioasă nu le face o prea mare plăcere şi nu se ostenesc pentru ca amorul propriu să strălucească prin spiritul pe care o atare conversaţie îl poate reflecta. Poezia, elocvenţa, literatura nu se întîlnesc în Rusia; luxul, puterea şi curajul sînt principalele obiecte ale orgoliului şi ale ambiţiei: toate celelalte modalităţi de a se distinge sînt încă socotite de această naţiune ca lipsite de vigoare şi zadarnice.

Dar, se va spune, poporul este sclav: ce caracter poate avea? Desigur, nu este nevoie să spun că toţi oamenii luminaţi doresc ca poporul rus să iasă din această stare şi că acela care o doreşte cel mai mult este împăratul Alexandru. Dar sclavia în Rusia nu se aseamănă, sub aspectul efectelor sale, cu aceea pe care ne-o imaginăm în Occident: nu este situaţia creată de regimurile feudale, în care învingătorii au impus învinşilor legi aspre; relaţiile celor mari cu poporul seamănă mai degrabă cu ceea ce se chema familia de sclavi în antichitate decît cu starea de sclav în societăţile moderne. Starea a treia nu există în Rusia şi este aici un mare inconvenient pentru progresul literelor şi al artelor pentru că, de obicei, în rîndurile acestei de a treia clase se dezvoltă „luminile"; absenţa unor intermediari între cei mari şi popor face ca ei să se apropie şi mai mult unii de alţii. Distanţa între cele două clase pare şi mai mare pentru că nu există nici un fel de trepte între cele două extremităţi; şi în realitate ele vin într-un contact mai

strîns, nefiind separate de o clasă de mijloc. Este o organizare socială total defavorabilă pentru luminarea celei dintîi clase, dar nu şi a fericirii celei de a doua. De fapt, acolo unde nu există guvern reprezentativ, adică în ţările în care monarhul este încă acela care decretează legile pe care tot el trebuie să le pună în aplicare, oamenii sînt deseori mai înjosiţi de sacrificarea a însăşi raţiunii şi caracterului lor decît în acest vast imperiu, unde cîteva idei simple despre religie şi patrie conduc o mare masă de oameni, avînd în frunte cîţiva şefi. Imensitatea imperiului rusesc face ca despotismul celor mari să nu apese poporul pînă în cele mai mici amănunte; în sfîrşit, spiritul religios şi militar mai cu seamă domină naţiunea în aşa măsură încît pot fi iertate multe derive, în favoarea acestor două importante surse de acţiuni lăudabile. Un om foarte spiritual spunea că Rusia se aseamănă pieselor lui Shakespeare unde tot ce nu este greşeală este sublim. Nimic mai just decît această observaţie; dar în marea criză prin care trecea Rusia în momentul în care eu am traversat-o, nu puteai decît să-i admiri puterea de rezistenţă şi resemnarea în faţa sacrificiilor de care dădea dovadă această naţiune, şi aproape că nu îndrăzneai, copleşit de asemenea virtuţi, să observi ceea ce în alte timpuri ai fi criticat. [1]

---

[1] Se simte în aceste pagini precauţia cu care Doamna de Staël vorbeşte despre gazdele sale. Pe deasupra nutreşte unele iluzii în legătură cu liberalismul ţarului, mai mult verbal decît efectiv, după cum se va vedea mai departe.

CAPITOLUL XIV

Moscova. Dispoziţii războinice. Biserici şi palate; Kremlinul. Caracterul asiatic al Moscovei. Emoţiile Doamnei de Staël. Vizita la contele Rostopkin. Temperamentul dur al ruşilor. Ceea ce trebuie să fie literatura rusă.

Cupole aurite anunţă în zare Moscova[1]; cu toate acestea, cum regiunea din împrejurimi nu este decît o cîmpie, ca întreaga Rusie de altfel, se poate ajunge în acest mare oraş fără a fi impresionat de întinderea sa. Cineva spunea, pe bună dreptate, că Moscova e mai degrabă o provincie decît un oraş. Într-adevăr, se văd aici cabane, case, palate, un bazar asemănător celor din Orient, biserici, localuri publice, fîntîni, păduri, parcuri. Diversitatea obiceiurilor, ca şi a naţiunilor care formează Rusia e reflectată în această imensă localitate. Doriţi să cumpăraţi — mi s-a spus odată — şaluri de caşmir în cartierul tătăresc? Aţi văzut cartierul chinezesc? Asia şi Europa sînt reunite în această imensă cetate. Te bucuri aici de mai multă libertate decît la Petersburg unde Curtea trebuie, în mod obligatoriu, să exercite o mare influenţă. Marii seniori stabiliţi la Moscova nu încearcă să obţină funcţii; îşi dovedesc patriotismul prin donaţii enorme către stat, fie în folosul unor instituţii publice, pe timp de pace, fie ca ajutoare, în timp de război. Colosalele averi ale marilor seniori ruşi sînt destinate unor colecţii de toate genurile, unor afaceri

[1] Doamna de Staël rămase la Moscova între 1—5 august 1812. La 16 august Napoleon era la Smolensk, dădea bătălia pentru Moscova la 5 septembrie şi intra la 14 septembrie în oraşul care va arde între 15—18 septembrie.

sau serbări inspirate din *O mie şi una de nopţi*; dar aceste averi se pierd adesea datorită pasiunilor neînfrînate ale posesorilor lor.

Cînd am sosit la Moscova, nu se discuta decît despre sacrificiile ce se făceau pentru război. Un tînăr conte Mamonov echipa şi instruia un regiment pentru Stat, dar nu vroia să servească în acest regiment decît cu gradul de sublocotenent; o contesă Orlov, bogată şi amabilă în felul asiatic, dăruia un sfert din avutul său. Trecînd prin faţa acestor palate înconjurate de grădini, unde spaţiul era împărţit cu dărnicia cu care în altă parte nu s-ar fi putut realiza decît la ţară, mi se spuse că posesorul superbei reşedinţe tocmai oferise statului o mie de ţărani; iar despre altul, că dăduse două sute. Aveam dificultăţi în a înţelege această expresie, *a da oameni*; dar ţăranii înşişi se ofereau cu ardoare, iar stăpînii lor nu erau în acest război decît purtătorii lor de cuvînt.

De îndată ce un rus devine soldat, i se taie barba şi începînd din acest moment este liber. Se dorea ca toţi cei ce ar fi servit în armată să fie şi ei consideraţi oameni liberi, dar atunci ar fi fost liberă întreaga naţiune, pentru că ea s-a ridicat aproape în întregime împotriva duşmanului. Este de sperat că treptat se va ajunge la această eliberare atît de rîvnită; aşteptînd însă evenimentul, se opinează pentru păstrarea bărbilor, dat fiind că dau fizionomiei atîta forţă şi demnitate. Ruşii cu barbă lungă nu trec niciodată prin faţa unei biserici fără să-şi facă semnul crucii şi încrederea lor în manifestările vizibile ale religiei este foarte emoţionantă. Bisericile lor poartă amprenta acestui gust pentru lux care le vine din Asia; nu se văd decît ornamente în aur, argint şi rubine. Se spune că în Rusia un om ar fi propus să se compună un alfa-

bet cu ajutorul pietrelor prețioase și cu ele să scrie Biblia! Cunoștea care era cea mai bună modalitate de a trezi gustul pentru lectură al rușilor. Această fantezie, pînă în prezent, cel puțin, nu s-a manifestat încă în artă sau poezie. În tot ceea ce întreprind, rușii ajung pînă la un anumit punct fără să-l depășească. Impulsul le conduce primii pași, următorii însă țin de reflecție; pînă în prezent rușii care nu au nimic din popoarele nordului sînt încă puțin înclinați spre meditație.

Unele palate din Moscova sînt din lemn pentru a putea fi construite mai repede și pentru ca în felul acesta instabilitatea firească a acestei nații față de tot ce nu este religie și patrie, să poată fi satisfăcută, permițîndu-le să-și schimbe locuința mai ușor. Numeroase edificii de acest fel au fost construite pentru o sărbătoare: erau destinate strălucirii de o zi și bogățiile cu care au fost ornamentate le-au ajutat să dureze pînă în epoca asta de distrugere universală. Multe sînt zugrăvite în verde, galben ori roz și sculptate cu detalii ce amintesc de ornamentele unei prăjituri.

Kremlinul, această citadelă în care împărații Rusiei s-au apărat împotriva tătarilor, este înconjurat de un zid crenelat, flancat de turnulețe, care prin formele lor bizare amintesc mai degrabă de minaretele Turciei decît de fortărețele din Occident. Deși aspectul exterior al clădirilor din oraș este oriental, impresia de creștinism se regăsește în această multitudine de biserici atît de venerate, care atrag privirile la fiecare pas. Privind Moscova gîndul te duce la Roma, bineînțeles nu pentru că monumentele ar avea aici același stil, ci pentru că amestecul de sat singuratic și palate magnifice, dimensiunile orașului și numărul infinit de biserici

dau acestei Rome asiatice un aer care amintește, în anumite privințe, de Roma europeană.

Către primele zile ale lui august am fost invitată să văd interioarele Kremlinului. Am intrat prin scara pe care împăratul Alexandru o urcase cîteva zile mai înainte, înconjurat de o imensă mulțime care-l binecuvînta și-i promitea că-i va apăra imperiul cu prețul oricăror sacrificii. Acest popor s-a ținut de cuvînt. Mi se deschiseră mai întîi sălile în care se păstrau armele vechilor războinici ai Rusiei; arsenalele de acest gen sînt mai demne de interes în celelalte țări ale Europei. Rușii n-au participat la acțiunile cavalerești, n-au fost implicați în cruciade. În permanent război cu tătarii, cu polonezii și cu turcii, spiritul militar s-a format la ei în mijlocul atrocităților de tot felul pe care le presupunea barbaria asiatică și aceea a tiranilor care conducea Rusia. Deci, aici nu este vorba de vitejia generoasă a unui Bayard sau Percy, ci de un curaj fanatic care s-a manifestat timp de mai multe secole. În relațiile lor de societate, atît de noi pentru ei, rușii nu se evidențiază deloc prin spirit cavaleresc, așa cum îl concep popoarele Occidentului; împotriva inamicului însă s-au dovedit întotdeauna necruțători. Atîtea masacre au avut loc în interiorul Rusiei, pînă la domnia lui Petru cel Mare și după aceasta, încît principiile morale ale națiunii, și mai ales ale marilor seniori, trebuie să fi avut mult de suferit. Aceste guverne despotice, a căror unică ieșire este asasinarea despotului, zdruncină din temelii principiile de onoare și datorie; dar, dragostea de patrie, atașamentul față de religie s-au menținut adînc înrădăcinate în ruinele acestei istorii sîngeroase și o națiune care își păstrează asemenea virtuți, mai poate încă să uimească omenirea.

De la vechiul arsenal am fost condusă în încăperile pe care le ocupau ţarii şi unde se păstrează veşmintele pe care le purtaseră în ziua încoronării lor. Aceste apartamente nu au o frumuseţe anume, dar se armonizează foarte bine cu viaţa austeră pe care aceşti ţari au dus-o şi o mai duc încă. Palatul lui Alexandru este magnific, dar el doarme pe un pat tare şi călătoreşte ca un ofiţer cazac.

În Kremlin se putea vedea un tron care fusese ocupat mai întîi de Petru I şi de Ivan, fratele său. Prinţesa Sofia, sora lor, se aşeza în spatele lui Ivan şi-i dicta ce trebuia să spună ; dar această forţă d' împrumut n-a rezistat prea mult în faţa forţei native a lui Petru I şi în curînd acesta domni singur. Începînd cu domnia lui, ţarii au încetat să mai poarte costumul asiatic. Odată cu Petru I sosi şi peruca voluminoasă a secolului lui Ludovic al XIV-lea şi fără a jigni admiraţia pe care a inspirat-o acest mare bărbat, a existat un oarecare contrast dezagreabil între ferocitatea geniului său şi banalitatea ceremonioasă a veşmîntului pe care-l purta. A avut oare dreptate să şteargă, pe cît i-a fost posibil, obiceiurile orientale înrădăcinate în sînul naţiei sale ? Trebuia oare să-şi strămute capitala la nord, şi la marginea imperiului său ? Este o mare întrebare încă fără răspuns ; numai scurgerea secolelor poate da răspuns unor gînduri atît de complicate.

Am urcat în clopotniţa catedralei *Ivan Veliki* ce domina întreg oraşul ; vedeam de aici palatul ţarilor care cu arma în mînă au cucerit coroanele Astrahanului, Kazanului şi Siberiei. Auzeam cîntecele din biserica în care catolicul prinţ al Georgiei oficia în mijlocul locuitorilor Moscovei, şi forma un grup creştin între Asia şi Europa. O mie

cinci sute de biserici atestă devoţiunea poporului moscovit.

Locurile în care se practica negoţul în Moscova aveau un caracter asiatic ; bărbaţi cu turbane, alţii îmbrăcaţi după tradiţia tuturor ţărilor orientale îşi etalau mărfurile cele mai rare ; blănurile de Siberia şi ţesăturile de India ofereau toate deliciile luxului acestor mari seniori ale căror gusturi apreciază deopotrivă zibelinele samoizilor şi rubinele persanilor. Aici, grădina şi palatul Razumovski aveau cea mai frumoasă colecţie de plante şi de minerale ; acolo, un conte Buturlin şi-a dedicat treizeci de ani de viaţă strîngerii unei frumoase biblioteci, iar printre cărţile sale erau unele care purtau adnotări făcute de mîna lui Petru I. Marele om nu bănuise că această civilizaţie europeană, pe care era atît de gelos, va veni să devasteze instituţiile de învăţămînt public pe care le fondase în imperiul său pentru a tempera prin studiu firea înflăcărată a ruşilor.

Ceva mai departe era Casa copiilor găsiţi, una din cele mai emoţionante instituţii din Europa ; în diferite cartiere ale oraşului se aflau spitale pentru toate clasele ; în fine, ochiul nu se putea opri decît asupra bogăţiilor şi a binefacerilor, asupra unor edificii luxoase sau de caritate, asupra bisericilor şi a palatelor care răspîndeau fericire sau strălucire asupra unei părţi însemnate a speciei umane. Se zăreau sinuozităţile Moscovei, ale acestui rîu ale cărui valuri nu mai fuseseră stropite de sînge de la ultima invazie tătară ; era o zi superbă, soarele părea bucuros să-şi revarse razele asupra cupolelor scînteietoare. Mi l-am amintit pe bătrînul

episcop Platon[1] care îi scrisese împăratului Alexandru o pastorală al cărei stil oriental m-a emoționat profund : trimitea de la marginea Europei imaginea Fecioarei, pentru a-l ține departe de Asia pe omul care vroia să le aducă rușilor întreaga povară a națiunilor pe care, în trecerea sa, le-a pus în lanțuri. M-am gîndit o clipă că Napoleon s-ar putea plimba chiar pe turnul de la înălțimea căruia admiram orașul pe care prezența sa l-ar putea nimici ; m-am mai gîndit atunci că s-ar mîndri să-l înlocuiască, în palatul țarilor, pe șeful Marii Hoarde, care și el a știut să pună mîna, pentru un timp, pe acest palat ; cerul era atît de clar încît am respins această temere. O lună mai tîrziu acest frumos oraș era numai cenușă, pentru ca să se spună că orice țară care s-a aliat cu acest om putea fi răvășită de focul de care el dispunea. Dar cu ce preț au răscumpărat rușii și monarhul lor această eroare ! Nenorocirea însăși a Moscovei a regenerat imperiul, și acest oraș credincios a pierit ca un martir al cărui sînge vărsat i-a îmbărbătat pe frații care i-au supraviețuit.

Faimosul conte Rostopkin, al cărui nume a umplut buletinele împăratului, veni să mă vadă și mă invită la cină.[2] Fusese ministrul afacerilor externe în timpul domniei lui Pavel I ; conversația sa era originală și se putea observa cu ușurință că era capabil să-și manifeste personalitatea într-un

[1] Platon (1737—1812) fusese preceptorul lui Pavel I și al lui Alexandru.

[2] La moartea lui Pavel I, acest mare senior, naș al viitoarei contese de Ségur, nu mai era în slujba împăratului. În 1812 Alexandru îl numise guvernator al Moscovei în pericol. Se știe că mai tîrziu a negat cu încrîncenare că ar fi incendiat el însuși Moscova și proprietatea sa de la Voronovo.

mod foarte pronunțat, dacă împrejurările ar fi cerut-o. Contesa Rostopkina a binevoit să-mi ofere o carte scrisă de ea pe tema triumfului religiei, carte foarte pură, ca stil și ca morală[1]. M-am dus s-o văd în casa ei de țară, din interiorul Moscovei ; ca să ajungi acolo trebuia să traversezi un lac și o pădure ; această casă, una din cele mai agreabile reședințe din Rusia, a fost incendiată de mîna contelui Rostopkin înainte de intrarea armatei franceze. Fără îndoială, un asemenea gest ar fi trebuit să provoace o admirație de un anumit gen, chiar și în rîndul inamicilor. Cu toate acestea, împăratul Napoleon l-a comparat pe contele Rostopkin cu Marat; uitînd că guvernatorul Moscovei își sacrificase propriile bunuri, în timp ce Marat incendiase casele altora, ceea ce însemna totuși altceva. Ceea ce i s-ar fi putut reproșa lui Rostopkin este faptul de a fi ascuns timp prea îndelungat știrile proaste despre operațiunile militare, fie ca să se amăgească pe sine, fie pentru că simțea nevoia să dea speranțe altora. Englezii, cu admirabila obiectivitate care îi caracterizează în toate împrejurările, informează cu aceeași veridicitate atît despre înfrîngerile cît și despre succesele lor, și entuziasmul la ei se susține datorită adevărului, oricare ar fi acesta. Rușii nu pot aspira încă la această perfecțiune morală care este rezultatul unei constituții libere.

Nici o națiune civilizată nu este atît de impulsivă ca poporul rus ; și atunci cînd cei mari au energie, se apropie și ei de defectele și calitățile acestei naturi dezlănțuite. S-a vorbit mult despre asertiunea

[1] Era convertită la catolicism și manifesta o religiozitate fanatică.

faimoasă a lui Diderot : *rușii sînt putrezi înainte de a se coace*. Nu cunosc nimic mai fals ; chiar și viciile lor, cu unele excepții, nu țin de corupție ci de violență. O dorință rusească, spunea un om superior, ar putea arunca în aer un oraș ; furia și viclenia îi cuprind pe rînd atunci cînd vor să pună în aplicare o hotărîre, fie ea bună sau rea. Firea nu li s-a schimbat prin civilizația rapidă pe care le-a adus-o Petru I și pînă în prezent ea nu le-a format decît manierele ; din fericire pentru ei, mai sînt conduși încă de un instinct deseori generos, întotdeauna involuntar, care nu admite reflecția decît în alegerea mijloacelor, nu și în examinarea scopului ; spun din fericire pentru ei, nu pentru că aș pretinde să laud lipsa de civilizație, ci pentru că prin ea desemnez o anumită energie primară care numai ea singură poate înlocui din rîndul națiunilor forța concentrată a libertății.

Am întîlnit la Moscova oamenii cei mai luminați pe tărîmul științelor și al literelor ; aici însă ca și la Petersburg, aproape toate posturile de profesori sînt ocupate de nemți. Este, în Rusia, o mare foame de oameni instruiți, în orice domeniu ; majoritatea tinerilor nu merg la Universitate decît pentru a intra mai repede în tagma militarilor. Funcțiile civile dau, în Rusia, un rang corespunzător unui grad din armată ; spiritul națiunii este în întregime îndreptat spre război ; în rest, în administrație, economie politică, învățămînt public etc. celelalte popoare din Europa sînt, pînă în prezent, mai avansate decît Rusia. Cu toate acestea își încearcă forțele în literatură ; dulceața și strălucirea sunetelor din limba lor sînt remarcate și de acei care nu le înțeleg ; această limbă trebuie să fie foarte potrivită muzicii și poeziei. Rușii fac însă, ca atîtea alte popoare de pe continent, greșeala de a imita literatura franceză, care prin însăși frumusețea ei nu se potrivește decît francezilor. Cred că rușii ar trebui să se inspire, în studiile lor literare, mai degrabă de la greci decît de la latini. Caracterele scrierii rusești, asemănătoare cu cele grecești, vechile legături ale rușilor cu imperiul bizantin, destinul lor viitor care-i va conduce mai degrabă spre monumentele Atenei și ale Spartei, toate acestea ar trebui să-i îndrepte pe ruși spre studiul limbii și literaturii grecești ; dar, ceea ce trebuie în primul rînd este ca scriitorii să tragă seva poeziei din tot ce este mai profund în propriul lor suflet. Pînă în prezent, lucrările lor sînt compuse din vîrful buzelor, ca să zic așa, și niciodată o națiune atît de vehementă nu poate fi sensibilizată prin acorduri atît de firave.

CAPITOLUL XV

De la Moscova la Petersburg. Novgorod.

Am părăsit Moscova cu părere de rău. M-am oprit puțin într-o pădure din apropierea orașului unde, în zile de sărbătoare, locuitorii vin să danseze și să sărbătorească soarele a cărui splendoare durează atît de puțin timp, chiar și la Moscova. Cum e oare cînd înaintezi spre nord ? Acești eterni mesteceni a căror monotonie obosește, devin și ei tot mai rari, din cît se spune, pe măsură ce te apropii de Arhanghelsk ; sînt păstrați acolo, așa cum sînt portocalii în Franța. De la Moscova la Petersburg peisajul nu oferă decît întinderi de nisip, care continuă apoi cu mlaștini ; de îndată ce plouă, pămîn-

tul devine negru și nu se mai știe unde este șoseaua. Cu toate acestea, casele țăranilor anunță pretutindeni un aer de bunăstare ; își ornamentează locuințele cu colonade și arabescuri sculptate în lemn înconjoară ferestrele. Deși traversam regiunea în timpul verii, simțeam această iarnă amenințătoare care părea că se ascunde în spatele norilor ; savoarea fructelor care mi se ofereau era aspră, pentru că ajunseseră prea repede la maturitate ; un trandafir mă emoționa ca o amintire ce a străbătut din frumoasele noastre ținuturi și chiar florile păreau a-și purta capul cu mai puțină mîndrie, ca și cum mîna înghețată a nordului ar fi fost deja pregătită să pună stăpînire pe ele.

Am trecut prin Novgorod, care acum șase secole era o Republică asociată orașelor hanseatice și care multă vreme și-a păstrat spiritul de independență republicană. Se spune că libertatea n-a fost revendicată în Europa decît în ultimul secol ; mai degrabă despotismul este acela care poate fi considerat o invenție modernă. Chiar și în Rusia, iobăgia nu a fost introdusă decît în secolul al XVI-lea. Pînă la domnia lui Petru I formula din toate ukazurile era : *Boierii au chibzuit, țarul va porunci.* Deși în multe privințe Petru I a făcut Rusiei un bine fără margini, el a diminuat puterea celor mari, a concentrat în mîna sa puterea materială și spirituală, pentru a-și realiza scopurile fără nici un obstacol. În Franța, Richelieu se comporta la fel : de aceea Petru I îl admira foarte mult. Se știe că văzîndu-i mormîntul la Paris a exclamat : „Om măreț ! Aș da jumătate din imperiul meu ca să pot învăța de la tine cum să stăpînesc cealaltă jumătate". În această împrejurare, țarul fusese prea modest, pentru că avea asupra lui Richelieu mai întîi avantajul de a fi un mare soldat și în plus acela de a fi fondatorul marinei și comerțului din țara sa, în timp ce Richelieu nu a făcut altceva decît să guverneze tiranic în interior și cu dibăcie în exterior. Dar să revenim la Novgorod : Ivan Vasilievici l-a cucerit la 1470 distrugînd libertatea acestui oraș. A dispus să fie transportat la Moscova, la Kremlin, marele clopot numit în rusă *Vecevoi kolokol*, la sunetul căruia cetățenii se adunau în piață pentru a delibera pe teme de interes public. Pierzîndu-și libertatea, Novgorodul văzu dispărînd pe zi ce trecea o parte din populație, apoi comerțul și bogățiile sale ; atît de distrugător este, după spusele celui mai mare istoric al Rusiei, suflul puterii arbitrare ! Astăzi încă orașul Novgorod oferă un tablou deosebit de trist : o incintă vastă anunță că odinioară a fost mare și populat și acum nu se mai zăresc decît case risipite, ale căror locuitori par înfipți acolo aidoma unor statui care plîng pe morminte. Este poate spectacolul pe care îl oferă acum și frumoasa Moscovă ; dar spiritul public o va reclădi, așa cum a recucerit-o.

CAPITOLUL XVI

St. Petersburg. Sentimentele Doamnei de Staël. Statuia lui Petru cel Mare. Caracterul meridional al rușilor. Catedrala Maica Domnului de Kazan ; St. Alexandre Nevski. Vizita la domnul Romanțov ; lordul Tyrconnel ; amiralul Bentinck. Recepție la contele Orlov. Conversație rusească.

De la Novgorod la Petersburg[1] nu mai vezi aproape nimic în afară de mlaștini și se ajunge într-unul din cele mai frumoase orașe din lume ca

---

[1] Sosi la Petersburg la 7 august 1812 unde rămase pînă la începutul lui septembrie, aproape o lună.

și cum un vrăjitor ar fi făcut să răsară, din deșert, la un semn al baghetei sale, toate minunățiile Europei și ale Asiei. Fondarea Petersburgului este cea mai bună dovadă a acestui avînt rusesc care nu știe ce este imposibilul; în împrejurimi totul este modest; orașul este clădit pe o mlaștină și chiar și marmura se sprijină pe piloni; dar, privind aceste superbe edificii uiți de fragilitatea fundațiilor și nu te poți împiedica să nu meditezi la miracolul unui oraș de o asemenea frumusețe, construit într-un timp atît de scurt. Acest popor care întotdeauna trebuie descris prin contraste, este de o perseverență nemaipomenită atunci cînd trebuie să lupte împotriva naturii sau a armatelor dușmane. Stările de necesitate i-au găsit întotdeauna pe ruși răbdători și invincibili, dar cînd viața decurge normal sînt foarte inconstanți. Acelorași oameni, aceiași stăpîni nu le inspiră încredere pentru un timp prea îndelungat; în calmul cotidian, numai reflecția poate garanta durata sentimentelor și a opiniilor și rușii, la fel ca toate popoarele supuse despotismului, sînt mai înclinați spre disimulare decît spre reflecție.

Sosind la Petersburg, primul meu impuls a fost să mulțumesc cerului că mă aflam la țărmul mării. Cînd am văzut plutind pe valurile Nevei pavilionul englez, simbolul libertății, am simțit că încredințîndu-mă apelor, puteam să intru din nou sub ocrotirea directă a divinității; este o iluzie de care nu te poți apăra, aceea de a te crede mai aproape de providență atunci cînd ești pradă forțelor naturii, cînd depinzi de oameni, și mai cu seamă de omul care pare să fie întruchiparea răului pe acest pămînt.

În fața casei în care locuiam la Petersburg, se ridica statuia lui Petru I; era înfățișat călare, urcînd un munte abrupt, în mijlocul unor șerpi gata să împiedice înaintarea calului. Acești șerpi, este adevărat, erau puși aici pentru a susține greutatea imensă a calului și a cavalerului; ideea însă nu mi s-a părut prea fericită pentru că în realitate nu de invidie trebuia să-i fie teamă unui suveran; cei care se cațără nu-i pot fi dusmani și Petru I, mai cu seamă, nu a avut a se teme, în timpul vieții, decît de rușii care regretau vechile obiceiuri din țara lor. Totuși, admirația ce i s-a păstrat este o dovadă a binelui pe care l-a făcut Rusiei; căci la o sută de ani după moartea lor, despoții nu mai au lingușitori. Pe piedestalul statuii stă scris: *Lui Petru întîi, Ecaterina a doua.* Inscripția, simplă și orgolioasă totodată, are meritul de a exprima adevărul. Acești doi oameni au ridicat foarte sus mîndria rusească; și să știi cum să întipărești în mintea unei națiuni că este invincibilă, înseamnă să reușești să o faci ca atare, cel puțin în limitele propriilor ei frontiere; deoarece cucerirea propriu-zisă este o întîmplare care depinde poate mai mult de greselile celor învinși decît de geniul învingătorului.

Unii pretind, pe bună dreptate, că la Petersburg nu poți spune unei femei că este la fel de bătrînă precum străzile, atît de moderne sînt acestea. Clădirile sînt încă de o albeață orbitoare și noaptea, cînd sînt luminate de lună, ai senzația că vezi mari fantome albe care, neclintite, privesc curgerea Nevei. Nu știu ce este deosebit de frumos la acest fluviu, dar niciodată valurile vreunei ape curgătoare nu mi-au părut mai limpezi. Cheiuri de granit cu o lungime de treizeci de verste îi străjuiesc undele și această măreție făurită de munca omului este demnă de transparența apei pe care o împodobește. Dacă

Pentru I ar fi orientat asemenea lucrări către sudul imperiului său, n-ar fi obținut ce-și dorea : o marină. S-ar fi conformat, poate, mai mult caracterului națiunii sale. Rușii care locuiesc la Petersburg au aerul unui popor din sud condamnat să trăiască în nord, făcînd toate eforturile pentru a lupta împotriva unui climat în dezacord cu firea sa. Locuitorii din nord sînt de obicei foarte legați de casă și se tem de frig tocmai pentru că este dușmanul lor cel de toate zilele. Oamenii simpli de aici n-au preluat nici unul din aceste obiceiuri : birjarii așteaptă zece ore în fața porții, în timpul iernii, fără să se plîngă ; se culcă pe zăpadă, sub trăsurile lor, și transportă obiceiurile „lazzaronilor" din Neapole la șaizeci de grade latitudine. Îi vezi stînd pe treptele scărilor, cum stau nemții în hainele lor de puf ; uneori dorm în picioare, cu capul rezemat de un zid. Cînd indolenți, cînd impetuoși, se lasă pradă, alternativ, fie somnului, fie unor eforturi incredibile. Unii se îmbată și se deosebesc prin aceasta de popoarele din sud care sînt foarte sobre ; dar rușii știu și ei să fie astfel, și asta într-un mod abia credibil, atunci cînd o cer dificultățile războiului.

Marii seniori ruși se adaptează în felul lor la gusturile pe care le au locuitorii din sud. Diferitele case de țară pe care și le-au clădit în mijlocul unei insule formate de Neva, în chiar incinta Petersburgului, merită să fie văzute. Plantele sudului, parfumurile orientului, divanele Asiei înfrumusețează aceste locuințe. Sere imense în care se coc fructe specifice tuturor țărilor creează un climat artificial. Proprietarii acestor locuințe se străduiesc să nu piardă cea mai firavă rază din soarele pe care îl sărbătoresc ca pe un prieten care curînd îi va părăsi, dar pe care l-au cunoscut cîndva, într-un ținut mai fericit.

A doua zi după sosirea mea urma să iau cina la unul din negustorii cei mai stimați din oraș, care primea după preceptele ospitalității ruse, adică pe acoperișul casei sale plasa unui drapel care anunța că lua masa acasă și această invitație era suficientă pentru toți prietenii săi. Am fost serviți în aer liber, atît de fericiți eram cu toții de aceste firave zile de vară, din care mai rămîneau doar cîteva pe care noi, în sudul Europei, nu le-am fi numit astfel. Grădina, foarte plăcută, era înfrumusețată de arbori și flori, dar la numai cîțiva pași de casă reîncepeau deșertul și mlaștina. În jurul Petersburgului natura pare un dușman care reintră în drepturi de îndată ce omul încetează, fie doar pentru o clipă, să lupte împotriva ei.

În dimineața următoare am vizitat catedrala Maica Domnului din Kazan, ridicată de Pavel I, după modelul basilicii Sf. Petru din Roma. Interiorul catedralei, decorat cu numeroase coloane de granit, este de o mare frumusețe, dar clădirea în sine îmi displace tocmai pentru că amintește de Sf. Petru și pentru că se deosebește cu atît mai mult, cu cît s-au străduit s-o imite. Nu se face în doi ani ceea ce pe primii artiști ai universului i-a costat un secol. Rușii ar vrea ca prin rapiditate să scape timpului ca și spațiului ; dar timpul nu păstrează decît ceea ce el a întemeiat, și artele, a căror primă sursă pare a fi inspirația, nu se pot lipsi totuși de o matură gîndire.

De la Maica Domnului din Kazan am mers la mănăstirea Sf. Alexandru Nevski, așezămînt consacrat unuia din suveranii Rusiei care și-a întins cuceririle pînă la malurile Nevei. Împărăteasa Elisabeta, fiica lui Petru I, a poruncit să i se facă acestuia un coșciug de argint pe care oamenii obișnuiesc să pună o monedă, pentru îndeplinirea dorințelor adresate

sfîntului. În această mănăstire este și mormîntul lui Suvorov, împodobit doar cu numele lui ; este suficient pentru el, dar nu și pentru ruși cărora le-a adus servicii atît de mari. Această națiune are o atît de puternică înclinație pentru faptele de arme încît acestea, oricît de mărețe ar fi, produc asupra-i un efect mult mai neînsemnat decît asupra oricărei alte națiuni. Cele mai mari familii din Rusia își au mormintele părinților lor în cimitirul catedralei Nevski, dar nici unul din monumente nu reține atenția ; nu sînt frumoase din punct de vedere artistic și nici o idee mare nu stîrnește imaginația. Este adevărat că ideea morții are asupra rușilor un efect limitat ; fie din curaj, fie din nestatornicie, regretele prea îndelungate nu-i caracterizează deloc ; sînt mai degrabă înclinați spre superstiții decît spre emoții : superstiția se referă la această viață și religia la viața de dincolo ; superstiția este legată de fatalitate, religia de virtute ; datorită intensității dorințelor pămîntești, devii superstițios și, dimpotrivă, devii evlavios prin sacrificarea acelorași dorințe.

Domnul Romanțov, ministrul afacerilor externe al Rusiei, mă copleși cu cea mai amabilă politețe și mă gîndeam, cu regret, că a fost atît de implicat în sistemul împăratului Napoleon încît va trebui să se retragă la fel ca miniștrii englezi, după ce sistemul va fi căzut. Fără îndoială, într-o monarhie absolută, voința stăpînului explică totul ; dar demnitatea unui prim ministru cere, poate, ca aceeași gură să nu exprime cuvinte contradictorii. Suveranul reprezintă statul și statul își poate schimba orientarea politică atunci cînd împrejurările o cer ; dar ministrul nu este decît un om, și în chestiuni de o asemenea importanță un om nu trebuie să aibă în cursul vieții sale decît o singură părere. Este cu neputință ca cineva să aibă maniere mai distinse decît domnul Romanțov și să primească străinii mai bine decît o face el. Eram la el cînd au fost anunțate două figuri remarcabile ; trimisul Angliei, lordul Tyrconnel împreună cu amiralul Bentinck, primii englezi care reapăreau pe continent după ce tirania unui singur om îi izgonise. După zece ani de luptă crîncenă, după zece ani în care succesele și înfrîngerile îi găsiseră întotdeauna pe englezi credincioși busolei politicii lor, adică de fapt conștiinței, ei reveneau în sfîrșit în țara care se eliberase, prima, de monarhia universală. Manierele lor, simplitatea, mîndria, totul trezea în suflet sentimentul adevărului pe care Napoleon găsise arta de a-l umbri în ochii celor ce nu citiseră decît gazetele și nu-i ascultaseră decît pe agenții săi. Nici măcar nu știu dacă adversarii lui Napoleon de pe continent, constant învăluiți într-o falsă opinie care continuă să-i copleșească, mai pot avea încredere în propriile lor sentimente, fără să fie tulburați. Dacă ar fi să judec după reacțiile mele, înțeleg că deseori după ce ascultasem toate sfaturile de prudență sau de josnicie, cu care fusesem murdărită în atmosfera creată de Napoleon, nu știam ce să mai cred despre propriile mele păreri ; instinctul îmi interzicea să renunț la ele, dar rațiunea nu-mi era întotdeauna suficientă pentru a mă apăra de atîtea sofisme. Binecuvîntată fie țara în care mi-a fost dat să aud din nou vocea acestei Anglii cu care ești aproape întotdeauna de acord, atunci cînd vrei să meriți stima oamenilor cinstiți și a propriei tale conștiințe !

În ziua următoare, contele Orlov m-a invitat să petrec o zi pe insula care-i poartă numele. Este cea mai agreabilă din insulele formate pe Neva ; stejarii, arbori rar întîlniți în această țară, umbresc grădinile. Contele și contesa Orlov își cheltuiesc averea primind străini într-un mod atît de simplu pe cît

de măreţ ; te simţi la ei la fel de nestînjenit ca într-o casă de ţară, deşi îţi oferă tot luxul oraşelor. Prinţul Orlov este unul dintre cei mai instruiţi mari seniori care pot fi întîlniţi în Rusia şi dragostea ce-o poartă ţării sale este atît de profundă încît nu-ţi pot stăpîni emoţia. În prima zi pe care am petrecut-o la el, tocmai fusese proclamată pacea cu Anglia. Era duminică şi în grădina sa, deschisă în această zi celor care doreau să se plimbe, putea fi văzut un grup mare din acei negustori cu barbă care păstrează costumul mujicilor, adică al ţăranilor. Mai mulţi s-au strîns ca să asculte excelenta orchestră a contelui Orlov ; am ascultat *God save the King* care este cîntecul libertăţii într-o ţară în care monarhul este primul ei apărător. Eram emoţionaţi cu toţii şi aplaudarăm acest cîntec devenit arie naţională pentru toţi europenii ; căci în Europa nu mai există decît două categorii de oameni, cei care slujesc tirania şi cei care ştiu s-o urască. Contele Orlov se apropie de negustorii ruşi şi le spuse că se sărbătoreşte pacea dintre Anglia şi Rusia ; aceştia îşi făcură semnul crucii şi mulţumiră cerului că marea era din nou deschisă.

Insula Orlov este în mijlocul tuturor celorlalte unde marii seniori din Petersburg, ca şi împăratul şi împărăteasa, şi-au ales reşedinţele de vară. Nu departe de aici este insula Stroganov, a cărei bogat proprietar a adus din Grecia antichităţi de mare preţ. În timpul vieţii, casa sa era deschisă zilnic şi oricine fusese cîndva prezentat putea reveni ; niciodată nu invita pe cineva la dineu sau la supeu şi pentru o zi anume ; era hotărît că, odată admis, erai întotdeauna bine primit şi deseori nu cunoştea nici jumătate din convivi, dar această risipă de ospitalitate îi plăcea la fel de mult ca oricare alt gen de manifestare fastuoasă. Multe case din Petersburg au

aproape aceleaşi obiceiuri. Este uşor de tras concluzia că ceea ce înţelegem noi, în Franţa, prin plăcerile conversaţiei nu se întîlneşte aici ; societatea este mult prea numeroasă pentru ca o conversaţie de o anumită profunzime să se poată lega vreodată. Manierele acestei societăţi sînt perfecte ; însă nici nobilii nu sînt suficient de instruiţi şi nici nu există destulă încredere între oamenii care trăiesc permanent sub influenţa unei Curţi şi a unui guvern despotic pentru a se putea cunoaşte farmecul intimităţii.

Majoritatea marilor seniori din Rusia se exprimă cu atîta graţie şi cu atîta pertinenţă, încît la un prim contact îţi faci deseori iluzii în legătură cu nivelul de cunoştinţe al interlocutorului. Începutul este întotdeauna acela al unui bărbat sau al unei femei cu foarte mult spirit, dar se întîmplă uneori, cînd conversaţia se prelungeşte, să nu regăseşti decît începutul. În Rusia oamenii nu s-au obişnuit încă să vorbească din adîncul sufletului sau să exprime cele mai intime gînduri ; odinioară teama de stăpîni era atît de puternică încît nu s-au putut încă adapta la înţeleapta libertate pe care o datorează lui Alexandru.

Cîţiva nobili ruşi au încercat să strălucească în literatură şi au dat dovadă de talent îmbrăţişînd această carieră ; dar „luminile" nu sînt destul de răspîndite ca să poată exista o opinie publică rezultată din părerea fiecăruia în parte. Firea ruşilor este prea pasionată pentru ca să poată iubi idei cît de cît abstracte : numai faptele îi amuză ; ei nu au avut încă timpul şi nici gustul să transforme faptele în idei generale. De altfel, orice idee mai mult sau mai puţin semnificativă este primejdioasă în cadrul unei curţi unde fiecare îl supraveghează pe celălalt şi unde, de cele mai multe ori, domneşte invidia.

Tăcerea Orientului este preschimbată în cuvinte amabile dar care în mod obișnuit nu pătrund pînă la esența lucrurilor. Pentru scurt timp te complaci în această atmosferă strălucită care te ajută să-ți petreci viața în mod agreabil ; dar prelungind această stare nu înveți nimic, nu-ți dezvolți posibilitățile intelectuale. Nu astfel stăteau lucrurile în societatea pariziană ; s-au văzut oameni formați numai datorită conversațiilor picante sau serioase, înfiripate la reuniunile nobililor și ale literaților.

CAPITOLUL XVII

Familia imperială ; împărăteasa Elisabeta. Conversație cu împăratul Alexandru ; cuvinte memorabile. Despotismul rusesc. Împărăteasa Maria ; palatul Tavrida.

L-am văzut în sfîrșit pe acest monarh, absolutist prin legi și obiceiuri și atît de moderat prin propriile sale înclinații. Prezentată mai întîi împărătesei, ea îmi apăru ca îngerul protector al Rusiei.[1] Atitudinea ei este rezervată dar ceea ce spune este plin de viață și sentimentele și părerile ei își trag seva și căldura din cele mai generoase gînduri. Ascultînd-o, am fost emoționată de ceva inexprimabil, ceva care nu ținea de măreția, ci de armonia ei sufletească ; nu mai știam de multă vreme ce înseamnă acordul dintre putere și virtute.

[1] Împărăteasa era nepoata ducesei de Saxa-Weimar, prietenă apropiată a Doamnei de Staël, care a fost foarte bine primită. Prezentarea ei la Curte a avut loc la 14 august 1812.

În timp ce discutam cu împărăteasa, ușa se deschise și împăratul Alexandru îmi făcu onoarea de-a veni să-mi vorbească. Ceea ce m-a frapat în primul moment a fost expresia de bunătate și demnitate, atît de puternică încît părea să fi făcut din aceste două calități una singură, atît de inseparabile mi se înfățișau. De asemenea, am fost foarte mișcată de nobila simplitate cu care aborda încă din primele fraze marile probleme ale Europei. Am socotit întotdeauna că teama de a pune în discuție chestiuni serioase — și care a fost insuflată majorității suveranilor din Europa — este un semn de mediocritate ; le este frică să pronunțe cuvinte care să aibă un sens real. Dimpotrivă, împăratul Alexandru se întreținu cu mine așa cum ar fi făcut-o oamenii de stat din Anglia, a căror forță se află în însăși ființa lor, nu în barierele cu care te poți înconjura. Împăratul Alexandru, pe care Napoleon a încercat să-l nesocotească, este un om de spirit cu un remarcabil nivel de instruire și nu cred că ar fi putut găsi în imperiul său, în tot ce ține de cumpănirea și conducerea problemelor statului, un ministru mai priceput decît el însuși. Nu-mi ascunse admirația care îl stăpînise cîndva în relațiile sale cu Napoleon. Străbunul lui Alexandru simțise la rîndul său un mare entuziasm pentru Frederic al II-lea. În iluziile pe care le inspiră un om extraordinar există întotdeauna un motiv generos, indiferent de erorile ce pot decurge.

Cu toate acestea, împăratul descria cu foarte multă perspicacitate efectul pe care îl avusesera asupra sa conversațiile cu Napoleon în care acesta se contrazicea mereu ca și cum de fiecare dată ar fi trebuit să te miri de fiecare idee în parte, fără să te gîndești că erau contradictorii. Mi-a povestit și despre lecția în stil machiavelic pe care Napoleon

găsise de cuviință să i-o dea. „Vedeți, îi spusese el, am grijă ca miniștrii și generalii mei să fie certați între ei, pentru ca unii să-mi comunice greșelile celorlalți ; prin felul în care îi tratez pe cei ce mă înconjoară, întrețin în jurul meu o permanentă gelozie ; unul se crede privilegiat astăzi, altul mîine și astfel niciodată vreunul din ei nu poate fi sigur de favorurile mele." Ce teorie banală și vicioasă totodată ! Și nu va veni oare, odată, un om superior acestui individ, care să-i demonstreze inutilitatea ? Cauza sacră a moralei trebuie să servească în mod strălucit la dobîndirea unor mari succese în lume ; iar cel care este convins de demnitatea acestei cauze i-ar închina cu bucurie toate succesele, dar acești înfumurați care cred că profunzimea gîndirii se află în viciile sufletești, mai au încă de învățat, căci dacă uneori există spirit în imoralitate, există și geniu în virtute.

Convinsă de buna credință a împăratului în relațiile sale cu Napoleon, am fost convinsă în același timp că nu va urma exemplul nefericiților suverani ai Germaniei, și că nu va semna nici o pace cu acela care este în aceeași măsură inamicul popoarelor și al religiilor. Un suflet nobil nu poate fi înșelat de două ori de către aceeași persoană. Alexandru și-a acordat încrederea, sau și-a retras-o, cu cea mai mare chibzuință. Numai tinerețea și înfățișarea sa au făcut ca la începutul domniei să fie bănuit de superficialitate ; este însă serios atît cît ar putea fi un om care știe ce înseamnă nenorocirea. Alexandru și-a exprimat regretul de a nu fi un mare căpitan ; am răspuns la această nobilă modestie că un suveran se întîlnește mai rar decît un general și că a susține spiritul public al nației sale prin exemplul personal, înseamnă a cîștiga cea mai importantă dintre bătălii, și încă prima de acest fel. Împăratul mi-a vorbit cu entuziasm despre națiunea sa și despre tot ceea ce putea ea să devină. Și-a exprimat dorința, cunoscută de toată lumea, de a îmbunătăți soarta țăranilor, supuși încă iobăgiei. „Sire, i-am spus, caracterul Vostru este o constituție pentru imperiul Vostru și conștiința Voastră o garanție. — Cînd aceasta se va realiza, îmi răspunse el, eu nu voi fi niciodată altceva decît un accident fericit." Frumoase cuvinte, primele, cred, de o asemenea ținută pronunțate de un monarh absolut ! Cîte virtuți sînt necesare pentru ca, despot fiind, să judeci despotismul ! Și cîte virtuți pentru a nu abuza niciodată, atunci cînd națiunea pe care o conduci aproape că este uimită de o moderație atît de mare !

La Petersburg, mai ales, marii seniori au principii mai puțin liberale decît împăratul însuși. Obișnuiți să fie stăpînii absoluți ai țăranilor lor, vor ca împăratul să fie la rîndul său atotputernic pentru a menține ierarhia despotismului. Burghezia nu există încă în Rusia ; cu toate acestea începe să se formeze ; fiii de preoți, de negustori, cîțiva țărani care au obținut de la stăpînii lor libertatea de a deveni artiști, pot fi considerați ca o a treia stare în stat. De altfel nobilimea rusă nu se aseamănă cu cea din Germania sau din Franța ; în Rusia ești nobil de îndată ce capeți un grad militar. Fără îndoială, marile familii ca Narîșkin, Dolgoruki sau Galițin etc., vor fi întotdeauna printre cele mai importante din imperiu ; dar nu e mai puțin adevărat că avantajele aristocratice aparțin unor oameni deveniți nobili de la o zi la alta prin voința prințului, iar ambiția fiecărui burghez este să-și vadă fiul ofițer, pentru a pătrunde astfel în clasa privilegiată. De aici decurge faptul că orice educație este încheiată la vîrsta de cincisprezece

ani ; tinerii se precipită cît de devreme posibil spre o carieră militară, iar restul este neglijat. Desigur, nu este momentul cel mai fericit pentru a blama o stare de lucruri care a produs o atît de minunată rezistență ; în vremuri mai liniștite s-ar putea spune, pe bună dreptate, că există mari lacune în administrația civilă din Rusia. Energia și măreția sînt în însăși firea națiunii, dar ordinea și „luminile" lipsesc încă deseori, fie în modul de a conduce, fie în comportarea individuală. Petru I, făcînd ca Rusia să devină europeană, i-a creat desigur mari avantaje prin instaurarea unui despotism pe care tatăl său îl pregătise, și pe care el l-a consolidat. Ecaterina a II-a, dimpotrivă, a temperat folosirea puterii absolute, al cărei autor nu era deloc. Dacă circumstanțele politice din Europa ar readuce pacea, adică dacă un singur om nu ar mai răspîndi răul pe pămînt, Alexandru va putea fi văzut ocupîndu-se numai de ameliorarea situației din țara sa, căutînd chiar el să descopere legile care ar garanta Rusiei fericirea ce nu i-ar fi asigurată decît în timpul vieții stăpînului ei actual.

De la împărat m-am dus la respectabila sa mamă, această prințesă căreia calomnia nu i-a putut descoperi niciodată un sentiment care să nu fi fost destinat soțului, copiilor sau familiei, oamenilor sărmani a căror protectoare era. Voi povesti în paginile ce urmează felul în care conduce acest imperiu al carității pe care l-a instaurat în mijlocul imperiului atotputernic al fiului său. Locuiește în palatul de la Tavrida și pentru a ajunge în apartamentul ei trebuie să traversezi o sală cu totul neobișnuită ca mărime, construită de prințul Potemkin ; o grădină de iarnă ocupă o parte, iar dincolo de coloanele care înconjură incinta din mijloc se

văd plante și pomi. Totul în această locuință este de proporții colosale ; concepțiile prințului care a construit-o vizau un bizar gigantism. Poruncea să fie construite orașe în Crimeea numai ca împărăteasa să le poată vedea cînd trecea pe acolo [1] ; ordona asaltul unei fortărețe pentru a fi pe placul unei femei frumoase, prințesa Dolgoruki, care-i disprețuise omagiile. Favoarea suveranei sale l-a creat așa cum a fost ; la majoritatea oamenilor de seamă din Rusia, ca Menșikov, Suvorov, chiar și Petru I, și cu mult mai înainte, la Ivan Vasilievici [2], se observă cu toate acestea ceva straniu, plin de fantezie, violent și ironic totodată. Spiritul era pentru ei mai degrabă o armă decît un prilej de satisfacție și acționau sub impulsul imaginației. Generozitate, barbarie, pasiuni nestăvilite, evlavie și superstiții, totul se îmbina într-o singură ființă. Astăzi însă civilizația nu a pătruns în Rusia pînă în cele mai mici detalii, nici chiar la marii seniori ; imită superficial celelalte popoare, dar sufletește toți sînt ruși și tocmai în aceasta rezidă forța și originalitatea lor, dragostea de patrie fiind, după dragostea de Dumnezeu, cel mai frumos sentiment pe care omul îl poate încerca. Este necesar ca această patrie să se individualizeze puternic în raport cu regiunile care o înconjoară, pentru a inspira un atașament puternic ; popoarele care se confundă prin nuanțe unele cu celelalte, sau care sînt împărțite

[1] Doamna de Staël a editat în antologia ei dedicată prințului de Ligne, pentru care nutrea o afecțiune reală, scrisorile prințului despre faimosul voiaj la care participase. O cunoscuse bine pe Ecaterina cea Mare și a influențat de bună seamă aprecierile pe care Doamna de Staël le face la adresa ei.

[2] Ivan cel Groaznic.

în mai multe state separate, nu se sacrifică cu o pasiune veritabilă pentru asocierea convențională căreia i-au atribuit numele de patrie.

CAPITOLUL XVIII

Obiceiurile marilor seniori ruși; dl. Narîșkin. O muzică ciudată. Cîntece din Ucraina. Un toast. Calmuci. Plimbare în parc: montagne russe. Dragostea în Rusia. Inconvenientele despotismului.

Am petrecut o zi la casa de la țară a domnului Narîșkin, mare șambelan al Curții, om amabil, binevoitor și politicos, dar care nu poate trăi fără petreceri; la el îți poți forma cu adevărat o idee despre vivacitatea gusturilor care explică defectele și calitățile rușilor. Casa domnului Narîșkin este întotdeauna deschisă și cînd are numai douăzeci de oaspeți este plictisit de această izolare filozofică. Îndatoritor cu străinii, veșnic în mișcare, și cu toate acestea foarte prompt în reflecția necesară pentru a se comporta conform cerințelor curții; avid de plăcerile ce le oferă imaginația și găsind aceste plăceri numai în fapte, nu și în cărți; neliniștit în orice alt mediu, în afara curții, spiritual atunci cînd aceasta îl avantajează, mai curînd strălucitor decît ambițios și căutînd în toate o anumită opulență asiatică în care averea se observă mai repede decît calitățile individuale. Reședința sa de la țară este atît de plăcută, pe cît poate fi natura în care a intervenit mîna omului; întreaga regiune este aridă și mlăștinoasă, așa că locuința lui e ca o mică oază. De la înălțimea terasei se vede golful Finic și se zărește în depărtare palatul clădit acolo

de Petru I; dar spațiul care ne separă de mare și de acest palat este aproape necultivat și parcul domnului Narîșkin este singurul care ne farmecă privirile. Cina ne-a fost servită în casa Moldovenilor, adică într-o sală construită după gustul acestui popor; era aranjată în așa fel încît să fie apărată de soarele puternic, precauție oarecum inutilă în Rusia. Cu toate acestea, impresia că te afli în mijlocul unui popor care nu aparține nordului decît datorită unui accident este atît de puternică, încît pare firesc să regăsești obiceiurile sudului ca și cum rușii ar aștepta să vadă sosind într-o zi la Petersburg clima vechii lor patrii. Pe masă se aflau fructe din toate țările, după obiceiul de inspirație orientală, de a nu pune pe masă decît fructe, în timp ce o mulțime de servitori aduceau mesenilor carnea și legumele care să-i hrănească.

Ascultarăm acea muzică corală specifică Rusiei despre care s-a vorbit deseori. Douăzeci de cîntăreți emiteau fiecare una și aceeași notă, ori de cîte ori aceasta se repeta; astfel, fiecare din acești oameni poartă numele notei pe care o execută. Cînd sînt văzuți trecînd se spune: „Iată-l pe *sol*, pe *mi* sau pe *re* ai domnului Narîșkin". Fiecare rînd de coriști emitea sunete din ce în ce mai joase și cineva numea acest cor, pe bună dreptate, *o orgă vie*. De departe efectul era impresionant: acuratețea și corectitudinea armoniei dădeau naștere celor mai înălțătoare gînduri dar, cînd te apropiai de acești sărmani coriști, care erau ca niște tuburi de rezonanță fără să participe ei înșiși prin propria lor emoție la emoția pe care o produceau, plăcerea nu mai era aceeași: nu este plăcut să vezi arta transformată în artă mecanică ce poate fi însușită automat, ca un exercițiu.

Ucrainieni îmbrăcați în roșu veniră apoi să ne aducă muzica ținuturilor lor, deosebit de plăcută, cînd veselă cînd melancolică, uneori întrunind ambele calități. Aceste arii se opreau uneori brusc, în mijlocul melodiei, ca și cum imaginația acestor popoare ar fi obosit înainte de a termina ceea ce la început le plăcuse, sau ar fi găsit mai interesant să întrerupă farmecul în chiar momentul în care se acționează cu cea mai mare fermitate. Tot astfel, prințesa din *O mie și una de nopți*, își întrerupe întotdeauna povestirea în momentul în care interesul atinge apogeul.

În toiul acestor divertismente, domnul Narîșkin propuse un toast pentru succesul armatelor reunite ale Rusiei și Angliei și dădu în acel moment semnalul artileriei sale, aproape la fel de zgomotoase ca aceea a unui suveran. Beția speranței îi cuprinse pe toți convivii ; eu mă simțeam scăldată în lacrimi. Trebuia oare ca un tiran străin să mă aducă în starea de a dori ca francezii să fie învinși ? „Doresc, spusei atunci, căderea celui care oprimă Franța, ca și întreaga Europă ; căci adevărații francezi vor triumfa dacă el va fi învins.“ Englezii, rușii și, înaintea lor, domnul Narîșkin aprobară spusele mele, și numele Franței, odinioară asemănător cu al Armidei, a fost ascultat cu bunăvoință de către cavalerii Orientului și ai mării care urmau să combată împotriva ei.

Calmuci cu chipuri teșite sînt crescuți de nobilii ruși ca și cum ar avea intenția să păstreze un eșantion din acești tătari învinși de slavi. Doi sau trei de astfel de calmuci alergau prin palatul Narîșkin. Sînt destul de drăguți cînd sînt mici, dar după douăzeci de ani pierd tot farmecul tinereții ; îndărătnici, deși iobagi, își amuză stăpînii prin rezis-

tența de care dau dovadă, ca o veveriță care se zbate în spatele gratiilor unei cuști.

După cină, lungi trăsuri de promenadă, la care erau înhămați cei mai frumoși cai, ne conduseră în parc. Era sfîrșit de august ; cerul era fără strălucire și iarba întreținută numai de mîna omului, era de un verde aproape artificial. Chiar și florile păreau o bucurie aristocratică, atît de mare era cheltuiala pentru întreținerea lor. În pădure nu se auzea ciripitul păsărilor care nu aveau încredere în această vară de o clipă ; nu se vedeau nici animale mici prin pășune, căci nimeni n-ar fi îndrăznit să le lase la dispoziție plante cultivate cu atîta trudă. Apa de abia curgea, și asta cu ajutorul mașinilor care o dirijau spre grădini unde întreaga natură avea aerul unui decor de sărbătoare, care ar dispare odată cu spectatorii. Caleștile noastre se opriră în grădină în fața unei construcții asemănătoare unui cort tătar ; aici, toți muzicienii reuniți se auziră din nou : sunetele corului și ale unor instrumente de percuție dădeau frîu liber gîndurilor înălțătoare. Pentru desăvîrșirea distracției se imitau în timpul verii cursele cu sania care îi consolează pe ruși de rigorile iernii ; pe scînduri ce coborau de pe înălțimile unei stive de lemne, se aluneca aproape cu viteza unui fulger. Acest joc atrăgător prin emoția pericolului și promptitudinea mișcărilor, fermeca femeile și bărbații în egală măsură, și-i făcea să resimtă puțin plăcerile războiului. În felul acesta trecea timpul ; zilnic reîncepea ceea ce mie mi se părea a fi o sărbătoare continuă.

Cu unele ușoare deosebiri, aproape toate casele mari din Petersburg au ceva comun : nu poate fi vorba, după cum se vede, de o conversație bine închegată, și gradul de instruire, în acest gen de

societate, nu foloseşte la nimic; dar, atunci cînd vrei să reuneşti la tine un număr mare de persoane, serbările sînt, în cele din urmă, singura modalitate de a preveni plictiseala care bîntuie întotdeauna în saloanele supraaglomerate.

În mijlocul acestui vacarm există oare dragoste? ar întreba italiencele pentru care o societate nu prezintă interes decît în măsura în care le poate oferi plăcerea de a vedea pe acela de care vor să se facă iubite. Am petrecut prea puţin timp la Petersburg pentru a-mi face o părere corectă despre ceea ce se petrece în sînul familiei. Cu toate acestea, am avut impresia, pe de o parte, că există mai multă virtute casnică decît se crede; dar, pe de altă parte, dragostea „sentimentală“ era rară. Obiceiurile Asiei care se regăsesc la fiece pas determină femeile să nu se amestece în treburile propriului lor menaj; bărbaţii dirijează totul, femeia se împodobeşte cu darurile sale şi primeşte musafirii pe care el îi invită. La Petersburg, respectul obiceiurilor este mult mai pronunţat decît era înainte, pe vremea acelor suverani şi suverane care perverteau opinia prin exemplul lor. Cele două împărătese actuale au făcut să fie acceptate virtuţile, pe care chiar ele le întruchipează. Totuşi, în această privinţă, ca şi în multe altele, principiile de morală sînt încă labile în mintea ruşilor. Ascendentul stăpînului a fost aici întotdeauna atît de puternic încît de la o domnie la alta toate maximele pe toate temele pot fi schimbate. Ruşii, bărbaţi sau femei, au de obicei în dragoste impetuozitatea care-i caracterizează, dar inconsecvenţa îi determină să renunţe cu uşurinţă la alegerea făcută. O anumită dezordine în gîndire nu le permite să-şi afle fericirea într-o legătură de durată. Cultivarea spiritului, care îmbogăţeşte sentimentul prin poezie şi arte, este rară la ruşi şi, pentru aceste naturi pline de fantezie şi de vehemenţă, dragostea este mai degrabă o sărbătoare sau un delir decît o afecţiune profundă şi gîndită.

Aşadar, înalta societate în Rusia este un vîrtej continuu; şi poate că prudenţa extremă la care te obişnuieşte un guvern despotic face ca ruşii să fie încîntaţi de a nu fi expuşi, prin intermediul conversaţiei, la necesitatea de a aborda subiecte care ar putea avea vreo consecinţă oarecare. Acestei rezerve, mai mult decît necesară sub alte diferite domnii, trebuie să i se atribuie lipsa de adevăr de care sînt acuzaţi. Rafinamentele civilizaţiei alterează pretutindeni sinceritatea; dar, atunci cînd un suveran are dreptul nelimitat de a exila, de a trimite la închisoare sau în Siberia etc., puterea lui este mai mult decît poate suporta natura umană. S-ar fi putut întîlni oameni destul de mîndri pentru a dispreţui favorurile, dar este nevoie de o doză de eroism pentru a brava persecuţia şi eroismul nu poate fi o calitate universală.

Nici una din aceste reflecţii nu se poate aplica guvernului actual, dat fiind că şeful său este, ca împărat, de o desăvîrşită corectitudine şi, ca om, de o rară generozitate. Dar supuşii păstrează neajunsurile iobăgiei încă mult timp după ce suveranul însuşi ar vrea să le îndepărteze. În urma acestui război s-a observat totuşi de cîte virtuţi au dat dovadă chiar şi ruşii de la Curte. Cînd eram la Petersburg aproape că nu se vedeau bărbaţi tineri; chiar şi acei care erau căsătoriţi, sau unicul fiu, sau seniori posedînd averi imense erau în armată ca simpli voluntari, şi atunci cînd şi-au văzut casele şi pămînturile pîrjolite nu s-au gîndit la aceste pierderi decît ca să se răzbune şi niciodată ca să capituleze în faţa inamicului. Asemenea calităţi

sînt mai presus de tot ceea ce o administrație încă vicioasă, o civilizație nouă și instituții despotice au putut aduce în materie de abuzuri, dezordini și greșeli.

CAPITOLUL XIX

Cabinetul de istorie naturală. Catedrala Sf. Petru și Pavel: mormîntul țarilor. Țarskoe-Selo. Căderea Smolensk-ului în mîinile francezilor; Doamna de Staël descurajată; simptome triste. Institutul Sf. Ecaterina; atenția binevoitoare a țarinei. Absența „luminilor" în Rusia. O tragedie rusă. Patriotismul națiunii.

Ne-am dus să vizităm Cabinetul de istorie naturală, remarcabil datorită obiectelor provenite din Siberia. Blănurile acestui ținut au excitat aviditatea rușilor, așa cum minele de aur din Mexic i-au atras pe spanioli. A existat o vreme cînd în Rusia moneda de schimb mai era încă blana de jder și de veveriță, atît de generală era nevoia de a se apăra împotriva frigului. Cel mai curios lucru în acest muzeu din Petersburg este o colecție de oseminte antediluviene și îndeosebi resturile unui mamut gigant, descoperit aproape intact în ghețurile Siberiei. Judecînd după observațiile geologice s-ar părea că lumea are o istorie mult mai veche decît știm noi: infinitul înspăimîntă în toate manifestările sale. Acum, cînd locuitorii și chiar animalele din această extremitate a lumii locuite sînt pătrunse de frigul care face ca natura să-și afle sfîrșitul la cîteva leghe dincolo de ținutul în care trăiesc, culoarea animalelor se confundă cu a zăpezii și pămîntul pare să se piardă în ghețurile și în de-

simea ceții care aici pun capăt creațiunii. Am fost impresionată de înfățișarea locuitorilor din Kamciatka, perfect imitați în Cabinetul din Petersburg. Preoții acestor regiuni, numiți șamani, sînt un soi de improvizatori; deasupra veșmîntului lor din scoarță de copac poartă un fel de rețea de oțel de care sînt agățate mai multe frînturi de fier și care produc un zornăit puternic de îndată ce improvizatorul începe să se agite: au momente de inspirație foarte asemănătoare cu o criză de nervi și impresionează poporul mai curînd prin vrăjitorie decît prin vreun talent. În țări atît de triste, imaginația nu se manifestă decît prin frică, și pămîntul însuși pare a-l respinge pe om prin frica ce i-o provoacă.

Am văzut apoi fortăreața în incinta căreia este catedrala și unde de la Petru cel Mare încoace s-au depus rămășițele suveranilor. Aceste sicrie nu sînt închise în monumente; sînt expuse, la fel ca în ziua ceremoniei funebre, și ai sentimentul că te afli foarte aproape de acești morți, de care mi se părea că ne desparte doar o simplă scîndură. Cînd Pavel I s-a urcat pe tron, a dispus încoronarea rămășițelor tatălui său, Petru al III-lea care, dat fiind că nu se bucurase de această onoare în timpul vieții, nu putea fi plasat în fortăreață. Din ordinul lui Pavel I a fost oficiată din nou ceremonia înmormîntării tatălui său și a mamei sale, Ecaterina a II-a. Și unul și celălalt fură expuși din nou; din nou patru șambelani asigurară garda corpurilor ca și cum ar fi decedat în ajun, și cele două sicrie sînt acum plasate unul lîngă celălalt, forțate să trăiască în pace sub imperiul morții. Printre suveranii care au preluat puterea despotică transmisă de Petru I se numără mai mulți care au fost răsturnați în urma unor conspirații sîngeroase. Aceiași curteni care nu au tăria de a-i spune suveranului

lor nici cel mai mic adevăr, știu să conspire împotriva sa, și cea mai profundă taină însoțește întotdeauna în mod necesar acest gen de revoluție politică ; pentru că, cel pe care vrei să-l asasinezi, trebuie copleșit de respect. Și totuși, ce-ar deveni o țară guvernată despotic, dacă un tiran în afara tuturor legilor nu s-ar teme deloc de pumnale ? Oribilă alternativă, suficientă însă pentru a arăta însemnătatea unor instituții în care crima face parte din echilibrul puterii.

Am omagiat memoria Ecaterinei a II-a la locuința ei de la Țarskoe-Selo. Palatul și grădina sînt aranjate cu multă artă și măreție ; dar era deja foarte frig, deși nu era decît 1 septembrie, și era un contrast ciudat să vezi aceste flori originare din sud, șfichiuite de vîntul de nord. Imaginea pe care ți-o formezi despre Ecaterina a II-a în calitate de suverană îți umple sufletul de admirație ; nu știu dacă rușii nu-i datorează ei, mai mult decît lui Petru I, fericita convingere că sînt invincibili, convingere care a contribuit atît de mult la succesele lor. Farmecul unei femei tempera acțiunea puterii și lăsa să pătrundă puțină galanterie cavalerească în succesul pentru care era omagiată. Simțul guvernării a atins la Ecaterina a II-a cel mai înalt grad ; un spirit mai strălucit decît al ei ar fi semănat mai puțin cu ceea ce se numește geniu și înalta ei judecată a inspirat un profund respect acestor ruși care își sfidează propria gîndire și doresc ca ea să fie îndrumată cu înțelepciune. În imediata apropiere de Țarskoe-Selo se afla palatul lui Pavel I, clădire fermecătoare pentru că împărăteasa văduvă și fiicele sale au plasat aici capodopere pe măsura talentului și gustului lor. Locul amintește de admirabila răbdare a acestei mame și a fiicelor

sale, pe care nimic nu le-a putut sustrage virtuților casnice.

Dădusem frîu liber plăcerii pe care o resimțeam în fața exponatelor noi pe care le vedeam în fiecare zi și nu știu cum uitasem războiul de care depindea soarta Europei. Era pentru mine o nețărmurită plăcere să exprim tuturor sentimente pe care le înăbușisem în sufletul meu timp atît de îndelungat încît mi se părea că nu mai aveam a ne teme de nimic, că asemenea adevăruri deveneau atotputernice de îndată ce erau cunoscute. Cu toate acestea, reversurile se succedau fără ca publicul să fie informat. Un om de spirit a spus că la Petersburg totul era învăluit în mister, deși nimic nu era secret ; și, într-adevăr, sfîrșești prin a descoperi adevărul ; dar la ruși obiceiul de a-l trece sub tăcere este atît de puternic printre oamenii de curte, încît ascund astăzi ceea ce trebuia să fie cunoscut mîine și că întotdeauna lasă impresia că dezvăluie ceea ce știu fără să vrea. Un străin îmi spuse că Smolenskul a căzut și că Moscova ar fi în cel mai mare pericol. Descurajarea puse stăpînire pe mine. Mi-am închipuit că văd renăscînd deplorabila istorie a păcilor încheiate de Austria și Prusia, în urma cuceririi capitalelor lor. Era aceeași festă jucată pentru a treia oară, dar care putea să mai reușească încă. Nu sesizam care era opinia publică, fiindcă aparenta mobilitate a reacțiilor la ruși mă împiedica s-o înțeleg. Tristețea a înghețat toate spiritele și ignoram că la acești oameni cu reacții vehemente starea de depresiune precede o trezire teribilă. La oamenii din popor se poate observa, de asemenea, o lene de neconceput care dăinuie pînă în momentul în care activitatea lor se reanimă ; și atunci ea nu mai cunoaște nici un obstacol, nu se mai teme de nici o primejdie și pare să triumfe,

deopotrivă, asupra elementelor naturii și asupra oamenilor.

Știam că administrația internă, cea de război și justiția, cădeau cel mai ades în mîinile cele mai corupte și că datorită delapidărilor pe care și le permiteau funcționarii subalterni nu se puteau cunoaște exact nici numărul trupelor, nici măsurile luate pentru aprovizionarea lor ; pentru că minciuna și furtul sînt inseparabile, și într-o țară în care civilizația este mai puțin înrădăcinată, clasa intermediară nu are nici simplitatea țăranului, nici autoritatea boierilor ; această a treia clasă, a cărei existență este de dată atît de recentă, nu are încă o opinie proprie. Invidia caracteriza, de asemenea, relațiile dintre șefii armatei. Ține de natura însăși a unui guvern despotic ca, uneori chiar în pofida voinței sale, să se nască sentimente de gelozie în rîndul celor care îl înconjoară ; voința unui singur om putînd să schimbe în întregime soarta fiecărui individ în parte, teama și speranța sînt prea limitate pentru a nu agita în permanență această gelozie, de altfel puternic stimulată de o altă tendință, și anume ura împotriva străinilor. Generalul care comanda armata rusă, domnul Barclay de Tolly, deși născut în imperiu, nu era un slav autentic și asta a fost suficient pentru a-l împiedica să-i ducă pe ruși la victorie ; mai mult, își îndreptase talentele militare spre sistemele de campament, de stabilire a pozițiilor, de manevră, în timp ce arta militară care convine rușilor este atacul. A-i determina să dea înapoi, chiar dintr-un calcul înțelept și bine gîndit, însemna a le stăvili impetuozitatea din care își trăgeau întreaga forță.

Auspiciile sub care a început campania erau deci dintre cele mai triste din lume și tăcerea care o învăluia era încă și mai înspăimîntătoare. Englezii

publică în jurnalele lor dările de seamă cele mai precise, despre fiecare om, răniți, prizonieri sau căzuți în luptă : nobilă candoare a unui guvern, care este tot atît de sincer față de națiune pe cît este în relațiile cu monarhul, recunoscînd amîndurora același drept de a ști care este situația. Mă plimbam nespus de tristă în acest frumos Petersburg, care putea deveni prada învingătorului. Seara, cînd mă reîntorceam din insule și zăream turnul aurit al fortăreței care părea că străpunge aerul ca o limbă de foc, cînd Neva reflecta în undele ei cheiurile de marmură și palatele ce-o înconjoară, îmi imaginam toate aceste minunății strivite de aroganța unui om care ar veni să spună, precum Satana pe vîrful muntelui : „Împărățiile pămîntului îmi aparțin". Tot ceea ce Petersburgul avea mai frumos și mai bun mi se părea prada unei distrugeri viitoare, și nu mă puteam bucura de el din cauza acestui gînd dureros care mă urmărea.

Am vizitat așezămintele de educație fondate de împărăteasă și acolo, mai mult decît în palate, anxietatea mea se mărea căci era de ajuns ca suflul tiraniei lui Napoleon să se apropie de instituțiile destinate îmbunătățirii condiției speciei umane, pentru ca puritatea lor să fie alterată. Institutul Sf. Ecaterina se compune din două clădiri în care studiază cîte două sute cincizeci de fete nobile sau burgheze ; sînt crescute sub supravegherea împărătesei, în condiții care depășesc chiar și posibilitățile unei familii bogate. În acest institut, ordinea și eleganța se remarcă pînă și în cele mai mici detalii și sentimentele cele mai pure de morală și evlavie se reflectă în tot ceea ce dezvoltă artele frumoase. Femeile ruse au o grație atît de firească, încît intrînd în sala în care ne-au primit și unde toate fetele ne-au salutat, n-am văzut nici măcar una sin-

gură care să nu fi pus în această reverență toată politețea și modestia pe care acest gest simplu le putea exprima. Tinerele fete fură invitate să-și arate diferitele talente și astfel una dintre ele, știind pe dinafară fragmente din cei mai buni scriitori francezi, mi-a recitat una din paginile cele mai reprezentative din *Cours de morale religieuse*, scris de tatăl meu. Această atenție atît de delicată venea poate din partea împărătesei însăși. Am fost profund emoționată ascultînd această limbă care, de atîția ani nu-și mai aflase refugiu în inima mea. Dincolo de imperiul lui Bonaparte, în fiecare țară începe posteritatea și dreptatea se manifestă în favoarea celor care, chiar și în mormînt, au resimțit efectul calomniilor sale imperiale. Înainte de a se așeza la masă, fetele de la Institutul Sf. Ecaterina cîntau în cor psalmi ; numărul mare de voci, atît de pure și de calde, îmi produseră o amară duioșie. Ce va face războiul din aceste instituții atît de calme ? Unde se vor ascunde acești porumbei pentru a scăpa de armele învingătorului ? După masă, fetele se adunară într-o sală superbă unde dansară. Frumusețea trăsăturilor lor nu avea nimic impresionant, dar grația lor era extraordinară ; sînt fiice ale Orientului, cu toată decența pe care moravurile creștine au stabilit-o în rîndul femeilor. Executară mai întîi un dans vechi pe aria *Vive Henri IV, vive ce roi vaillant !* Cît de îndepărtate de epoca actuală erau timpurile evocate de această arie ! Două fetițe bucălate de vreo zece ani încheiară dansul în pas rusesc ; uneori acest dans are un aer de voluptate, dar în interpretarea copiilor, inocența vîrstei se îmbină cu originalitatea națională. Nu se poate descrie interesul pe care îl inspiră aceste talente cultivate de mîna delicată și generoasă a unei femei și a unei suverane.

Un institut pentru surdo-muți și altul pentru orbi funcționează de asemenea sub controlul împărătesei. La rîndul său, împăratul se ocupă de Școala de cadeți, condusă de un om dotat cu un spirit superior, generalul Klinger. Toate aceste instituții sînt de o adevărată utilitate, dar li se poate reproșa luxul exagerat. Ar trebui ca cel puțin în diferite puncte ale imperiului să se clădească nu școli atît de îngrijite, dar măcar așezăminte care să dea poporului o instrucție elementară. În Rusia totul a început prin lux și, ca să zic așa, culmea a precedat fundamentul. Nu există decît două orașe mari în Rusia, Petersburg și Moscova ; celelalte abia dacă merită să fie amintite și, de altfel, sînt despărțite prin distanțe enorme. Chiar și proprietățile marilor seniori sînt atît de depărtate una de cealaltă, încît proprietarii cu greu pot comunica între ei. În sfîrșit, locuitorii sînt atît de împrăștiați în acest imperiu încît cunoștințele unora nu pot fi de folos celorlalți. Țăranii socotesc numai cu ajutorul unei mașinării de calculat, metodă folosită chiar și de funcționarii de la poștă. Preoții ortodocși sînt mult mai neștiutori decît preoții de țară catolici, și mai ales decît cei protestanți, și de aceea clerul din Rusia nu este apt să educe poporul, așa cum se întîmplă în alte țări ale Europei. Sudura între elementele componente ale națiunii se realizează prin religie și patriotism ; nu există o instituție unică din care „luminile“ să se poată răspîndi în toate colțurile imperiului, iar cele două capitale nu sînt încă în măsură să transmită provinciilor tot ce au dobîndit în domeniul literaturii și artei. Dacă această țară s-ar fi putut bucura de pace, ar fi beneficiat de îmbunătățiri de tot felul, datorită domniei binefăcătoare a lui Alexandru. Dar cine poate ști dacă virtuțile pe care le-a dezvoltat un

asemenea război nu sînt tocmai acelea care trebuie să regenereze națiunile ?

Pînă în prezent, rușii au avut oameni de geniu numai în cariera militară ; în celelalte arte nu sînt decît imitatori, și chiar tiparul n-a fost introdus la ei decît cu o sută douăzeci de ani în urmă. Celelalte popoare europene s-au civilizat aproape simultan și și-au putut îmbina geniul natural cu cunoștințele dobîndite ; la ruși, acest amestec încă nu s-a produs. Așa cum se văd două rîuri, care după ce s-au unit, curg în aceeași albie, fără a-și confunda valurile, tot astfel calitățile firești și civilizația sînt reunite la ruși fără a se fi identificat încă una cu cealaltă ; și, în funcție de împrejurări, același om ți se înfățișează cînd ca un european care pare să nu trăiască decît în limita convenientelor sociale, cînd ca un slav care nu ascultă decît de pasiunile cele mai răscolitoare. Vor deveni geniali, în arte și mai ales în literatură, atunci cînd vor fi găsit modalitatea de a lăsa să pătrundă în limbaj adevărata lor fire, așa cum au dezvăluit-o în arta militară.

Am văzut o reprezentație teatrală cu o tragedie rusă pe tema eliberării moscoviților în momentul respingerii tătarilor dincolo de Kazan.[1] Cneazul Smolenskului apărea în vechiul costum al boierilor și armata tătară era denumită *Hoarda de aur*. Piesa era construită aproape în întregime după regulile artei dramatice franceze : ritmul versurilor, declamația, împărțirea scenelor, totul era francez ; o singură situație ținea de obiceiurile rusești, și anume teroarea profundă pe care o inspira unei fete tinere teama de blestemul tatălui ei. Autoritatea părintească este aproape la fel de puternică la poporul rus ca la chinezi și seva geniului trebuie căutată întotdeauna în popor. Înalta societate din toate țările se aseamănă și nimic nu este mai puțin propriu să furnizeze subiecte de tragedie decît această lume elegantă. Printre cele pe care le oferă istoria Rusiei, unul m-a interesat în mod deosebit : Ivan cel Groaznic, îmbătrînit, asediind Novgorodul. Boierii, văzîndu-l slăbit, îl întrebară dacă nu vrea să lase fiului său comanda atacului. La această propunere, furia lui fusese atît de puternică încît nimic nu-l putuse liniști ; fiul i se prosternă la picioare ; îl respinse cu o lovitură atît de puternică încît două zile mai tîrziu nefericitul muri. Atunci tatăl, disperat, deveni indiferent și în fața războiului și a puterii, și nu supraviețui fiului decît cîteva luni. Această revoltă a unui bătrîn despot împotriva timpului care se scurge are ceva măreț și solemn ; și înduioșarea care urmează furiei în acest suflet feroce reprezintă omul, așa cum l-a dăltuit natura, cînd dezlănțuit de egoism, cînd moderat de afecțiune.

O lege impunea în Rusia aceeași pedeapsă și celui care schilodea brațul unui om și celui care omora un om. Într-adevăr, omul în Rusia reprezintă mai cu seamă forța militară ; toate celelalte forme de energie țin de moravuri și de instituții pe care Rusia, în starea ei actuală, încă nu le-a dezvoltat. Cu toate acestea, femeile la Petersburg păreau pătrunse de această onoare patriotică ce dă putere morală unui stat. Prințesa Dolgoruki, baroana de Stroganov și altele de prim rang știau deja că averea lor fusese afectată de ravagiile din regiunea Smolensk și dădeau impresia că nu se gîndesc la aceasta decît pentru a-i încuraja pe ceilalți la sacrificii asemănătoare cu ale lor. Prințesa Dolgoruki

[1] Probabil *Dimitri Donskoi*, tragedie scrisă în 1807 de poetul Ozerov, reluată în 1812.

îmi povesti că un bătrîn cu barbă lungă, cocoţat pe o înălţime care domina Smolenskul spunea plîngînd nepotului său : „Odinioară, copilul meu, ruşii mergeau pînă la marginile Europei ca să-şi obţină victoriile, acum străinii vin să-i atace la ei acasă". Durerea bătrînului n-a fost zadarnică şi vom vedea în curînd cum au fost răscumpărate aceste lacrimi.

CAPITOLUL XX

Întrevederea de la Abo. Doamna de Staël are o nouă conversaţie cu împăratul Alexandru. Doamna de Staël şi prinţul Kutuzov. Străinii la Petersburg : Robert Wilson, Stein, Tyrconnel, Bentinck, Alexis de Noailles, Dörnberg. Intrarea în Finlanda ; aspecte din această ţară. Doamna de Staël se îmbarcă la Abo ; dificultăţile traversării.

Împăratul părăsi Petersburgul şi se află că plecase la Abo, unde trebuia să-l întîlnească pe generalul Bernadotte, prinţ moştenitor al Suediei. Din acest moment nu a mai existat nici o îndoială în legătură cu hotărîrea adoptată de acest prinţ în privinţa actualului război, într-un moment în care nu putea fi una mai importantă pentru salvarea Rusiei, şi în consecinţă pentru salvarea Europei. Despre influenţa pe care o va exercita, voi vorbi în continuarea acestei povestiri. Ştirea intrării francezilor la Smolensk sosi în timpul întrevederii dintre prinţul Suediei şi împăratul Rusiei ; aici îşi luă Alexandru angajamentul, faţă de el însuşi şi faţă de prinţul Suediei, că nu va semna niciodată pacea. „Dacă Petersburgul va cădea, spuse el, mă voi retrage în Siberia. Voi relua acolo vechile noastre

obiceiuri şi, la fel ca strămoşii noştri cu barbă lungă, vom reveni pentru a recuceri imperiul. — Această hotărîre va dezrobi Europa !" exclamă prinţul Suediei, şi prezicerea sa începu să se îndeplinească.

L-am văzut pentru a doua oară pe împăratul Alexandru după înapoierea sa de la Abo [1] şi discuţia pe care am avut onoarea s-o am cu el m-a convins într-o asemenea măsură de fermitatea voinţei sale, încît în pofida căderii Moscovei şi a tuturor zvonurilor care-i urmară, n-am crezut că va ceda vreodată. Binevoi să-mi spună că după căderea Smolenskului mareşalul Berthier îi scrisese generalului comandant al armatelor ruseşti în legătură cu unele probleme militare şi îşi încheia scrisoarea menţionînd că împăratul Napoleon păstra cea mai sinceră prietenie împăratului Alexandru, searbădă zeflemea pe care împăratul Rusiei o primi aşa cum se cuvenea. Napoleon îi dăduse lecţii de politică şi lecţii de război lăsîndu-se pradă, în primul caz, înşelăciunii viciului, iar în al doilea rînd plăcerii de a demonstra o indiferenţă dispreţuitoare. În privinţa împăratului Alexandru se înşelase ; confundase nobleţea caracterului său cu ticăloşia. Nu şi-a dat seama că împăratul Rusiei manifestase pentru el un prea mare entuziasm numai pentru că îl crezuse partizan al primelor principii ale revoluţiei franceze, care coincideau cu propriile sale principii :

---

[1] La această întrevedere care a avut loc în zilele de 27—30 august la Abo, în Finlanda, s-a confirmat alianţa dintre Bernadotte şi Alexandru, care a hotărît că războiul trebuia dus pînă la victoria totală, aşa cum îl incitau emigranţii Arndt, Stein, Doamna de Staël etc.

niciodată însă Alexandru nu s-a gîndit să se asocieze cu el pentru a înrobi Europa. În această împrejurare, ca şi în toate celelalte, Napoleon crezuse că va putea orbi un om prin interesul fals pe care i-l arăta ; a întîlnit însă o conştiinţă, şi toate calculele sale au fost dejucate ; pentru că această conştiinţă era un element a cărei forţă el n-o cunoştea şi de care nu a ţinut seama niciodată în combinaţiile sale.

Cu toate că domnul Barclay de Tolly era un militar foarte stimat, cum avusese unele nereuşite la începutul campaniei, opinia desemnase, pentru a-l înlocui, pe un general renumit, prinţul Kutuzov. Preluă comanda cinsprezece zile înainte de intrarea francezilor la Moscova şi nu putu să ajungă trupele decît şase zile înainte de marea bătălie care avu loc la Borodino, aproape de porţile acestui oraş. L-am văzut în ajunul plecării sale. Era un bătrîn cu maniere desăvîrşite, cu o figură ce exprima vioiciune, deşi pierduse un ochi în urma uneia din numeroasele răni primite în cei cincizeci de ani de carieră militară. Privindu-l, mă temeam că nu va putea ţine piept oamenilor duri şi puternici care se năpusteau asupra Rusiei din toate colţurile Europei ; ruşii însă, oameni de Curte la Petersburg, devin tătari în armată şi s-a văzut, prin exemplul lui Suvorov, că nici vîrsta şi nici onorurile nu le afectează energia fizică şi morală. Eram emoţionată cînd l-am părăsit pe acest ilustru mareşal Kutuzov ; nu ştiam dacă îmbrăţişam un învingător sau un martir, dar se vedea că era conştient de măreţia cauzei ce-i fusese încredinţată. Era vorba de apărarea, sau mai curînd de restabilirea tuturor virtuţilor morale pe care omul le datorează creştinismului, a demnităţii pe care Dumnezeu i-a lăsat-o, a independenţei ce i-a fost hărăzită de natură ; toate aceste bunuri trebuiau smulse din ghearele unui singur om, căci francezii, germanii sau italienii care îl urmau nu puteau fi acuzaţi de nelegiurile comise de armatele sale. Înainte de a pleca, generalul Kutuzov se duse să se închine la catedrala Maica Domnului din Kazan şi poporul, care-l urma pas cu pas, îl rugă să salveze Rusia. Ce clipe, pentru o fiinţă muritoare ! Vîrsta nu-i permitea să spere că va supravieţui oboselilor campaniei ; există însă momente în care omul simte nevoia să moară spre mulţumirea sufletului.

Sigură de punctele de vedere generoase şi de atitudinea nobilă a prinţului Suediei eram mai hotărîtă ca oricînd să permit fiilor mei să se reîntoarcă în patria tatălui lor pentru a se pune în serviciul Suediei ; şi, către sfîrşitul lunii septembrie [1] părăseam Petersburgul pentru a lua drumul Suediei, prin Finlanda. Noii mei prieteni, aceia pe care identitatea de păreri îi apropiase de mine, veniră să-mi spună adio : sir Robert Wilson, care pretutindeni avea să folosească orice ocazie ca să lupte şi să-şi înflăcăreze prietenii cu spiritul său ; domnul de Stein, om cu un caracter desăvîrşit, care nu trăia decît cu speranţa de a-şi vedea patria eliberată ; ambasadorul Spaniei ; ministrul Angliei ; lordul Tyrconnel, spiritualul amiral Bentnick, Alexis de Noailles, singurul emigrant care, fugit de tirania imperială, a fost aici, alături de mine, o mărturie pentru Franţa ; colonelul Dörnberg, acest intrepid cetăţean al landului Hesse pe care nimic nu l-a reţinut în atingerea scopului său, şi mai mulţi ruşi

[1] Doamna de Staël se înşeală. A plecat la *începutul* lunii septembrie.

ale căror nume au devenit de atunci celebre, datorită actelor lor de vitejie. Niciodată soarta lumii nu fusese mai amenințată ; nimeni nu îndrăznea să-și mărturisească acest lucru, dar toată lumea îl știa. Eu, ca femeie, nu eram în primejdie, dar puteam să fac un bilanț al suferințelor de pînă atunci. Luîndu-mi rămas bun de la acești demni cavaleri ai rasei umane, nu știam pe care din ei îi vor mai revedea vreodată și iată că doi deja nu mai există [1]. Atunci cînd pasiunile incită oamenii unii împotriva celorlalți, cînd națiunile se atacă pline de furie, destinul speciei umane se reflectă, în general, în nenorocirile prin care trece omenirea. Dar cînd o singură ființă, asemănătoare zeilor laponi idolatrizați de frică, răspîndește pe pămînt torente de nenorociri, simți un fel de spaimă superstițioasă care te face să vezi o victimă în fiecare dintre oamenii cinstiți.

Cînd intri în Finlanda, totul anunță că te afli în altă țară, și în prezența unei alte rase decît cea slavă. Se spune că finlandezii vin din nordul Asiei, și că limba lor nu are nici o legătură cu suedeza, care este o limbă intermediară între engleză și germană. Totuși, înfățișarea finlandezilor este, în cea mai mare parte, complet germanică ; părul lor blond, tenul alb, aspectul lor în ansamblu nu se aseamănă deloc cu vivacitatea figurilor rusești ; chiar firea lor este mai blîndă ; oamenii din popor sînt de o cinste bine gîndită, pe care o datorează educației protestante și purității moravurilor. Duminica poți vedea fetele care se întorc călare de

[1] Unul dintre aceștia este Tyrconnel, mort la 10 decembrie 1812 la Vilna, în timp ce-i urmărea pe francezi. Celălalt este Emanuel de Saint-Priest, ucis în 1814, în timpul campaniei din Franța.

la biserică, în timp ce băieții le urmează pe jos. Deseori poți fi oaspete în Finlanda în casele pastorilor, care consideră că este de datoria lor să-i găzduiască pe călători și nimic nu este mai pur și mai blînd decît primirea care ți se face în aceste familii ; în Finlanda aproape că nu există castele, cum nu există nici mari seniori, astfel încît pastorii se află, de obicei, în fruntea locuitorilor acestei țări. În unele cîntece finlandeze, fetele se oferă să împartă cu iubiții lor casa pastorului, în cazul în care ar căpăta o parte din ea. Aceasta amintește de cuvintele unui tînăr păstor care spunea : „Dacă aș fi rege mi-aș păzi oile călare“. Nici măcar imaginația nu trece dincolo de ceea ce este cunoscut.

Natura în Finlanda este foarte diferită de cea din Rusia. În locul mlaștinilor și al cîmpiilor care înconjoară Petersburgul întîlnești aici stînci, aproape munți, și păduri ; dar, după mai multă vreme, constați că munții sînt monotoni, pădurile au aceiași arbori, bradul și mesteacănul. Enormele blocuri de granit risipite prin sate și de-a lungul drumurilor principale dau peisajului un aer viguros ; dar, în jurul acestor mari oseminte ale pămîntului este puțină viață și vegetația începe să se rărească, de la latitudinea Finlandei pînă spre ultimele regiuni animate de viață. Traversarăm o pădure pe jumătate pîrjolită de foc ; vînturile din nord, care întețesc flăcările, fac ca incendiile să fie foarte frecvente, fie în orașe, fie în sate. Oricum, în aceste regiuni înghețate, omului îi este greu să lupte împotriva naturii.

În Finlanda întîlnești puține orașe, iar cele care există nu sînt deloc populate. Nu există un centru, nu există o emulație, nimic de spus, și foarte puține de făcut într-o provincie a nordului suedez, sau rusesc, și timp de opt luni întreaga natură vie

doarme. Împăratul Alexandru a pus mîna pe Finlanda în urma tratatului de la Tilsit și asta într-un moment în care facultățile mintale tulburate ale lui Gustav al IV-lea, regele Suediei, îl puneau în imposibilitatea de a-și apăra țara. Acest prinț avea un caracter demn de toată stima dar recunoscuse, încă din copilărie, că nu era capabil să guverneze. Suedezii luptară în Finlanda cu cel mai desăvîrșit curaj ; dar o națiune mică nu poate birui un inamic puternic cînd nu are pe tron un rege destoinic în arta militară. Împăratul Alexandru devenise stăpînul Finlandei prin cuceriri și prin tratate fondate pe forță, dar trebuie spus cinstit că a ocrotit această nouă provincie și a respectat libertatea de care ea se bucura. Alexandru a lăsat finlandezilor toate privilegiile în privința încasării impozitelor, a ajutat cu generozitate orașele incendiate și favorurile sale au compensat, pînă la un anumit punct, drepturile finlandezilor, dacă oamenii liberi au putut accepta de bună voie acest gen de schimb. În sfîrșit, una din ideile dominante ale secolului al XIX-lea, aceea a granițelor naturale, făcea ca Finlanda să fie tot atît de necesară Rusiei, pe cît era Norvegia Suediei și se poate spune fără a greși că peste tot unde aceste limite naturale nu au existat, ele au fost obiectul unor războaie neîncetate.

M-am îmbarcat la Abo, capitala Finlandei. În acest oraș există o universitate unde se fac unele încercări de cultivare a spiritului ; dar urșii și lupii sînt atît de aproape aici în timpul iernii, că toate gîndurile sînt absorbite de necesitatea de a asigura o existență fizică suportabilă ; și efortul ce trebuie depus în acest sens în țările nordului consumă o mare parte din timpul consacrat, în alte părți,

bucuriilor spirituale. În schimb, se poate spune că dificultățile pe care oamenii trebuie să le învingă datorită naturii aspre care îi înconjoară, le-au format caractere mai puternice și nu au permis să fie cuprinși de confuzia pe care o provoacă lenea. Cu toate acestea, în fiecare clipă regretam căldura razelor din sudul continentului, care pătrunseseră pînă în adîncul sufletului meu.

Miturile locuitorilor nordului sînt încărcate de spectre și fantome ; aici ziua este tot atît de favorabilă apariției lor ca și noaptea ; ceva lăptos și încețoșat pare să recheme morții pe pămînt pentru a respira aerul la fel de rece ca al mormintelor ce-i înconjoară pe cei vii. În aceste părți, cele două extreme se manifestă mai puternic decît categoriile intermediare : sau ai drept unic țel să-ți cîștigi dreptul la viață învingînd natura, sau devii mistic, pentru că omul își trage toată seva din propriile-i resurse, fără a fi cu nimic inspirat de obiectele care îl înconjoară.

De cînd am fost persecutată cu atîta cruzime de către Împărat, mi-am pierdut orice încredere în destin : cu toate acestea, cred cu mai multă tărie în puterea ocrotitoare a providenței, dar nu sub forma fericirii pe acest pămînt. Ca urmare, orice hotărîre mă îngrozește, cu toate că exilul obligă deseori la luarea unor decizii. Mi-era teamă de mare și toți îmi spuneau : „Toată lumea face această traversare și nimănui nu i se întîmplă nimic". Așa sînt discursurile menite să-i liniștească pe călători, dar imaginația nu se lasă înlănțuită de consolări de acest fel și hăul de care te desparte doar un obstacol atît de fragil îți tulbură gîndurile. Domnul Schlegel realiză spaima pe care mi-o inspira fra-

gila ambarcațiune ce trebuia să ne ducă la Stockholm. Îmi arătă, în apropiere de Abo, închisoarea în care fusese prizonier, un timp, unul din cei mai nefericiți regi ai Suediei, Eric al XIV-lea, înainte de a muri în altă închisoare, în apropiere de Gripsholm. „Dacă ați fi fost acolo, cît de mult ați fi dorit să traversați această mare care acum vă înspăimîntă !“ Reflecția atît de justă dădu un alt curs gîndurilor mele și primele zile ale călătoriei pe mare fură destul de agreabile. Navigam la mică distanță de insule și cu toate că era mult mai primejdios să te afli în apropierea țărmului decît în larg, nu eram niciodată supusă teroarei pe care o resimți la vederea valurilor care par să atingă cerul. Rugam să mi se arate pămîntul, la orizont, de îndată ce putea fi zărit de la depărtarea la care ne aflam ; infinitul inspiră privirilor atîta teamă, încît place sufletului nostru. Trecurăm pe lîngă insula Aland, unde plenipotențiarii lui Petru I și ai lui Carol al XII-lea duseseră tratative de pace și încercaseră să fixeze limite ambițiilor lor pe acest pămînt înghețat, pe care numai sîngele supușilor îl putuse încălzi pentru un moment. Speram să ajungem la Stockholm în ziua următoare, dar un vînt potrivnic ne obligă să aruncăm ancora lîngă coasa unei insule pe care se zăreau cîțiva arbuști, abia cu puțin mai înalți decît pietrele din care ieșeau. Cu toate acestea ne-am grăbit să facem o plimbare pe insulă doar pentru a simți pămîntul sub picioare.

Am fost întotdeauna copleșită de plictiseală și departe de a ști cum să-mi umplu timpul în asemenea momente complet goale, ce par destinate studiului.

Aici se întrerupe manuscrisul. [1]

---

[1] După o traversare care n-a fost lipsită de primejdii, mama a debarcat la Stockholm. Primită în Suedia cu o perfectă amabilitate, a rămas opt luni și acolo a scris jurnalul pe care l-ați citit. Puțin timp după aceea, plecă la Londra unde publică *De l'Allemagne*, suprimată inițial de poliția imperială. Dar, cu sănătatea afectată de persecuțiile lui Bonaparte și de oboseala unei călătorii atît de lungi, mama s-a simțit obligată să se ocupe imediat de istoria vieții politice a lui Necker și să amîne orice altă lucrare înainte de a o fi terminat pe acea față de care avea obligații morale. A conceput atunci planul lucrării *Considérations sur la révolution française.* Nici aceasta nu a fost terminată, iar manuscrisul *Dix années d'exil* a rămas în portofoliul ei în forma în care îl publicăm acum (nota lui A. de Staël).

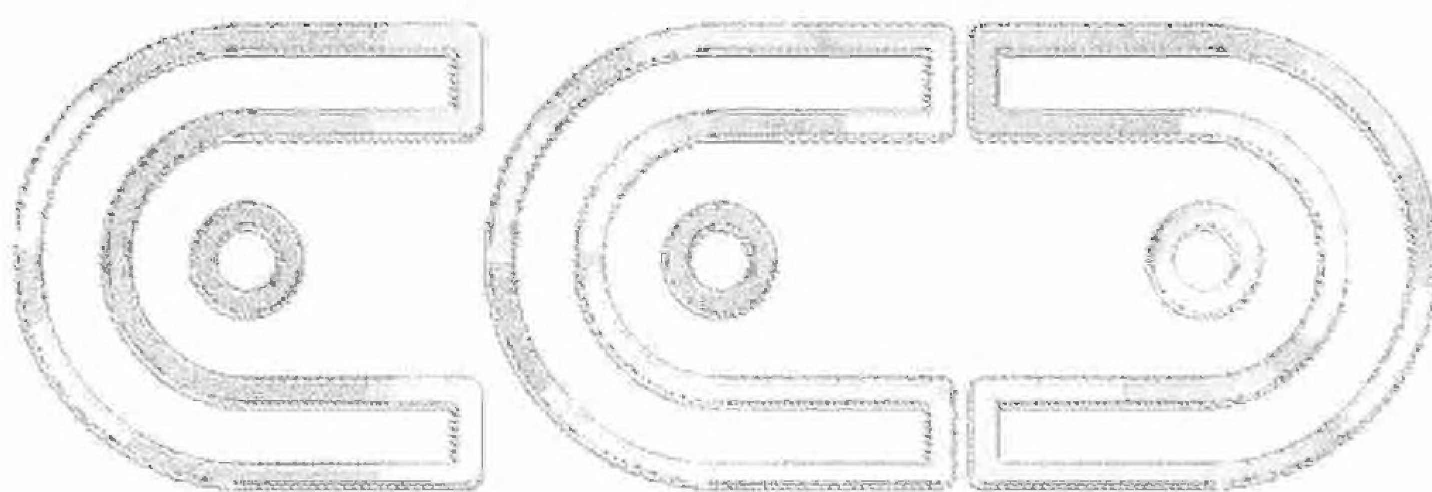
CUPRINS

PARTEA A DOUA

Lector : ECATERINA ŢARĂLUNGĂ
Tehnoredactor : GEORGETA CÎRSTEA
Bun de tipar : 9.12.1992.
Coli de tipar : 9,5.

Tipărit la ROMCART S.A. Cd. 363
Bucureşti

Scanare și prelucrare digitală

de

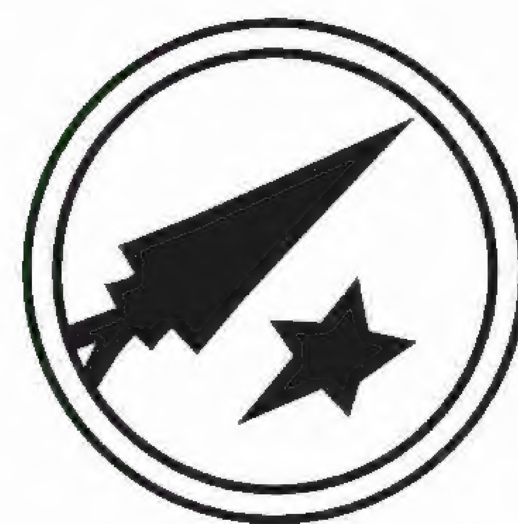
Anonim

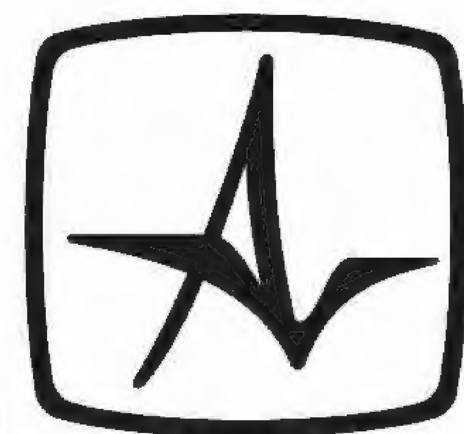

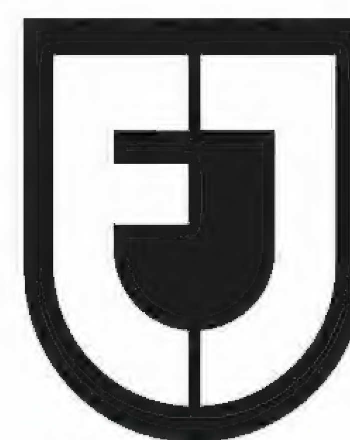
și

CAT Graur

Antwerpen

2024